

AZƏRBAYCAN AŞIQLAR BİRLİYİ

OZAN DÜNYASI

**№ 4(19)
2014**

AZƏRBAYCAN AŞIQLAR BİRLİYİ

Ozan dünyası

№4(19), 2014

*Millətimi saz anladar, saz anlar,
Saza baxsın tariximi yazanlar.*

*Zəlimxan Yaqub
Xalq şairi*

Baş redaktor: **Musa NƏBİOĞLU**

REDAKSIYA HEYƏTİ:

*Zəlimxan Yaqub (məsləhətçi)
Məhərrəm Qasımlı (məsləhətçi)
Həsən Mirzə
Nizami Cəfərov
Muxtar İmanov
Qəzənfər Paşayev
Qənirə Paşayeva
İsmayıl Məmmədli
Elxan Məmmədli
İlyas Tapdıq*

*Məmməd Aslan
Seyfəddin Qəniyev
Ədalət Nəsimov
İsfəndiyar Rüstəmov
Seyfəddin Altaylı (Türkiyə)
Nizaməddin Onk (Almaniya)
Çingiz Mehdiqulu (İran)
Nazim İrfan Nəsrəddinoğlu (Türkiyə)
Osman Əhmədov (Gürcüstan)*

*Jurnal 26 noyabr 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi: 2756*

Ünvan: Bakı, Zərifə Əliyeva küç. 53

Əlaqə telefonları:

(+ 994 12) 493 86 61

(+994 50) 345 36 52

musa58@bk.ru

ISSN 2224-9257

Məhərrəm QASIMLI
professor

“AŞIQ” VƏ “HAQQ AŞIĞI” SƏNƏTKAR AD-TİTULU KİMİ

Ozan-aşıq keçidi başa çatdıqdan sonra “haqq aşığı” və “aşiq” ad-titulu xalq arasında öz nüfuzunu möhkəmləndirərək, heç bir başqa titulla müştərəkliyə yol vermədən sərbəst işlənmə hüququ qazandı¹. Folklor yaddaşı və yazılı qaynaqlar göstərir ki, “haqq aşığı” – vergisi olan sənətkardır. Ona aşılıq haqq-ilahi tərəfindən vergi kimi verilmişdir, bu səbəbdən də onlar kəramət sahibi hesab olunurlar.

Bədəhətdən çalib-çağırmaq, sinədən söz söyləmək, qaibdən xəbər vermək, Tanrı dərgahından soraq gətirmək, müşkül mətləbləri yüngül eləməyə qadir olmaq kəramət sahibinin – “Haqq aşığı”nın əsas əlamətləridir. Haqq aşıqlarının ilham mənbəyi ilahi-qudsal /müqəddəs/ aləm olduğu üçün onları heç kəs bağlaya bilmir². Bu qisim sənətkarların üzərində haqq nuru, Tanrı nəzəri dayandığına görə, dünyadan köçdükdən sonra onların dəfn olunduqları yer müqəddəs ocaq sayılır, qəbirləri pir kimi ziyarət edilir. Bu baxımdan Laçın rayonu ərazisində – Həkəri çayı sahilində “Haqq aşığının qəbri” adıyla məşhur olan Sarı Aşıq məzarının ziyarətgah hesab olunması barədə Salman Mümtazın 1927-ci ildə yazdığı “Aşıq Abdulla” başlıqlı məqalədəki qeyd maraqlıdır: “Əhalinin bir qismi aşığı “Haqq aşığı” adıyla yad edərək ziyarətinə gəlirlər”³. Cəbrayıl rayonu ərazisindəki Diri dağında “Aşığın qəbri” adlanan pir-ziyarətgah da haqq aşığı Dirili Qurbaninin dəfn olduğu yerdir⁴.

Belə bir diqqətçəkən cəhətə də nəzər yetirmək yerinə düşər ki, “haqq aşığı” ad-tituluna yiyələnmiş klassik sənətkarların əksəriyyəti barədə dastan yaradılmışdır. Həmin dastanlarda aşıqlıq /sevgi/ və aşılıq /sənətkarlıq/ onlara yuxuda ikən buta kimi, vergi kimi İlahi tərəfindən /bəzi dastanlarda nurani dərviş, bəzilərdən Xızır, bir başqa qismində isə Həzrət Əli vasitəsilə/ verilir, buna görə də onlar toxunulmaz, söz-sənət meydana yenilməz və məğlubedilməz olurlar. Tanrı vergisinin qüdrəti ilə bütün müşküllərdən qurtara bilirlər. “Qurbani”, “Abbas-Gülgöz”, “Xəstə

¹ Bilgə Seyidoğlu. Xalq şairlərində təsəvvüf, s. 135

² Bilgə Seyidoğlu. Xalq şairlərində təsəvvüf, s. 135

³ S.Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, “Yazıçı”, 1986, s. 17

⁴ Qurbani. /toplayıb tərtib edən və ön söz yazan Qəzənfər Kazımov/, Bakı, ADU nəşriyyatı, 1990, s.20

Qasım” dastanları bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malik olan folklor örnəkləridir. Hətta tarixi şəxsiyyətlə bağlı olub-olmadıqları bilinməyən “Aşıq Qərib”, “Seydi-Pəri”, “Yetim Aydın”, “Novruz-Qəndab” və başqa dastanların qəhrəmanları /Qərib, Novruz, Seydi, Yetim Aydın/ məhz ilahi vergiyə malik haqq aşıqları olduqları üçün hər cür maneəni dəf edərək istəklərinə çata bilirlər. “Əsli-Kərəm” dastanında isə Kərəm buta və “haqq vergisi” almadığından “haqq aşığı” səviyyəsinə qalxmır və buna görə də sonuncu maneədən /tilsimli don/ keçə bilmir. Kərəmlə bağlı olan dastandakı məhəbbət /müsəlman-türk oğluyla xristian erməni qızı arasındakı sevgi/ xalq tərəfindən təqdir olunmur, əksinə, folklor təfəkkürü belə bir izdivacın qəbul edilməzliyini özünəməxsus tərzdə irəli sürür. Ona görə də “Əsli-Kərəm” dastanının əvvəlində başqa məhəbbət dastanlarından fərqli olaraq Kərəm buta verilmir, həm butanın verilməməsi, həm də sonluqda arzu olunmaz qovuşğun – Kərəmin Əslinin vüsəlinə yetməsinin qarşısının alınması – Kərəmin yandırılaraq cəzalandırılması xalqın bu hadisəyə tarixi-estetik münasibətini əks etdirir. Haqqında danışılan və tutuşdurmaya cəlb olunan dastanların ümumi mənzərəsindən də göründüyü kimi, qəhrəmanları “haqq aşığı” olan dastanlarda dini-təsəvvüf ruhlu şeirlər-deyişmə, qıfılənd və müəmmalar xeyli yer tutur və bu istiqamətdə gedən bütün sınaq məqamlarında haqq vergisinə malik olan aşıqlar neçə-neçə aşığın açma bilmədiyini ən çətin bağlamaları belə çətinlik çəkmədən asanlıqla açıb şərh edərək qalibə çevrilirlər. Yəqin ki, Kərəm haqq vergisi verilmədiyindən onun taleyindən danışan dastanda təriqət səciyyəli dini-ürfani sorğu-deyişmələr yox dərəcəsinədir.

Ənənədən gələn keyfiyyət göstəricisi kimi, qam-ozan – baxşı kompleksində mövcud olan görücülük-baxıcılıq qabiliyyəti haqq aşıqlarında da təzahür edir. Təsədüfi deyildir ki, dastanlarda bir qayda olaraq, sınaq aktı kimi dastan qəhrəmanının “haqq aşığı” olub-olmadığını yoxlamaq üçün onun gözlərini dəsmalla bağlayıb müxtəlif sorğular aparırlar. Məsələn, gözübağlı Qurbanidən Qara Vəzirin əlində nə tutduğunu soruşulduqda o, həmin şeyin “alma” olduğunu şeirlə söyləyir. “Novruz-Qəndab” dastanında Novruzun gözlərini bağlayıb qabağından gözəl qızları növbəylə keçirirlər. Novruz onların kimliyini, hətta əyinlərindəki geyimləri və zinət şeylərini tam dəqiqliyi ilə bir-bir deyir və ən nəhayət, növbə gəlib çatanda öz sevgilisini tanıyır. “Seydi-Pəri” dastanında haramı quldurlar Seydidən tərənin arxasında gizlənənlərin kimliyini soruşurlar. Seydi kişi paltarında olan qızları şeirlə təsvir edərək adbaad sadalayır. Bütün bunlar haqq aşığında görücülük-baxıcılıqla əlaqədar olan qam-şaman keyfiyyətinin yaşadığını göstərir. Aşıq Ələsgərin aşıqlığın mahiyyətini əks etdirən məşhur ustadnaməsində:

*Ələsgər haqq sözün isbatın verə,
Mələklər əməlin yazı dəftərə.
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqətdə bu sevdalı gərəkdi⁵.*

– deməsi də bu baxımdan olduqca qiymətlidir. Çünki “Hər yanı istəsə, baxanda görə” bilmək qabiliyyəti yuxarıda qeyd olunan qam-şaman-ozan kompleksinin özülü ilə genetik əlaqədədir.

Dini-təsəvvüf örtüyü və xalq yaradıcılığına məxsus təxəyyülü nəzərdə saxlamaqda “Haqq aşığı” titulu barədə əsasən o qənaəti qəbul etmək lazımdır ki, orta əsrlər təsəvvüf dünyagörüşünə dərinlən yiyələnən, sufi-dərviş ideoloji sisteminin daşınmasında xüsusi qabiliyyət (kəramət!) nümayiş etdirən, bədahətən çalıb-çağırmaq istedadına malik olan saz-söz sənətkarları bu ad-titulla tanınmışlar. Haqq aşığılarının poetik-fəlsəfi irsini dərinlən mənimsəyən və aşılıq missiyasının daşınması ilə ənənə səviyyəsində məşğul olan sırayı ifaçı-sənətkarlar isə sadəcə “aşığı” deyə çağırılmışlar. “Haqq aşığı” və “aşığı” ad-titullarını şərtləndirən ölçü-mizanlar “mürşid” – yol göstərən və “mürid” – yolu, izi tutub gedən anlamında orta əsrlərdən sonra yavaş-yavaş səngiməyə başlamış və on səkkiz-on doqquzuncu yüzilliklərdən etibarən aşılıq yuxarıdakı kontekstual məzmununu tədricən itirdiyindən “Haqq aşığı” statusuna o qədər də ehtiyac duyulmamışdır. Bu da əsasən onunla bağlıdır ki, həmin dövrdən sonra ictimai-siyasi iqlimin dəyişməsi nəticəsində sufilik öz nüfuz dairəsinin əvvəlki səviyyəsindən aşağı enməyə başlamışdır.

İstər “haqq aşığı”, istərsə də sadəcə “aşığı” ortaya çıxdıqları tarixi-siyasi şəraitin ab-havasını uzun zaman öz saz və sözləriylə qoruyub saxlayaraq, təriqət yoluna sədaqət və məhəbbətlə xidmət göstərmişlər. Aşılığın təşəkkül və inkişafına imkan yaratmış tarixi-siyasi şərait isə aşığı /xüsusən də “haqq aşığı”nı/ ilahi aləmlə, müqəddəs ruhlarla əlaqəsi olan müqəddəs bir varlıq səviyyəsinə qaldırmışdır.

Aşığın ilahi aləmlə, haqq dünyası ilə əlaqəsinə, müqəddəs ruhlarla bağlılığına inamın əlamətidir ki, o, fəaliyyət göstərdiyi bütün zamanlar boyu toxunulmaz sayılmışdır. El arasında “Aşığı haqq aşığıdır, ona zaval yoxdur” – kimi məsəlvari deyimlərin yayılması da heç şübhəsiz ki, bu səbəbdəndir. İstər folklor yaddaşında, istərsə də yazılı tarixi qaynaqlarda aşığı əl qaldırıldığına, onun alçaldılaraq öldürüldüyünə dair konkret bir fakt müşahidə olunmur. Bu, ilk baxışdan el sənətkarına hörmət və ehtiram mənasında da anlaşıla bilər. Düzdür, etnik gerçəklikdən gələn həmin

⁵ Aşığı Ələsgər. /tərtib edən İ.Əhsgərov/, Bakı, “Yazıçı”, 1988, s.43

amil burada müəyyən əhəmiyyətə, və estetik mövqeyə malikdir, amma məsələyə bir tam halında, geniş şəbəkəli sistem kimi yanaşdıqda, aşığa toxunmanın yasaq səviyyəsinə qaldırılaraq etnik və etik norma kimi qəbul edilməsi, əlbəttə ki, birinci növbədə onun ilahi aləmlə, ruhlar dünyası ilə bağlılığına inamdan irəli gəlir. Bir qədər öncə qeyd olunduğu kimi, el inamına görə həqiqi aşığa-haqq aşığın tanrı vergisi verilir. “Tanrı vergisi”, “Allah vergisi”, “Haqq vergisi” və ya sadəcə olaraq “vergi” adlanan həmin mifoloji (həm də sufi!) təsəvvürün arxasında isə aşığın ilahi aləm və ruhlar dünyası ilə qeyri-adi əlaqəyə malikliyi barədə mifoloji-ürfani semantika, daha dəqiq ifadə eləsək, bir növ kontominasiya halında olan inanış toplusu (inanış içində inanış) dayanır. Bəs mifoloji-ürfani niyə? Məsələnin mifoloji aspektinə nəzər yetirməzdən öncə onun nisbətən üzdə olan ürfani tərəfini aydınlaşdırmağa çalışaq. Bilindiyi kimi, geniş mənada aşıqlığın təşəkkül tapmasında, o sıradan da ozanın sənət meydanında aşıqla əvəzlənməsində başlıca hərəkətverici qüvvə və transformasiya amili şamançılıq sistemi ilə qovuşuğa girmiş sufilikdir. Təsəvvüf dünyagörüşünün əsas ideya daşıyıcıları olan aşıqları erkən orta yüzilliklərdə hər hansı qaragüruhçu hücumdan qorumaq üçün xalqda onlar barədə müəyyən müqəddəslik təsəvvürü yaratmaq lazım gəlirdi. Bu məqsədlə də **aşıqlara ilahi tərəfindən vergi verilməsi, Həzrət Əlinin əli ilə badə içirilməsi, onlara qırqlar, ərənlər, nurani pır-dərvişlər məclisindən pay çatması kimi müqəddəslik, kəramət sahibliyi, qeyri-adilik təlqin edən fikirlər təriqət xətti ilə xalq arasına yayılırdı.** Həmin təbliğat əsasən ilahi eşq-məhəbbət dastanları, müxtəlif dərviş rəvayətləri, mənqəbəvi-fantastik hekayətlər vasitəsilə aparılırdı və aşıqların toxunulmazlığını, təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bir növ mənəvi-ruhani zəmin yaradılırdı. Uzunmüddətli və ardıcıl təbliğat əsasında xalq təsəvvürünə yeridilmiş himayəçi-qoruyucu məzmun haqq aşıqlarına həsr olunmuş bütün dastanların /“Qurbani”, “Abbas-Gülgəz”, “Aşıq Qərib”, “Yetim Aydın” və s./ süjet xəttində bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. “Abbas-Gülgəz” dastanının güney Azərbaycanda yayılmış Tufarqan variantında göstərilir ki, aşığın toxunaqlı, kinayəli sözlərindən bərk qəzəblənən Şah Abbas cəllad çağırır onun boynunu vurdurmaq istəyəndə vəzir Allahverdi xan xalq arasındakı məlum qoruyucu-yasağı xatırladaraq bildirir: “Qibleyi-aləm, sən gəl bu işdən əl götür, **aşıq öldürməyin düşər-düşməzi olar**”⁶. Hadisələrin sonrakı düyünlü gedişatı zamanı aşığın dediyindən döndərmək mümkün olmadıqda, tələ qurub onu dərin quyuya salırlar. Belə olan təqdirdə, yəni qurtulmaq üçün heç bir yol

⁶ Arazam Kürə bəndəm. /tərtib edən B.Abdulla/, Bakı, “Yazıçı”, 1986, s.142

qalmadıqda haqq aşığı olan Abbas Tufarqanlı Tanrıya üz tutub imdad diləyir:

*Müşküldə qalmışam, çağırram səni,
Yetiş bir dadıma, ay ağa, haray!*⁷

Dastanın sözügedən məqamından da göründüyü kimi, ilahi aləmlə əlaqəsi olan haqq aşığının – Abbas Tufarqanlının dar ayaqda istifadə etdiyi ürfani çağırış kodu lazımi nəticəni verir: “Birdən quyunun ağzındaki daş kənar getdi və işıqlıq quyunu бүürdü”⁸. Haqq aşığı ilahi aləmi təmsil eləyən Həzrət Əli tərəfindən xilas edildiyini bilib deyir:

*Binamazlar düşüb haqqın gözündən,
Haqq aşığın görən gəldi, ha gəldi.*⁹

Bu nümunənin maraqlı cəhəti həm də ondadır ki, aşığın ilahi qüvvə tərəfindən xilas olunması, xalq təsəvvürüncə, normal haldır və qətiyyətlə təsadüf sayıla bilməz. Aşığın dilindən deyilən “**haqq aşığın görən gəldi, ha gəldi**” misrası açıq-aydın göstərir ki, haqq aşığı, el inamına görə, ilahi qüvvə tərəfindən izlənilir, himayə olunur və toxunulmazlığı təmin edilir. Elə buna görə də ona qarşı yönəldilmiş hər hansı bir təhlükə ən çıxılmaz vəziyyətdə belə qeyri-adi tərzdə sovuşdurulur və əksər halda haqq aşığına qarşı həmin qəbuledilməz tədbiri-təhlükəni həyata keçirən qara qüvvələr əməllərinə uyğun cəzaya çatırlar. Təsadüf deyil ki, “Abbas-Gülgəz” dastanının son zamanlar yazıya alınmış mükəmməl variantlarından birində Abbas azadlığa çıxıb gedəndə onu quyuya atanların yol qırağında əfi ilan tərəfindən öldürüldüyünü görür¹⁰.

“Aşığa zaval yoxdur” – qoruyucu-yasağının mövcudluğu və onun qeyd-şərtsiz qəbulu “Qurbani” dastanında haqq aşığı Qurbaniylə həmin statusun fərqiə varmayan Qara Vəzir münasibətlərində də qabarıq şəkildə özünü göstərir. Qara Vəzir (folklor təfəkkürü onun neqativ missiya daşdığı adı – Qara Vəzir – vasitəsi ilə öncədən müəyyənləşdirmişdir.) yasağı pozaraq haqq aşığını – Qurbanini öldürmək qərarına gəlir. Cəlladlar Qara Vəzirin əmri ilə haqq aşığını öldürmək üçün şəhərdən kənara aparanda o, yasağı pozmuş mənfi qütbün ünvanına belə bir qarğış göndərir:

⁷ Orada, s.142

⁸ Orada, s. 137

⁹ Orada, s. 138

¹⁰ “Abbas-Gülgəz” dastanının 1993-cü ildə Şəmkirli ustad aşığı Murad Niyazlıdan yazıya alınmış həmin variantı bizdədir.

*Vəzir, sənə qarğayıram,
Haqq diləyin yetirməsin.
Göydən min bir bəla gəlsə,
Birin səndən ötürməsin¹¹.*

Burada haqq aşığının yasağın pozulmasının qarşısını almaq və lazımı ölçü götürmək məqsədi daşıyan qarğıışı mifoloji-semantik səciyyəyə malik mərasim aktı kimi çıxış edir. O, bir növ özünün xilasından ötrü və yasağın pozulmasının qeyri-məqbulluğunu sübut üçün haqq aşığı ilə müqəddəs ruhlar arasındakı mifik əlaqəni qarğıış vasitəsilə işə salmaq məcburiyyəti qarşısında qalmalı olur. Folklor təsəvvürünə görə, yasağın pozulmasına cəhd göstərildiyi səbəbindən: "...Bu zaman göy guruldadı, bir ildırım şığıyıb Qara Vəzirin evinin üstünə düşdü. Ev guruhurla uçub yerə töküldü. Nəritli, gurultu hər yeri bürüdü. Cəlladlar Qurbanini qoyub qaçdılar"¹². Göründüyü kimi, ilahi aləmlə əlaqəsi olan haqq aşığına zaval yetirmək cəhdi dastanda mifik təxəyyül /aşığın qarğıışı və həmin qarğıışdakı istəklərin müqəddəs ruhlar tərəfindən həmin andaca gerçəkləşdirilməsi/ gücünə olmuş olsa da, aradan qaldırılır və bu cəhdi göstərən qüvvə qeyri-adi tərzdə cəzalandırılır. "Qurbani" dastanının Zəncan versiyasında hətta aşığın qarğıışından sonra onu öldürmək üçün hazır dayanmış cəlladların qılıncları kütləşib əllərindən yerə düşür. Qara Vəzir isə elə oradaca yıxılıb ölür¹³. Sözsüz ki, aşığın toxunulmazlığı qənaətinin folklor mətnlərindəki çoxsaylı və çoxvariantlı mənzərəsi bu yasağın son dərəcə geniş coğrafi və mənəvi şəbəkəyə malik olduğuna dəlalət eləyir. Müşahidə göstərir ki, "haqq aşığı"nı ərsəyə gətirib ilahi aləmlə bağlayan, ona toxunulmazlıq statusu verən təsəvvüf dünyagörüşündən çox-çox qabaqlar da bu sənətin özülündə dayanmış qam-şaman-ozan ənənəsində yuxarıda şərh edilən anlamda qoruyucu yasaqlar mövcud olmuşdur. Qam-şamanın, eləcə də ozanın ruhların yardımını ilə gerçəkliyə təsir göstərə bilməsinə, gələcəkdən xəbər gətirmək imkanına malik olmasına, dərdlərə, xəstəliklərə, müşküllərə çarə qılmasına inanan qədim türklər təbii ki, onların barəsində mifik təsəvvürdə idilər. Həmin mifik təsəvvür isə qam-şaman və ozanın ilahi keyfiyyətə malik müqəddəs varlıq kimi qəbul olunması üçün münbit folklor zəmini yaradırdı.

¹¹ Azərbaycan dastanları. 5cildə, I c./tərtib edənlər: Ə.Axundov, M.H. Təhmasib/Bakı, Azərb. EA nəşriyyatı, 1965, s.60

¹² Azərbaycan dastanları. I c., s.60

¹³ M.H. Təhmasib. Azərbaycan xalq dastanları /orta əsrlər/, s.337

İlahi səciyyəli varlıqlara xətər yetirmək isə mifik təfəkkür qanunlarına görə, olduqca təhlükəli sayılırdı. Hər hansı bir xətər müqəddəs ruhları qəzəbləndirə bilirdi və bu da son dərəcə ağır fəsadlarla, fəlakətli sonluqlarla nəticələnərdi¹⁴.

Qam-şaman kompleksinə daxil olan ozanın toxunulmazlığı ilə bağlı əski mifik təsəvvürün əlamətləri “Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında da qabarıq cizgilərlə nəzərə çarpır. Dastanın giriş hissəsində ozanın səyyar-gəzərgi bir sənətkar olduğunu göstərən “Qolca qopuz götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər” – cümləsi onun heç bir maneəyə rastlaşmadan, sərbəst şəkildə gəzib dolaşa bilməsini də diqqət önünə çəkir ki, bu da ozanın toxunulmazlıq statusuna malik olmasını dolayısıyla təsdiqləyir. Əks-təqdirdə dastanda tez-tez xatırlanan tayfalararası çəkişmə və ziddiyətlərin çoxşaxəli girdabı ona da müəyyən xətlər yetirə bilirdi. Amma dastanın müxtəlif boylarından da görüldüyü kimi, ozan bütün ixtilaflar və çəkişmələrdən kənarda dayanır. Tərəflərdən hər hansı biri ozana dəyib-toxunmur, onu aralarındakı çəkişməyə qatmır. Ozan bir növ həmin hadisələrin fəvqündə dayanır və buna görə də öz toxunulmazlıq statusuna arxalanaraq “eldən-elə, bəydən-bəyə” sərbəst şəkildə gedib gələ bilir.

Ozanın sərbəst davranışı və Tanrı himayəsində olması dastandakı Beyrəklə bağlı keşməkeşli hadisələr axarında daha qabarıq görsənir. Əsirlikdən qurtarıqdan sonra ozan libasında qopuz götürüb öz nişanlısının toyuna gələn Bamsı Beyrəyin dəliqanlı hərəkətlərinə Oğuz bəyləri yalnız ona görə dözürlər ki, o, ozandır. Ozanın sözləri və istəkləri ilə ciddi şəkildə hesablaşdığı həmin məclisin bütün məqamlarında yuxarıda sözügedən yasaq diqqət önündə durur. Onun qarğışından, yaman sözükdən içi Qazan xan qarışıq bütün oğuz tayfası çəkinir. Hətta bütün ölçü-biçisiz, əndəzəni aşan hərəkətlərinin müqabilində ozana dəyib toxunmağa yenə də heç kəsin cəsarəti çatmır. Üstəlik də taleyi naməlum, bu səbəbdən də Oğuz elini nisgil içində boğan Beyrək kimi bir igidin nişanlısı başqa birisinə verilən məqamda ozanın qəfildən peyda olması və toy mərasimini pozması hamı, o cümlədən də ulusun başçısı Qazan xan tərəfindən nə isə qeyri-adi bir hadisənin əlaməti kimi qəbul olunur. Çünki əski mifik inanışa görə qam-şaman kompleksinə daxil olan ozanın elədikləri, onun özünün yox, Tanrının iradəsini əks etdirir¹⁵. Oğuz elinin təsəvvürünə görə, ozanın söylədikləri də haqdan gələn bir nidadır. Bu səbəbdən də onun elədikləri və söylədikləri ilə hesablaşmaq lazımdır. Ozan libasındakı qoltuğu qopuzlu Beyrəyə dəliqanlı sözləri və hərəkətləri müqabilində dəyilib-toxunulmaması da həmin mifik təfəkkür ənənəsinə bağlıdır.

¹⁴ L.P.Potapov. Altayskiy şamanizm, s.122-123

¹⁵ E.S.Novik. Obryad i folklor v Sibirskom şamanizme, s.29

Elə buradaca orasını da qeyd etmək lazım gəlir ki, ozanın söylədiklərini haqdan gələn nida statusunda qəbul edən ibtidai dünyagörüş islama qədərki inanış sistemində “Ozan dilinə yasaq yoxdur” – qənaətini folklor qəlibi kimi formalalaşdırmışdır. Sonralar təriqət dünyagörüşü bu mifik biçimi bir qədər dəyişdirərək “Aşığın dilinə yasaq yoxdur” şəklində öz mövqeyinə uyğunlaşdırmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud”un başqa bir boyunda – “Uşun Qoca oğlu Səkrək boyunu bəyan edər” qolunda oğuz igidi Səkrək kafir qalasında əsirlikdə olan qardaşı Əkrəyi xilas etməyə yollanır. Qala önündə kafir pəhləvanlarını bir-bir məğlub edir və yorulub yatır. Oğuz igidini yenməyin mümkün olmadığını gördükdə kafirlərin sərkərdəsi onun üzərinə qaladakı əsir pəhləvanı – Əkrəyi göndərməyi qərarlaşdırır. Əkrək gəlib Oğuz igidini yatmış görür və onun qucağındakı qopuzu götürüb çalmağa başlayır. Səkrək yuxudan ayılıb düşmənlə pəhləvanı /əslində bu, onun öz qardaşıdır, hələlik bir-birlərini tanımırlar/ başı üstündə qopuz çalan gördükdə onu parçalamaq istəyir. Ancaq pəhləvan əlində qopuz tutduğu üçün Səkrək ənənəvi oğuz yasağını xatırlayaraq əl saxlayıb deyir: “Əgər əlində qopuz olmasaydı, aqam başı üçün, səni iki parə qıldardım”¹⁶. Zənnimizcə, qopuz hörmət və ehtiram əlaməti olaraq, əli qopuzlu düşmənlə də əl qaldırmamaq milli-etnik prinsipi ozanın toxunulmazlığı barədəki mifoloji təsəvvürlə birbaşa əlaqədardır. Digər oğuznamələrdə, habelə qam-şamanla və ozanla bağlı mifoloji mətnlərdə də bu qəbildən olan detallara tez-tez təsadüf olunması onu göstərir ki, “Aşıq haqq aşığıdır, ona zaval yoxdur” – qoruyucu-yasağının tarixi-genetik kökləri qədim insanın əski çağlara məxsus ilkin ibtidai təsəvvürlərinə söykənir. Daha doğrusu, qam-şaman və ozanla bağlı olan toxunulmazlıq statusu təbii axarla aşığa da şamil edilir. Sadəcə olaraq, ozanın əlaqələndiyi mifik tanrı dünyasını aşığın tapındığı təsəvvüf fəlsəfi-ürfani sistemi əvəz edir. Beləliklə də “aşığa zaval yoxdur” – qoruyucu yasağının ortaya çıxmasında mifoloji /şaman/ və ürfani /təsəvvüf/ qaynaqların bir qovuşuq halında rol oynadığı aydınlaşır.

Canlı danışıqda “Aşıq gördüyünü çağırır” şəklində qəlibləşmiş folklor frazemini də tarixən ürfani-mifoloji səciyyə daşıyan rəmzi-məcəzi qənaət kimi ortaya çıxmış, lakin sonradan təriqət yükünü itirərək başqa istiqamətə yönəlmişdir. Əslində “Aşıq gördüyünü çağırır” frazemini tərkibindəki leksik ünsürlər sırf məcazi-ürfani mahiyyətdədir və aşığın ilahi aləmlə, tanrı dünyası ilə əlaqəliliyi barəsindəki təriqət təsəvvürünü əks etdirir. Təsəvvüf dünyagörüşünün qənaətincə, “Vücut” deyərək simvollaşdırılmış Allaha görə bilmək /və ona yetişmək, qovuşmaq!/ yalnız sufi dərvişlərə, haqq aşıqlərinə nəsibdir. Öz sənət təşəkkülünün ideya əsasla-

¹⁶ KDQ, S.144

rını sufi-dərviş sistemindən götürən “aşıqlıq” da təsəvvüf dünyagörüşünə bağlı olduğundan eyni keyfiyyətə malik sayılırdı. Bu mənada “Aşiq gördüyünü çağırır” frazemində tarixən nəzərdə tutulmuş obyekt, yəni “aşığın gördüyü” ilahi aləmdədir, daha dəqiq ifadə eləsək, Allahdır. Aşığın gördüyünü – Allahı “çağırmağı”na gəlicə isə, orta çağların təkkə mərasimlərində Allah eşqinə çalib oxuyan, Tanrıya qovuşmaq – Vücutla vəhdətə girmək sevdasıyla ekstatik musiqi və rəqslərin müşayəti ilə ilahilər, səmayilər söyləyən dərviş-aşiqin Allaha, Tanrı dərğahına üz tutması, onu “çağırması” sənət və təriqət norması sayılırdı. Xatırladaq ki, haqq aşığı Abbas Tufarqanlı da müşküldən qurtulmaq istəyəndə Tanrı dərğahına üz tutub: “Müşküldə qalmışam, çağıraram səni!” – deyir. Bundan əlavə, təsadüfi deyildir ki, ustad aşıqlar indinin özündə də sazı köynəkdən çıxarıb əlinə alanda **“Ya İlahi, ya Mövlam, ya Şahi-Mərdan, səndən mədəd!”**¹⁷ – nidasıyla Tanrı dərğahına üz tutduqdan – ilahini çağırırdıqdan və aşıqlığın himayəçisi hesab etdikləri “Şahi-Mərdan-ilahi aləmlə əlaqəsi olan Həzrət Əlini köməyə səslədikdən sonra məclisi aparmağa başlayırlar.

“Aşiq, gördüyünü çağırır” məcazi-simvolik frazemi bir çox digər təriqət söyləmələri kimi, sufi dünyagörüşünün zəifləyib sıradan çıxması ilə əlaqədar sırası mənəvi səviyyəsinə enmiş və aşığın ətraf gerçəklikdə gördüklərinə söz düzüb qoşması anlamı kəsb etmişdir. Sözügedən frazemin el arasında məsəlvari səciyyə alması da bu mərhələdən sonra baş vermişdir.

---

¹⁷ Təbriz-Qaradağ və Urmiya aşıqları: “Həbibimsən, ya rəsul, səndən mədəd, ya Əli Fəryadrəs” - qəlibini də işlədirlər. Burada da ilahi aləmə birbaşa əlaqəsi olan, Allahın rəsulünə, elçisinə - Məhəmməd peyğəmbərə və aşıqlığın ideoloji himayəçisinə - Həzrət Əliyə köməyə, dada-dəryada yetən müqəddəs bir ünvan kimi üz tutulur.

Seyfəddin QƏNİYEV
professor

EL ÇIXARMAZ SƏNİ YADDAN...

Şirvan aşiq mühitinin ən ünlü sənətkarlarından biri də Dədə Bilalın şagirdi, Aşiq Qurbanxandan sənətin sirlərini mükəmməl öyrənmiş, el arasında tanınmış, bəyənilmiş, sevilmiş Aşiq Pənah Ələsgər oğlu olmuşdur. O, 1926-cı ildə Salyan şəhərində dünyaya göz açmışdır.

Aşığın atası Ələsgər kişi Aşiq Bilalın sənətinin vurğunu, həm də yaxın dostu idi. Özü də Şirvan aşiq dastanlarına bələd bir insan idi. O, oğluna da aşiq sənətinə rəğbəti gənc yaşlarından mənimsətməmişdir. Ələsgər kişi dostu Aşiq Qurbanxanla oğlunu tanış edir. Elə həmin gün də aşiq Qurbanxan Pənahı şagird kimi qəbul edir. 1940-cı ildən Pənah aşiq Qurbanxandan aşiq sənətini sirlərini əməlli-başlı öyrənir. Beləliklə, Pənah ustadının xeyir-duasından sonra gənc aşiq kimi məclislərə qatılır. Otuz il doqquztelli sazı sinəsindən ayırmır. Təkcə Azərbaycanımızda deyil, keçmiş sovetlər birliyində neçə-neçə festivallarda iştirak edir, uğurlar qazanır, tanınır, sevilir və seçilir.

* * *

Mən, necə deyərlər, “bu dünyanı gəşt eyləyib”, aşiq sənətinin sorağı ilə çox yolları yordum. Axırda özüm yorğun düşdüm. Və yalnız bu zaman – yollar yorğunu olub, ömrün bu çağının nəfəsini dərmək istəyəndə həyatım boyu aradığım bir suala cavab tapdım: aşiq sənəti, ona harasından baxılırsa-baxılsın, bütün mahiyyəti, bütün məzmunu, bütün mündəricəsi ilə **yaddaşdır**. Biz bu faktora çox vaxt elmi cəhətdən əhəmiyyət verir, fəlsəfəsini qırağa qoyuruq. Varlığın hər bir təzahürünün fəlsəfəsi var. Bu fəlsəfə yaradılışın hər bir ünsürünün İlahidən gələn mənası, mahiyyətidir. İnsan illərin, hadisələrin bir-birini əvəz etdiyi bir ömür sürür. Hərə öz yaşadığı ömrə bur məna verir. Ancaq bu mənalardan hamısı yarımçıq olur: insan nə qədər ki sağdı, o məna tamamlanmır. Tamlıq, bit-

kinlik, kamillik insanın ölümü ilə gəlir və insanın yaşadığı ömrün mənası o, bu dünyanı tərk edəndən sonra bilinir. Baxır, kim yaddaşlarda neçə qalır. İnsan bütün hallarda xatirəyə, yaddaşa dönür. Aşıq sənəti yaddaşın özüdür. Bu sənətin bütün məzmun və mahiyyəti, cövhəri, mayası yaddaşdır. Bu sənət yaddaşla yaranır, yaddaşla yaşayır və yaddaşla əbədiləşir. Çox maraqlıdır ki, istedadı fitrətdən gələn, ruhu sənət vəhyələrinə bağlı olan sənətkarlar bu həqiqəti elə öz sağlıqlarında dərk edirlər. **Azərbaycan aşıq sənətinin ulu simalarından olan unudulmaz Aşıq Pənah da öz sağlığında sənətinin həqqətinə qovuşmuş insanlardan idi.** Ona görə də deyirdi ki:

*Bir güc köçsəm mən həyatdan,
El çıxarmaz məni yaddan.
Aşıq Pənah, təmiz addan
Bu dünyada yaxşı nə var.*

Göründüyü kimi, Aşıq Pənah üçün varlığın bütün həqiqəti yaxşı addan ibarətdir. Onun yaradıcılığına diqqət verdikdə aydın olur ki, “yaxşı ad” Aşıq Pənah üçün sadəcə mənəvi-əxlaqi dəyər yox, həm də böyük bir həyat fəlsəfəsidir. Aşıq həyatın mənasını elə yaxşı adda görür. Həyat onun üçün yaxşı addan ibarətdir. Ancaq burada bir cəhətə fikir verməsək, Aşıq Pənahın “həyat” fəlsəfəsini anlamırıq.

Məsələ burasındadır ki, sənətkarın “həyat” anlayışı geniş mənəvi tutumuna malik olmaqla həm bu dünyanı, həm də o dünyanı öz içərisinə alır. Başqa sözlə, həyat onun üçün yalnız doğularaq bu dünyaya gəlməkdən və dünyada yaşadığı ömürdən ibarət deyil. Aşıq Pənah “həyat”, “ömür” dedikdə istər bu dünyadakı, istərsə də o dünyadakı ömrü bütövlükdə nəzərdə tutur. İnsan bu dünyada cismən yaşayır, ruhən o biri dünyaya bağlı olur. İnsanın hər iki dünyadakı ömrünün mənası onun bu dünyada çıxartdığı adda cəmləşir. Bizim, əslində, iki adımız olur. Birini bizə başqaları (ata-anamız, baba-nənəmiz və b.) qoyur. O biri adı isə özümüz özümüzdə qoyuruq. Bu adda bizim əməllərimiz, ömrümüzün mənası, insanların bizə verdiyi qiymət ifadə olunur. Bax, bu cəhəti nəzərə aldıqda Aşıq Pənahın “yaxşı ad” haqqındakı hikməti böyük bir fəlsəfədir. Və aşıq bütün ömrü boyu öz fəlsəfəsi ilə – “yaxşı ad çıxartmaq” fəlsəfəsi ilə yaşadı.

Aşıq Pənahın həyat fəlsəfəsinin əsasında əbədiyyətə inam dururdu. O, həyata vurğun idi: sazı, sözü, yaşadığı dünyanı böyük bir eşqlə sevir, bu eşqin əbədiliyinə inanırdı:

*Sazıma vurğunam, son nəfəsimdə
Sazımı qaldırıb çalasıyam mən.
Çıxsın meydanıma özündən deyən,
Nəğməmlə qalalar alasıyam mən.*

*Atam fəhlə olub, özümsə aşiq,
Hər sözüm məclisə verib yaraşiq.
Kiminlə ürəkdən dostuq, sirdaşiq,
Onunla ömürlük qalasıyam mən.*

*Pənaham, istərəm hər ürək gülsün,
Dünya sinəsindən dərd-qəmi silsin.
Yerimi öyrənmək istəyəm bilsin,
Bu qoca Muğanın balasıyam mən.*

Bu şeir Aşiq Pənahın sinəsindən – qəlb dünyasından qopmaqla onun varlığının sirlərini, onun düşüncəsinin fəşəfəsini özündə əks etdirir. Bu baxımdan, sənətkarın şeirinin hər bir misrasının yükü, mənə çəkisi var. O, “Sazıma vurğunam, son nəfəsimdə // Sazımı qaldırıb çalasıyam mən” deməklə bir tərəfdən öz mənəvi kimliyini təsdiq edir, digər tərəfdən sənətə bağlılığını poetik şəkildə bəyan edir. Bu, sənətə iddia olmaqla bərabər, özünəinamdır. Aşiq Pənah öz aşiq kimliyinin həqiqətinə, doğruluğuna, mənasına inanır. Onun bütün həyat gücü, sənət cəsarəti bu inamdan qaynaqlanır. Bu baxımdan, aşığın “Çıxsın meydanıma özündən deyən // Nəğməmlə qalalar alasıyam mən” çağırışı, sadəcə, poetik pafos yox, sözdə, sənətdə özünü təsdiq etmiş, Azərbaycan aşiq sənətində öz cığırını, öz yolunu yaratmış bir sənətkarın mənəvi varlığının poetik manifestasiyasıdır.

“Atam fəhlə olub, özümsə aşiq // Hər sözüm məclisə verib yaraşiq” misraları da özündə aşağıdakı böyük mənalar yaşadır: Başqa sözlə, Aşiq Pənah “Atam fəhlə olub, özümsə aşiq” deməklə mənsub olduğu dünyanın sosial tablosunu cızır. Lakin burada sosiallıq heç bir halda vulqar sosioloji təbliğat yükünü daşımır. Yəni o, atasının fəhlə, özünün aşiq olduğunu deməklə heç də sovet təbliğatına xidmət etmir. Halbuki misradan ilk növbədə bu mənə görünür. Lakin əslində, belə deyil. Aşiq Pənah “Atam fəhlə olub, özümsə aşiq” deməklə bir sənətkar kimi həyat yolunun özünəməxsusluğunu qabardır. Məlumdur ki, sənətkar ailəsində doğulub, səsi olanlar, adətən, öz sənətkar atalarının yolunu davam etdirirlər. Aşiq ailəsində dünyaya göz açanlar dərslərini elə körpəlikdən alırlar. Çünki göz-lərini bu dünyaya açandan saz görüb, söz eşidirlər. Pənah bildirir ki, mən

belə bir sənət yolu keçməmişəm. Atam fəhlə olub və mənə sənətin sirlərini öyrədə bilməzdi. Mən aşılıq yoluna ailə ənənəsinin davamı kimi yox, qəlbimlə, könlümlə, ürəyimin hökmü ilə qədəm qoymuşam. Bu cəhətdən şeirdə sonra gələn “Kiminlə ürəkdən dostuq, sirdaşıq // Onunla ömürlük qalasıyam mən” misralarını da elə bu ruhda anlamaq lazımdır. Bu misraların iki mənə səviyyəsi var:

Birincisi, hərfi mənə səviyyəsi;

İkincisi, məcazi-metaforik mənə səviyyəsi.

Misraların birinci səviyyədə mənası birbaşa mənə olub, ümumi hökm səciyyəsi daşıyır. Yəni aşılıq “Kiminlə ürəkdən dostuq, sirdaşıq // Onunla ömürlük qalasıyam mən” deməklə dostluqda sədaqətini bəyan edir. Lakin ikinci mənə səviyyəsi birbaşa sənətlə, sazla, sözlə bağlıdır. Aşılıq burada eyni zamanda sənətinə, sözə, saza olan sədaqətini bəyan edir.

Şeir sonuncu bəndi Aşılıq Pənəh və Dünya münasibətlərinin ən munis məqamlarını ifadə edir. “Pənəham, istərəm hər ürək gülsün // Dünya sinəsindən dərd-qəmi silsin” deyən sənətkar dünyaya, ondakı bütün varlıqlara olan səmimi hisslərini izhar edir. Şeir “Yerimi öyrənmək istəyən bilsin // Bu qoca Muğanın balasıyam mən” misraları məhəbbətin hüdudsuzluğuna işarədir. Muğanda doğulan, burada boya-başa çatan Pənəh sevgisi dünyanın özü böyüklükdədir. Məhəbbətin bu nəhəngliyi ilə Pənəh doğma Muğanı böyüyüb, dünyanın özünə bərabər olur. Bu cəhətdən aşılıq “Bağlıdır” gəraylısı da səciyyəvidir:

*Göydə cövlan etsə də,
Qartal – dağa bağlıdır.
Qağayılar – dənizə,
Bülbül – bağa bağlıdır.*

*Tər bənövşə – bahara,
Lələ, nərgiz – dağlara,
Şamamalar – tağlara,
Gül – budağa bağlıdır.*

*İnsan oğlu – Günəşə,
Pərvanələr – atəşə,
Yar əhvalı – həmişə
Xoş qılığa bağlıdır.*

*Gözdən gözə düşən yol,
Baxışlar öpüşən yol,*

*Ürəklər görüşən yol –
Bir sorağa bağlıdır.*

*Pənah – eşq aləminə,
Ömür – vüsal dəminə,
Mahnı – sazın siminə,
Söz – dodağa bağlıdır.*

Gəraylı, bildiyimiz kimi, aşıq şeirinin, xalq poeziyasının oynaq, ritmik janrıdır. Gəraylı üstündəki havalara insanlar rəqs edirlər. Bu cəhətdən, Pənahın “Bağlıdır” adlı gəraylısı poetik ritmin parlaq nümunəsidir. Burada bədii mətnin forma tərəfini təşkil edən elementlər yüksək bədii harmoniya yaratmışdır. Bu şeiri hətta adi danışiq intonasiyası ilə oxuduqda belə, musuqi, ritm öz-özünə alınır. Ona görə ki, Azərbaycan aşıq sənətinin bağrından qopan Aşıq Pənah bütün varlığı ilə Azərbaycan tarixi səs potensiyasının daşıyıcısıdır. Şirvan kimi qədim, zəngin, ağır poetik ənənələrə malik bir aşıq mühitində pərvəriş tapmış Aşıq Pənah səs xiridarı idi. O, milli səs fondunun bütün melodik imkanlarına dərindən bələd idi. Bunu biz “Bağlıdır” gəraylısının poetik strukturunda açıq şəkildə müşahidə edirik. Misralar bir-biri ilə fonetik-melodik bağlarla bağlandığı kimi, misradaxili poetik konstruksiyalar – bədii sintaqmlar şeirin bütün bəndləri üzrə poetik paralelizm yaradır. Beləliklə, səslərin, sözlərin, misraların, bəndlərin ritmi bulaqlar, irmaqlar dağ çayına qarışmış onu coşdurduğu kimi, şeirin ümumi ritmini gücləndirir. Lakin ritm bununla təkə güclənmir, həm də daxilən zənginləşir. Çünki bir poetik fonemin səs gücü ilə bir morfemin, bir leksemin səs gücü fərqli səviyyələri əks etdirir. Bu səviyyələr bir-birinə laylanıb zəngin məzmun yaradır.

Lakin Aşıq Pənahın “Bağlıdır” gəraylısını poetik sənət incisinə çevirən təkə forma elementləri (səviyyəsi) deyil, burada məzmunla formanın zərgər kimi işlənmiş vəhdəti var. Bu vəhdət bu şeiri Azərbaycan aşıq poeziyasının, xalq şeirinin poetik incisi səviyyəsinə qaldırır.

“Bağlıdır” gəraylısının məzmununa diqqət yetirdikdə Aşıq Pənahın bir sənətkar kimi dünya qavrayışının səviyyəsini, başqa sözlə, gerçəkliyi mənimsəmənin fəlsəfi özünəməxsusluğunu görmək olur. Bu cəhətdən şeir zəngin material verir. Həm də aydın olur ki, şeirin poetik zənginliyi Aşıq Pənahın simasında yaşanmış bir ömrün mənaca zənginliyini inikas edir.

Aşıq Pənah şeirin birinci bəndində təsdiq edir ki, qartal – dağa, qağayılar – dənizə, bülbül – bağa bağlıdır. Şeirdə təsvir olunan bu bağlılıq bir neçə mənə səviyyəsinə malikdir. Bu bağlılıq şeirin ilkin mənə

səviyyəsində dünyanın zahiri görüntüsündən duyulan təəssüratı özündə əks etdirir. Doğrudan da, qartalın məkanı dağ, qağayının məkanı dəniz, bülbülün məkanı bağdır. Lakin bu zahiri bağlılığın altında sənətkar duyumuğunun fəlsəfəsi var. Nə qartalın dağa, nə qağayının dənizə, nə də bülbülün bağa bağlılığı sadəcə məkani bağlılıq olmayıb, dünyanın düzümünün, varlığın quruluşunun harmoniyasını özündə əks etdirir. Aşıq Pənahın poetik təsvirə daxil ediyi bu bağlılıqlar sadəcə məkani bağlılıq olsaydı, şeirdə dərin məzmun, fəlsəfi-poetik məna yarada bilməzdi. Bu cəhətdən, göstərilən bağlılıq səviyyələri dünyanın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin düzümünü, varlığın mahiyyətini inikas edir. Bu inikası dərindən başa düşmək həmin bağlılıq səviyyələrini təşkil edən ünsürlərin milli düşüncəmizdəki yerinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu cəhətdən, dağ – əzəmət, güc, güvənc, mərdlik simvoludur. Bu halda qartal öz əzəmətini, gücünü məhz dağdan alır. Eləcə də dəniz – nəhənglik, nəhayətsizlik, saflıq, təmizlik, paklıq simvoludur. Bu halda da qağayı öz mənəvi gözəlliyini dənizdən alır. Bağ da Azərbaycan milli düşüncəsinin mənalı simvollarındandır. Poeziyamızın ən məşhur orazlarından olan bülbül də bütün həyat eşqini bağdan alır. Beləliklə, qartalın – dağa, qağayının – dənizə, bülbülün – bağa bağlılığı dünyanın elementləri arasında stixial bağlılığı təəcəssüm etdirir. **Yəni dağ, dəniz, bağ təbiətin stixial gücünü, qartal, qağayı, bülbül isə həmin stixial güclərin təəcəssümünü inikas edir.** Beləliklə, dağ qartalda, dəniz qağayıda, bağ bülbüldə təəcəssüm olunur. Aşıq Pənahın poetik fəlsəfəsində bu təəcəssümün dinləyicinin təxəyyülünü hərəkətə gətirən daha bir səviyyəsi var. Bu halda dağın qartalda təəcəssüm olunması onun qartala çevrilib qanadlanması demək olduğu kimi, dənizin qağayıda təəcəssüm olunması onun qağayıya çevrilib qanadlanması, eləcə də bağın bülbüldə təəcəssüm olunması onun bülbülə çevrilib həyat eşqi haqqında cəh-cəh vurmaı deməkdir.

Birinci bənddəki bu fəlsəfi məna quruluşu digər bəndlərin “fəlsəfəsinə” də vəqif olmağa imkan verir. Aşıq Pənah təsdiq edir ki, tər bənövşə – bahara, lələ, nərgiz – dağlara, şamamalar – tağlara, gül – budağa bağlıdır. Bu halda baharın gücü, mahiyyəti, cövhəri bənövşədə, dağların şəhdi-şirəsi, həyat enerjisi, əzəmət estetikası lələ-nərgizdə, tağın bütün cövhəri, şirinliyi şamamada, budağın zərifliyi, stixial eşqi güldə təəcəssüm olunur. Buradan aydın olur ki, bənövşə baharın təəcəssümü olmaqla onun mahiyyətini, lələ-nərgiz dağın təəcəssümü olmaqla onun mahiyyətini, şamama tağın təəcəssümü olmaqla onun mahiyyətini ortaya qoyur. Bu, varlıq aləminin stixial təəcəssümü, ünsürlərin mahiyyətə bir-birinin təəcəssümü olması deməkdir. Beləliklə, bənövşə – bahara, lələ, nərgiz – dağlara, şamamalar – tağlara, gül – budağa çevrilib onda yeni bir ömür

yaşayır. Burada çox dərin bir fəlsəfə vardır. Belə ki, bənövşənin bahara bağlılığı baharın həm də bir bənövşə ömrü yaşaması deməkdir. Eləcə də dağlar – lalə-nərgiz, tağlar bir şamama, budaqlar bir gül ömrü yaşayır. Pənah bununla varlıq aləminin hər bir ünsürünün mənalı olduğunu, onların görünən mənalının altında ilk baxışda görünməyən mənalara xəzinəsinin yatdığını poetik-metaforik fəlsəfənin dili ilə bəyan edir.

Aşiq Pənah təsdiq edir ki, insan oğlu – günəşə, pərvanələr – atəşə, yar əhvalı – xoş qılığa bağlıdır. Sənətkar bu bənddə insanın mənəviyyat aləminin poetik fəlsəfəsini yaradır. Belə ki, insanın günəşə bağlılığında aləmin vəhdəti ideyası ifadə olunmuşdur: pərvanənin atəşə bağlılığı ilə insanın günəşə bağlılığı eyni bir məna cərgəsi yaradır: insanın ana qaynağı günəş olduğu kimi, pərvanənin “günəşi” atəşdir. Burada diqqəti cəlb edən yar əhvalının xoş qılığa bağlılığı məsələsidir. Xoş qılıq məna sırası etibarilə günəş və atəşlə eyni sırada durur. Demək, göydəki günəş, yerdəki atəş nə məna daşıyorsa, xoş qılıq da eyni mənanı daşıyır. Günəş yerin ana qucağı, enerji – həyat mənbəyi olduğu kimi, xoş qılıq da sevginin, məhəbbətin, xoşbəxtliyin günəşidir.

Sənətkar bəyan edir ki, gözdən gözə düşən yol, baxışlar öpüşən yol, ürəklər görüşən yol – bir sorağa bağlıdır. Burada iki əsas məna vahidi var: yol və soraq.

Yol, ümumiyyətlə, çox mürəkkəb məna vahididir. Onun məişətdə, həyatda, danışq dilində, nitq folklorunda, dilin ideomatik vahidlər sistemində, təsəvvüfdə, dində çox dərin mənalara var. Lakin bu mənalardan hamısı bir nöqtədə kəşif: yol aləmlər, dünyalar arasında körpü, əlaqə vasitəsidir. Yol olmasa insanlar bir-biri ilə heç bir əlaqə saxlaya bilməz, ünsiyyətdə olmaz. Bu mənada yol təkcə birbaşa anlamında olan məkani yol deyildir. Yol həm də mənəvi anlayışdır. Bənddəki soraq vahidi yolun məhz mənəvi səviyyəsi ilə bağlıdır. Məkani yolla insanlar və digər canlılar hərəkət edir. Mənəvi yolla isə xəbərlər – soraqlar axır. Və insanların bütün ünsiyyəti, ünsiyyətdə reallaşan həyatı mənəvi yola, bu yolla gedib-gələn sorağa bağlıdır.

Aşiq bildirir ki, Pənah – eşq aləminə, ömür – vüsal dəminə, mahnı – sazın siminə, söz – dodağa bağlıdır. Bu bəndin iki məna səviyyəsi var:

Birincisi, Aşiq Pənahın özünə aid olan məna səviyyəsi;

İkincisi, ümumən insanlığa aid olan məna səviyyəsi.

Yəni burada lirik qəhrəmanın obrazı bir tərəfdən Aşiq Pənahın şəxsiyyətini təcəssüm etdirirsə, digər tərəfdən ümumən insanların həyat təcrübəsinin poetik obrazlaşması kimi çıxış edir.

Pənahın eşqə bağlı olması bənddəki digər mənalardan əsasıdır. Bəndin digər misralarındakı mənalara bu poetik hökmdən doğur. Baxmayaraq ki,

Aşıq Pənah sovet dönəminin sənətkarı idi, ancaq heç bir halda onun eşqə bağlılığı dini, təsəvvüfi, irfani əsaslardan ayrı deyil. Bunun səbəbi Pənahın bir sənətkar kimi bağlı olduğu, əsasında, üzərində təşəkkül tapdığı aşiq sənətinin ideoloji mahiyyəti ilə bağlıdır.

Məlumdur ki, dilimizdəki “aşiq” sözü ərəbcədəki “eşq” kökünə bağlı “aşiq” sözünün Azərbaycan dilindəki deyiliş formasıdır. Bu mənada aşılıq etməyin bir-birinə bağlı iki səviyyəsi var:

Birincisi, sənət səviyyəsi: Bu halda aşiq əlində saz çalib-oxuyan, el məclislərini yola verən sənətçi, yəni **aşıqdır**.

İkincisi, təsəvvüfi-irfani səviyyə: Bu halda aşiq **Allahın** yerdəki təcəllasına aşiq olub, **Onun** eşqi ilə alışıb-yanan, varlığını **ilahi vüsal** yolunda pərvanə tək oda yaxan, bütün varlığı, ömrü ilə **Sevgilisinə** doğru yol gedən **aşıqdır**.

Beləliklə, aşılıq – aşıqın zahiri aləmi, aşıqlıq isə – aşığın batini aləmidir. Bunu fəlsəfi terminlərlə izah etmək istəsək: aşıqlıq – məzmun, aşılıq – formadır. Aşıq Pənah da bu yolun yolçusu idi. O, “Pənah – eşq aləminə... bağlıdır” deməklə istəsə də, istəməsə də bu böyük həqiqəti ifadə edirdi. Əslində, Pənah öz daxilini, içini, batini aləmini sovet gerçəklikləri qarşısında nə qədər pərdələmək istəsə də, başqa cür ifadə edə bilməzdi. Çünki aşığın varlığı eşqə – aşıqlıya bağlıdır. Hər bir həqiqi sənətkarın zahiri onun daxilindən doğur. Aşığın iç dünyası eşqdən qurulub. Pənah da bu həqiqətdən qaça bilməzdi: çünki o, bir aşiq kimi eşqin qulu olan aşiq idi. Bu, onun poeziyasında bədii-estetik simvollar, ecazkar poetik obrazlar şəklində ifadə olunub. Bu cəhətdən onun poeziyasında aşılıq və aşıqlıq yan-yanə, iç-içə dərin poetik mənalar yaradır.

Pənah bir aşiq kimi də, aşiq kimi də həmişə sənət və mənəviyyat missiyasının daşıyıcısıdır. O, “Xəyalım” qoşmasında deyir:

*Gözünü qırpmayıb, gecə sübhəcən
Yatmır, oyaq qalır bəzən xəyalım.
Dərdli bir ananın, dərdli atanın
Dərdiylə özünü üzən xəyalım.*

*Gözdən yaş axsa da, yanan ürəkdir,
El ilə gələn qəm – bayram deməkdir,
Aşıq dərd çəkməsə, kimə gərəkdir?
Ay elin dərdinə dözən xəyalım.*

*Öz od-ocağına bağlıdır hamı,
Pənah bu torpaqdan alıb ilhamı.
Başlanıb yurdumun toyu-bayramı,
Sən də gəlin kimi bəzən, xəyalım.*

Pənahın mənəviyyat aləminin güzgüsü olan bu şeirdə “Aşiq dərd çəkməsə, kimə gərəkdir?” ritorik hökmü onun aşılıq sənətinə yanaşmasının hansı mənalara dayandığını öyrənmək baxımından xüsusilə dəyərlidir. Aşığın hökmən dərd çəkməli olması haqqındakı bu hökm aşılığın mahiyyətindən soraq verir. Müasir dövrdə “Aşiq elin anasıdır” demişlər. Şeirdə dərddin bu aspekti də var. El-obasına bütün varlığı ilə bağlı olan Pənah öz həyatını eldən, obadan, onun xeyir-şərindən kənarında təsəvvür etmir. Lakin birada dərd həm də bir obraz olub, aşılığın mahiyyəti ilə bağlı təsəvvürləri özündə əks etdirir. Aşiq bir aşiq kimi daim sevgilisinin dərddi ilə alovlanıb yanır. Bu dərd olmasa, o yaşaya bilməz. Aşığın aşılığı dərdə bağlıdır. Aşığı aşiq, aşiqi aşiq edən dərddir. Ona görə də Aşiq Pənahın “Aşiq dərd çəkməsə, kimə gərəkdir?” hökmünü həm də eşq dərddinin aşılığın ayrılmaz atributu olması haqqında hökm kimi də başa düşmək lazımdır. Bu hökmün əsasında isə eşq – məhəbbət durur:

*Məhəbbətin günəşsayaq atəşinə
Daş əriyər, torpaq yanar, yar dayanar.
Sevən ürək bir ah çəksə, nəfəsindən
Şam od tutar, çıraq yanar, yar dayanar.*

Göründüyü kimi, Pənah şeirdə məhəbbəti fəvqəlgüç kimi təsvir etmişdir. Bu, elə bir qüvvədir ki, onun qabağında təbiətin stixial gücləri dayana bilmir. Məhəbbətin odu günəş kimi yandırır. Onun odu daşları əridir, torpaq alovlanıb yanır. Lakin dünyanın qəribəliyi ondadır ki, bu fəvqəlodun yanğısına yar dözüür. Eləcə də sevən ürəyin çəkdiyi ahdan, odlu nəfəsdən şam od tutub, çıraq yansa da, yar bu oda dözüür.

Pənah məhəbbəti səmimi lirik obrazlarla tərənnüm edir. Bu baxımdan, “Dayanar” şeirinin ikinci bəndində çox zərif və səmimi obrazlarla qarşılaşırıq:

*El sevinər yaz yağışı çölə düşsə,
Bağ üşüyər sübhün şəhi gülə düşsə,
Gözlərimdən buz bulağa gilə düşsə,
Su quruyar, bulaq yanar, yar dayanar.*

Bu şeirdə işlənmiş obralar həyatın özündən gəlir. Pənah sanki bir rəssam kimi sevgi yaşantısının tablosunu çəkir. Bu tabloda hər şey təbii və səmimidir. Bu səmimiyyət aşiqin sevgisin ülviləşdirir və onu zərif, isti boyalarla süsləndirir. Yaz yağışının çölə düşməsinin insanları sevindir-məsi, sübhün şəhərinin bağdakı gülü üşütməsi Pənahın poetik müşahidələrinin məhsulu kimi, təzə-tər obrazlar olub, sənətkarın qəlbini dərinliklərindən süzülərək gəlir. Aşiq Pənah burada təzad yaradır: aşiqin gözlərindən buz bulağa düşən göz yaşı bir od olub bulağı yandırsa da, yar buna dözüb-dayanır. Lakin Pənah bu cəfanı qəbul edir. O, eşq yolunun yolçusudur. Bu, ulu bir yoldur. Pənahdan qabaq bu yolu sinəsi dağlı aşıqlar keçib gediblər. Onları bu gün sözləri ilə yaşadan odlu nəfəsləridir. Pənah da bu yola çıxıb. Bu yolun yolçularının qismətində ömrü boyu eşqlə yanmaq var. Necə ki, ulu Füzuli deyirdi:

*Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?!
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?!*

Böyük Füzuli bu dünyadan eşq yanğısı ilə köçdü. Bu eşq olmasaydı o, bu dünyada sözün zirvəsinə, o dünyada fələklərin məqamına yüksələ bilməzdi. Bu cəhətdən Aşiq Pənah da hansı yolla, kimlərin getdiyi yolla getdiyini və bu yolda onu nə gözlədiyini ulu sələflərinin taleyinin nümunəsində artıq bilir. Ona görə də deyir ki:

*Lalə rəngli xına qoyar əllərinə,
Acıq verər bağ-bağçanın güllərinə,
Şanə vurub, sığal çəksə tellərinə,
Zülf alışar, dodaq yanar, yar dayanar.*

*Söz tapmaq da çətin olar camalına,
Nə deyim ki, layiq olsun kamalına,
Mən aşiqin, mən yazığın bu halına
Qələm ağlar, varaq yanar, yar dayanar.*

*Sədaqətdən söhbət açıb səhər-axşam
Nəğmə desəm, saz dindirəm, yorulmam,
Çaşıb desən, Pənah, sənənən yoxdur aram,
Dil təpiyə, dodaq yanar, yar dayanar.*

Pənah bütün varlığı ilə el-obaya, vətənə bağlı insan olub. Bu, tək-cə bir övladın anasına bağlılığı ilə müqayisə olunacaq məhəbbət deyildi. Burada sənətlə, sözlə, ilhamla bağlı daha dərin bir məna vardır. Ana yurdun gözəlliyi sənətkarı vəcdə gətirirdi. Təbiət, dağlar, gur şəlalələr, qıy vuran qartallar Pənahın qəlbində coşqun bir cazibə yaradırdı. O, öz tənindən çıxıb, dağa, şəlaləyə, qartalə dönmək istəyirdi:

*Ana təbiətin çıxıb qoynuna,
Dağların seyrinə dalmaq istərəm.
Səsimə qüvvəti gur şəlalədən,
Qıy vuran qartaldan almaq istərəm.*

Bu şeir ilk baxışdan bir təbiət gözəlləməsidir. Ancaq bu gözəlləmə bir obraz kimi insanla dünya arasındakı münasibətlərin çox incə məqamını ifadə edir. Pənah bu gözəllikdən tək-cə zövq almır. İçindəki bir qüvvə onu həmin gözəlliyə qarışmağa, onda əriyib yox olmağa sövq edir. Bax, bu məqam insan-dünya münasibətlərinin incə tərəfidir. Burada aləmin vəhdəti var. **Sufilər bu bağlantı-cazibəni vəhdəti-vücut adlandırırdılar.** Yəni varlıq ünsürlərinin ilahi vəhdəti: bütün yaradılmışlar ilahi vəhdət içərisindədir. Dağ da, qartal da, şəlalə də, insan da vahid yaradılışın ünsürləri olduğu üçün bir-biri ilə bağlıdır. Onlar arasında qovuşma, cazibə var. **Sufilər həmin cazibəni məhəbbət adlandırırdılar.** Eyni mənzərəni – eyni halın ifadəsini Pənahın bu şeirində də görürük. O, cazibəli vəcd içərisindədir. Elə bir vəziyyətə düşüb ki, özü ilə gözəlliyinə aşıq olduğu ünsürlər arasında fərq görmür. **Sufilər bunu hal məqamı adlandırırlar.** Aşıqlərin eşq yolunun davamçısı Aşıq Pənah da poetik vəhy məqamında ilahi hala düşüb. Bu cəhətdən şeirdəki təəssürat məhz poetik halın ifadəsidir:

*Ucalım göylərə bu dağlar kimi,
Tər qalım yamyaşıl yarpaqlar kimi.
Dodağı nəğməli bulaqlar kimi
Duyan ürəklərə dolmaq istərəm.*

*Sürülər yamaca yayılıb necə!
Neyin səsi gözəl, nəğməsi incə.
Onu dinləməkçün, dostlar, bu gecə
Çobanın yanında qalmaq istərəm.*

*Qalxım təpələrə, enim göy düzə,
Baxım qərənfilə, baxım nərgizə.
Doğma yurdumuzu mən gəzə-gəzə
Hər yerdə, hər yanda olmaq istərəm.*

*Arzumu həqiqət eylər bu diyar,
Burda ömür sürən olar bəxtiyar.
Pənaham, qəlbimdə bir diləyim var:
Sazımı Marsda da çalmaq istərəm.*

Pənahın bu təbiət gözəlləməsi, bizə bəzi məsələlərə toxunmaq imkanı verir. Mən artıq qocaman bir folklorşünasam. Mənim elmdən anladığım bir böyük həqiqət də var. Folklorşünaslıq elmi bütün digər elmlərdən bir əsas xüsusiyyətinə görə fərqlənir. Bu elmi təkcə kitabları oxuya-oxuya öyrənmək olmur. Folklorşünas olmaq üçün gərək folkloru yaşayasan, özün folklorun içərisində olasan. Bu həqiqiyyəti mən ilk dəfə mərhum professor Sədnik Paşa Pirsultanlının varlığında kəşf etdim. O, daim çöldə-bayırda, canlı folklor mühitində idi. Folkloru həm öyrənir həm də canlı şəkildə yaşayırdı. Ona görə də ömrünün son onilliklərində tədqiqatlarının məzmunu dəyişdi. Folklorun içini, mahiyyətini görə, duyan yazılar yazmağa başladı. Mənim də folklorşünas yaşım az deyil. Cəsarətlə deyə bilərəm ki, folklor ömrüm elə fiziki-bioloji yaşım qədərdir. Anadan olandan sazın, sözün, folklorun içinə düşmüşəm. Bugünə kimi bir an da olsun folklordan ayrı düşməmişəm. Elə buna görə də Pənahın “İstərəm” şeiri mənim içimi tərpədir, bəzi mətləbləri deməyə sövq edir. Odur ki, həmin mətləbləri ürəyimdə saxlamaq istəmirəm.

Son zamanlar aşıq sənəti və yaradıcılığını sufizmlə əlaqələndirmək meylləri güclənib. Qabaqcadan bildiririk ki, biz bunu doğru yanaşma hesab edirik. Ancaq bir folklorşünaslıq professoru kimi dissertasiyalarla tanış olduqca görürəm ki, bu məsələdə yanlış yanaşmalar da var.

Bu yanlışlıq nədədir?

Bu yanlışlıq ilk növbədə tədqiqatçıların sufizmi nəzəri ədəbiyyatlardan öyrənib, hazır qəlibləri aşıq yaradıcılığına tətbiq etmələrindədir. Yən sufizmin nəzəri məsələlərini öyrənir, sonra aşıq şeirini qabaqlarına qoyub, bildikləri, tanıdıqları sufi obraz və motivlərini axtarırlar. Bu, bizim fikrimizcə, birmənalı şəkildə məsələyə formal yanaşmadır. Belə yanaşmada mahiyyət heç vaxt üzə çıxma bilməz. Mahiyyət duyumda, fəhmdədir. Məsələn, Pənahın “İstərəm” şeirində təsəvvüfün “tanınan”, “bilinən” obraz və motivlərinə şeirin üst qatında, zahiri qılfında rast gəlirik. Ancaq bu şeirdə təsəvvüfün halı, əhvalı, ovqatı, canlı yaşantısı var.

Şeirdə əvvəlcə halı bildirən məqamlara diqqət edək:

... **dalmaq istərəm.**

... **almaq istərəm.**

... **dolmaq istərəm.**

... **qalmaq istərəm.**

... **olmaq istərəm.**

... **çalmaq istərəm.**

Bütün bu hərəkət istəkləri ruhani hal məqamı ilə bağlıdır:

“... **dalmaq istəmək**” ruhun qovuşma halını;

“... **almaq istəmək**” ruhun ehtiyac halını;

“... **dolmaq istəmək**” ruhun çevrilmə halını;

“... **qalmaq istəmək**” ruhun dinclik halını;

“... **olmaq istəmək**” ruhun şəkillənmək halını;

“... **çalmaq istəmək**” ruhun cəlvələnmək halını ifadə edir.

Ana təbiətin qoynuna ruhani səyahətə (poetik “seyri-süluka”) çıxan Pənah dağların seyrinə dalıb dağ olmaq, səsi ilə gur şələləyə, qıy vuran qartala çevrilmək, dağlar kimi göylərə ucalmaq, yamyaşıl yarpaq olmaq, dodağı nəğməli bulaq olmaq, duyan ürəklərə dolmaq, neyin səsinə, nəğməsinə çevrilmək, çoban olub gecənin qaranlığına dalmaq, təpə olmaq, göy çəmən olmaq, qərənfil, nərgiz olmaq, “**hər yerdə, hər yanda olmaq**”, dünyaların, fələkləri, planetlərin fəvqünə qalxıb “Marsda da çalmaq”, yəni səsə – sözə – avaza çevrilmək istəyir. Bu “olmaq istəyi” ruhun halıdır. Mənbəyi, qaynağı, kökü ilə sufilərin, aşiq aşıqların hal məqamına gedib çıxır. Həmin hal təsəvvüfdə insan qəlbində yaranan tənəsüxün, təcəllanın təzahürü hesab olunur. Belə “hal” məqamında qoşduğu şeirlərdən birində dedi ki:

*Mən el aşığıyam, elə bağlıyam,
Obalar mənimdir, ellər mənimdir.
Mən bahar vurgunu, yaz soraqlıyam,
Çiçəklər mənimdir, güllər mənimdir.*

*Mənimdir yurdumda bu toy, bu busat,
Bu firavan həyat, bu xoşbəxt həyat,
İlhamım quş kimi açır qol-qanad,
Səməlar mənimdir, çöllər mənimdir.*

*Mənimdir Ay, ulduz, mənimdir ülkər,
Hər doğulan günəş, hər açan səhər,
Ömrümün bir günü min aya dəyər,
Həftələr mənimdir, illər mənimdir.*

*Dağlarda qartalam, düzlərdə aslan,
Torpağın sahibi doğulmuş insan,
Özüm öz bəxtimə heyranam, heyran,
Dəryalar mənimdir, göllər mənimdir.*

*Mənimdir hər ocaq, hər yanan işıq,
Onlardan söz açır hər yanda aşığı,
Pənah, məclislərə verən yaraşığı
Bu mizrab mənimdir, tellər mənimdir.*

Bu şeir, əslində, təhlil üçün geniş imkanlar verir. Çünki bu şeir, son zamanlar Azərbaycan folklorşünaslığında dəbə düşmüş terminlə desək, bir mətnidir. Poetik mətn bütün hallarda gerçəkliyin inikasıdır, onu əks etdirir. Gerçəklik isə istər bir bütöv, istərsə də ünsürlər halında yaddaşın ifadəsidir. Bu cəhətdən Pənahın “Mənimdir” şeiri bir mətn kimi iki səviyyəni özündə əks etdirir:

Birincisi, Pənahın canlı poetik yaşantılarını əks etdirən mətn səviyyəsi.

Bu səviyyə mətnin üst qatıdır. Sənətkar halından vəcdə gəlib və öz xoşbəxtliyini yüksək zövqlə yaradılmış poetik misralara çevirib. Bu, canlı yaşantı səviyyəsidir. Pənah insanlara poetik xitab edir və xoşbəxtliyini onlarla bölüşür. Bu səviyyədə aparılan təhlil bütün hallarda sənətkarın yaşantısının canlı təəssüratlarına isnad edir.

İkincisi, Pənahın sənətkar “mən”inin yaddaş yaşantılarını əks etdirən mətn səviyyəsi.

Bu səviyyədə atıq Pənahın sənətkar subyektivi yaddaşla bu gün arasında bir körpüdür. Bu, zamanlararası, dünyalararası ünsiyyət körpüsüdür. Pənah bu halda zaman yaddaşının daşıyıcısıdır. İlham, vəcd, poetik hal, bədii vəhy yaddaşı tərpedir və sənətkar bir ötürücü kimi yaddaşla bu gün arasında ünsiyyət körpüsünə, bədii ötürücüyə çevrilir. Biz Aşığı Pənahın “Mənimdir” şeirində bu halın – səviyyənin ifadəsini müşahidə edirik.

Sənətkarın “Mənimdir” şeirini bu cəhətdən təhlil etdikdə “mənimdir” hökmünün sadəcə bir poetik hökm, bədii intonasiya olmadığı qənaətinə gəlirik. Əlbəttə, bu şeiri təhlil edərkən onun üst qatını – canlı poetik təəssürat səviyyəsinə unutmamaq olmaz. Biz də bu səviyyəni unutmuruq. Lakin istər Pənahın, istər digər aşığı və el şairlərinin, eləcə də ümumən xalq poeziyasının bu üst qatı təhlil oluna-oluna yıpranmış vəziyyətə gəlib. Bundan dolayı, niyyətimiz şeirin yaddaşla bağlı məqamlarına enməkdir.

“Mənimdir” şeirinə yaddaş müstəvisində yanaşdıqda sənətkarın “mənimdir” nidası yaddaşın öz dünyası, yaddaşın öz məntiqi baxımından artıq fərqli mənalar kəsb edir. Burada poetik hal məqamında dünyanın sufianə dərki var. Bu, heç kəsə süni bir təhlil təsiri bağışlamamalıdır. Birdəfəlik bilmək lazımdır: aşiq şeirinin yaddaşı birmənalı şəkildə sufizmlə, irfanla bağlıdır. Onu irfandan, sufizmdən kənarında təsəvvür belə etmək olmaz. Odur ki, şeirin üst qatında öz zamanının (sovet dövrünün) ruhunu inikas edən “mənimdir” nidası yaddaş baxımından, əslində, insanla dünya arasındakı münasibətlərin vəhdəti-vücudə əsaslanan modelini ifadə edən irfani qəlibdir. Bu irfani yanaşma modelini çıxış nöqtəsi kimi götürdükdə “mənimdir” nidası ardıq “mən” obrazının şəkillənməsi kimi görünür.

Təsəvvüfdə “mən”, “sən” anlayışları insanı və Allahı ifadə edir. İnsan nə qədər ki, cahillik məqamındadır, o, özünü bir “mən”, gördüklərini isə “mənimdir” kimi dərk edir. Lakin kamillik yoluna çıxıb Allaha qovuşmaq üçün yol getdikcə aşıqın halı dəyişir. O, “mən” ilə “sən”, yəni özü ilə Allah arasındakı yolda haldan-hala düşür. Allaha yaxınlaşa bildikcə “mən” ilə “sən” arasındakı fərqlər slinməyə başlayır. **“Mən” “Sən”ə çatıb ona qovuşduqda “Mən” yox olur və yalnız “Sən” qalır.** Bu halda “Mənimdir” nidası artıq əvvəlki məzmunundan çıxıb yeni mənə kəsb edir. İndi “mənimdir” demək “Mən – Sənəm” deməkdir. Bu məqamda sufi öz məni hərə yerdə – canlıda və cansızda, yerdə və göydə, dünəndə və bugündə görür. Pənahın “Mənimdir” şeirində bu poetik hal birmənalı şəkildə var. Lakin Aşiq Pənahın özünün bunu ağılla dərk edib etməməsi bir ayrı məsələdir. O, sufianə ömür yaşamamış, təsəvvüfçü olmamışdır. Ancaq əlindəki sazı, ömrünü verdiyi sənəti ilə sufilərin yolunda olmuşdur. Hər bir aşiq bunu istəyib-istəməməsindən, dərk edib etməməsindən asılı olmayaraq, sufilərin yolunun davamçısıdır.

Çünki aşıqlıq əzəl başdan aşıqlıqdır. Aşıqlıq bi sənətin mayasında, ruhundadır. Aşıqların sazda çaldıqları havalar sufiləri vəcdə gətirən, hal məqamına salan musiqidir. Pənah ustad sənətkar kimi daim poetik halın, bədii vəcdin içində idi. O, öz dili ilə, səsi ilə, sazı ilə öz zamanının, mənsub olduğu dövrün nəğməsini oxuyurdu. Lakin onun nəğmələrində yaddaş dil açır, vəcdə gəlir, cəlvələniydi. Bu cəhətdən Pənahın “Mənimdir” şeiri eyni zamanda bugünün və dünənin nəğməsidir. Bu şeirdə zamanlar, məkanlar, “mən”lər və “sən”lər bir-biri ilə qovuşur. Sənətkarın “mən”i bağlı olduğu elin “mən”i ilə qovuşur, “mən” eldə, obada, baharda, yazda, çiçəkdə, güldə əriyib, yox olub, onlara çevrilir. Öz cismində bir insan ömrü yaşayan Pənah toya, busata, firavan, xoşbəxt həyata, quşa, səmalara, çöllərə, aya, ulduza, ülkərə, hər doğulan günəşə,

hər açan səhərə çevrilir. Zamanlar arasında sərhəd itir. Pənahın ömrünün bir günü min aya, həftələrə, illərə dönür. Sənətkarın “mən”i çevrilməkdən – tənəsüx etməkdən doymur. O, dağlarda qartala, düzlərdə aslana, dəryalara, göllərə dönür. “Mən” daha sonra od-ocaq, yanan işıq olur. O, işıqdan aşığa dönüb bu tənəsüx-təcəllalardan “hər yanda söz açır, məclislərə sözü ilə yaraşıq verir”.

Sözlə yaradılış, çevrilmə başa çatır. Varlıq və onun tacı olan insan Sözdən yarandığı kimi, sonda da Sözə çevrilir. Və Söz yaradılışın bütün mahiyyətinin əsasında durur. Bu, Pənahın inandığı həqiqət idi. Pənah bütün varlığı ilə sözə, onun ilahi mahiyyətinə inanmış, elə cismani ömrünü bitirdikdən sonra məhz Sözə çevrilib, əbədi Söz ömrü yaşayacağına inanmış, bu inamını uca səslə bəyan etmişdir: Bir gün köçsəm mən həyatdan, // El çıxarmaz məni yaddan. // Aşıq Pənah, təmiz addan, // Bu dünyada yaxşı nə var.

Fəlsəfi subyektivizmin əsasında insan “mən”inin mütləqləşdirilməsi durur: “Mən varam – dünya var, mən yoxamsa – dünya da yoxdur”. Təbii ki, bu hökm öz həqiqətinə malikdir. Yəni bu aydındır ki, mən olmayan dan sonra da dünya mövcud olmaqda davam edir. Lakin burada dünya dedikdə “mən”in subyektiv təcrübəsində gerçəkləşən dünya nəzərdə tutulur. Yəni mən varamsa – dünyanın varlığından xəbər tutaram, yoxamsa – demək, mənim xəbər tutacağım dünya da mənim üçün yoxdur. Bu, bir fəlsəfi yanaşmadır, lakin biz burada fəlsəfə açmaq niyyətində deyilik. Bizi maraqlandıran “Mən varam – dünya var, mən yoxamsa – dünya da yoxdur” ehkamında “mən” subyektinin mövqeyidir. Bu hökmdə “mən” idrakın fəvqünə qaldırılır: gerçəklik “mən”dən keçərək mənəvi hala, idraki təcrübəyə çevrilir. Bunu xüsusilə bədii ədəbiyyatda – poeziyada bariz şəkildə müşahidə etmək mümkündür. Şair nədən danışarsa-danışsın, bütün hallarda öz “mən”indən danışır. O nədən bəhs açarsa-açsın, bütün hallarda “mən”in qavrayıb bədii təcrübəyə çevirdiyi gerçəkləri nəql edir. Bu halda Aşıq Pənahın da yaradıcılığında gerçəkləşmiş, təsvir olunmuş dünya onun sənətkar “mən”inin subyektiv yaşantılarının təcrübəsidir. Elə buna görə də biz bir folklorşünas kimi hər bir sənətkarın əsl bioqrafiyasının onun poeziyasında inikas olunduğu qənaətdəyik. Aşıq Pənahın həyat – ömür yolu, bütün düşüncələri onun yaradıcılığında əks olunmuşdur. Aşıq Pənah bir insan kimi, bir sənətkar kimi kimdir sualına ən dolğun, ən ətraflı cavabı ilk növbədə onun poeziyası verir. Bu böyük sənətkar müdrikcəsinə dərk etmişdir ki, bir gün gələcək, tədqiqatçılar onun poeziyasında Aşıq Pənahın sənətkar kimliyi haqqında suala cavab arayacaqlar. Bunu fəhm edən sənətkar özü bizlərə üz tutaraq yol göstərmişdir:

*Uzaq eldən gələn qonaq,
El içində axtar məni.
İş üstündə – gah əkində,
Gah biçində axtar məni.*

Bu şeir sənətkarla bizlər arasında bir körpüdür: ondan keçib Pənahın poetik sehrlərlə dolu dünyasına daxil olmaq olar. Gəraylı üstündə qoşulmuş şeirin hər bir misrası dərin məna yükünə malikdir. Burada, demək olar ki, bütün sözlərin alt məna qatı var. Məsələn, birinci misrada sənətkar “uzaq eldən gələn qonağ”a xitab edir. Burada “qonaq” əslində məcazdır. Sənətkar burada “qonaq” sözünü iki mənada – həm həqiqi mənada, həm də məcazi mənada işlətmişdir. Təbii ki, Pənahın qapısını açan hər kəs onun qonağı idi. “Aşığın qapısı – elin qapısıdır” deyirlər. Lakin Pənah “qonaq” sözünü məcazi mənada da işlətməklə onu bədii fiqura – məna vahidinə çevirmişdir. Bu halda “qonaq” dedikdə sənətkarın poetik dünyasının qapısını açıb, oraya daxil olmaq istəyən hər bir kəs nəzərdə tutulur. Bu halda qonağın “uzaq eldən gəlməsinin” qabardılması da diqqəti cəlb edir. Sənətkar “uzaq eldən gələn qonaq” dedikdə onun poeziyasına nabeləd olan, bu söz gülşənindən ilk dəfə xəbər tutan, sorasını ilk dəfə alıb gələnləri nəzərdə tutur.

Bəs sənətkar onu arayanlara, axtaranlara öz yerini necə nişan verir? Pənah bildirir ki, onu el içində, iş üstündə – əkənlərin-biçənlərin yanında axtarmaq lazımdır. Bu ünvan da iki məna qatına malikdir:

Birincisi, şeirin üst qatı: burada hər şey aydındır. Ölkədə sosializm quruculuğu gedirdi və Pənah da kənddə yaşayan sənətkar kimi, birbaşa əkənlərin-biçənlərin yanında idi. O, zəhmətkeşləri, halal zəhmətlə həyatın firavanlığını təmin edənləri tərənnüm edirdi.

İkincisi, şeirin alt qatı: burada bütün mənalar “el içində” obrazında cəmləşib. Aşığın varlığı elə bağlıdır. “Aşıq elin anasıdır” deyirlər. Bu sözün mənası çox ağırdır. Ana övladlarından ötrü hər dərdə yanan, onlardan ötrü öz varlığını qurban edən insandır. Övladlırsız anaya həyat yoxdur. Aşıq da elin anası kimi, bütün varlığı ilə elə bağlıdır. Elsiz Pənahın həyatı yoxdur. Lakin bu dediklərim məsələnin emosional tərəfidir. Məsələyə bədii yöndən nəzər saldıqda başqa bir mənzərənin şahidi oluruq. Pənah “El içində axtar məni” deməklə öz poetik şəxsiyyətinin məşhurluğuna işarə edir. Yəni mənim sözlərim, sənətim xalq içində məşhurdur. Mənim sözlərim dillərin əzbəridir.

*Zimistanla yoxdur aram,
Mən əbədi bir baharam.
Bülbüllərin səhər-axşam
Cəh-cəhində axtar məni.*

Sənətkar “Zimistanla yoxdur aram, // Mən əbədi bir baharam” deməklə ilk baxışda dünyanın gedişatına etiraz edir. “Zimistan” sözü dilimizə fars dilindən keçmə bir kəlmə olub, mənası qış deməkdir. Lakin bu, ilk baxışda belədir. Aşıq Pənah bilirdi ki, varlığın bütün ünsürləri bir-birinə bağlıdır: qış olmasa – bahar, bahar olmasa – qış olmaz. Bəs onda sənətkar “Zimistanla yoxdur aram, // Mən əbədi bir baharam” misraları ilə nə demək istəyir?

Burada onun poeziyasına xas üslub kimi dərin məna var. O, qışla baharı bir-birinə qarşı qoyub, birini inkar, o birini təsdiq etmir. Burada biz qışla baharın əbədi dövriyyəsinin fəvqündə duran sənətkar “mən”inin obrazını görürük. O, “Mən əbədi bir baharam” deməklə məhz bədii yaradıcılığı nəzərdə tutur. Qışda təbiət donub yuxuya daldığı halda, Aşıq Pənahın söz dünyasında əbədi bahardır. Burada qış olmur. Qışda da, baharda da onun söz dünyası daim yaşıl, təzə-tər, tərəvətlidir. Sonrakı misralar (“Bülbüllərin səhər-axşam // Cəh-cəhundə axtar məni”) bunu tam şəkildə təsdiq edir. Şərq poeziyasında, aşıq şeirində bülbülərin cəh-cəhi aşıqların eşqi, nəğmələri ilə eyniləşdirilir. Pənah bununla öz sevgisinin əbədiliyinə işarə edir. Qışın tufanları, yazın şövkü onun poeziyasının əbədi ritmini dəyişə bilmir. Bu, İlahidən gələn aşıqlıqdır: yaza-yaya, qışa-payıza baxmır.

*Soruş məni nəğmələrdən,
Xəbər versin yüz zəfərdən.
İgidlərin dağ titrədən
Nərəsində axtar məni.*

*Pənah vurğunudur sazın,
Toy-düyünün, xoş avazın.
Dəli Kürün, Xan Arazın
Gur səsində axtar məni.*

“Soruş məni nəğmələrdən” deyən sənətkar yaratdığı şeirlərin, oxuduğu mahnıların dillər əzbəri olduğuna işarə edirsə, “İgidlərin dağ titrədən // Nərəsində axtar məni” misraları ilə şeirlərinin insanların mənə-

viyyat dünyasına güc-qüdrət verdiyini nəzərə çarpdırır. Pənah “sazın, toy-düyünün, xoş avazın vurğunuzdur”. O, öz sənəti və yaradıcılığı ilə elin üzünü güldürür, qəlbini sevinc hissləri ilə doldurur, ürəklərinə yaşamaq gücü verir. Sənətkar “Dəli Kürün, Xan Arazın gur səsində axtar məni” deməklə artıq öz yaradıcılığı və sənətinin Azərbaycan miqyasında tanındığını vurğulayır. Kür-Araz həmişə Azərbaycanın simvolu olub. Əgər Pənahın varlığı artıq Dəli Kürün, Xan Arazın gur səsinə qarışıbsa, demək, o, artıq böyük bir sənətkara çevrilib.

Aşıq Pənah öz varlığını aşıq sənətindən, bədii yaradıcılıqdan kənar da təsəvvür etməmişdir. Ona görə də deyir ki:

*Saz tutum, arıflər dinləsin məni,
Qəlbimin söhbəti sənətimdədir.
Səadət ocağı, hünər məskəni
Yurdumun şöhrəti sənətimdədir.*

Aşıq Pənahın sənətkar kimliyini bəyan edən bu şeirin hər bir bəndi xüsusi tədqiq olunmağa layiqdir. Çünki “Sənətimdədir” adlı bu şeirdə birbaşa arıflərə xitab olunub: “Saz tutum, arıflər dinləsin məni...”

“Arif” sözü müasir oxucu, yaxud dinləyici üçün adi məna kəsb edən söz olsa da, aşıq poeziyasında, aşıq sənətinin mayasını, əsasını, kökünü təşkil edən təsəvvüfdə bu sözün çox ağır mənası var. Azərbaycan dilində bu gün də el arasında yaşayan bir poetik ifadə var: “Mən arifəm, işarədən qananam”. Buradan aydın olur ki, ariflik işarətlə, xüsusi işarələrin dili ilə bağlıdır. Arif olan işarələrin dilini bilir. Demək, ariflik – dünyanı qavrayışın xüsusi bir səviyyəsidir. Bu, elə bir səviyyədir ki, burada varlığı təşkil edən hər bir element özü olmaqla bərabər, həm də xüsusi bir işarədir. Bəs bu nə məqam, nə dildir?

Məsələ burasındadır ki, arifliyə təsəvvüfdən kənar yanaşmaq mümkün deyildir. Çünki ariflik mənəvi kamilləşmə yolu ilə Allaha qovuşmaq üçün yol gedən sufinin təkamül yolunun konkret pilləsidir. Belə ki, təsəvvüfdə bu yol dörd əsas mərhələdən keçir:

Birinci pillə: Şəriət;
İkinci pillə: Təriqət;
Üçüncü pillə: Mərifət;
Dördüncü pillə: Həqiqət.

Şəriət mənəvi kamilliyin birinci pilləsidir. Quran və şəriəti bilmədən, onun hökmlərinə əməl etmədən yola çıxmaq mümkün deyildir. Sufi bu pillədə **şakir** adlanır.

Təriqət – ikinci pillədir. Bu pillədə yolçu bütün mənəvi və fiziki pisləklərdən qurtulub təmizlənir. Sufi bu pillədə **təriq** adlanır.

Mərifət – üçüncü pillədir. İkinci pillədə öz könül dünyasını dünya ilə hər cür bağlılıqdan təmizləyən sufi bu pillədə qəlbini elm-biliklə süsləndirir. Sufi bu pillədə **arif** adlanır.

Daha sonra axırıncı – sufinin öz cismində yox olub (fəna-fillah), Allahda doğulacağı (bəqa-billah) pillə gəlir. Beləliklə, ariflik elm-bilik, yəni maarif – mərifətlə bağlıdır. Aşiq Pənah da üzünü ariflərə tutursa, demək, onun hər bir kəlməsini işarə kimi anlamaq və mənə axtarmaq lazımdır. Sənətkar deyir:

*Dəyişdi iqlimlər, aylar, fəsillər,
Sevindi köüllər, açıldı dillər.
Göyləri fəth etdi bizim nəsillər,
Onların qüdrəti sənətimdədir.*

Bu bənddə mənə sanki gün kimi aydıdır: sənətkar öz zamanının uğurlarını tərənnüm edir. Lakin unutmamaq olmaz ki, Pənah öz şeirini ariflərə xitabən deyir. Demək, şeirin hər bir misrasında sətiraltı mənə, mətnaltı işarə var. Məsələyə bu yöndən baxdıqda başqa bir mənəzərinin şahidi oluruq. Belə ki, Pənah iqlimlərin, ayların, fəsillərin dəyişməsinə vurğulamaqla zamanın əbədiyyətinə və bununla da əbədi olan, zamanla dəyişməyən həqiqətlərə işarə edir. O, “Göyləri fəth etdi bizim nəsillər” deməklə insanın kosmosa uçmasına münasibətini bildirir. Lakin “Onların qüdrəti sənətimdədir” deməklə bir işarə də verir: insan kosmosa uçsa da, dünyanın əzəldən məlum olan həqiqətləri dəyişmədi. İnsan yer planetinin hüdudlarını aşaraq göylərə qalxdı: lakin həqiqət həqiqət olaraq qaldı. Təbii ki, Pənah bunu açıq şəkildə deyə bilməzdi. Lakin şeirdə ariflər üçün nəzərdə tutulmuş işarə qatı var və özünü arif sayan hər kəs bu işarələrdən Pənahın nə demək istədiyini başa düşə bilər.

*Eşqimin oduyla yanır çırağım,
Xoş keçir həyatım, günüüm, növrəğim.
Cənnət qucağıdır ana torpağım,
Onun bol neməti sənətimdədir.*

Burada sənətkar və həyat münasibətlərinin aşılığa məxsus modeli öz əksini tapmışdır. Aşılıq – əzəl başdan aşılıqdır. Bu sənətin mayasında eşq var. Bu cəhətdən Pənahın yaratdığı şeirlər onun tək-cə şairlik isteda-

dının məhsulu deyildir. Bu şeirləri eşqə düşmədən, aşılıq odunda yanmadan yaratmaq mümkün deyildir. Bəndin birinci misrasında sənətkar bildirir ki, “Eşqimin oduyla yanır çıraqım”.

*Zülmün zəncirini qıran ellərin,
Xoşbəxtlik dünyası quran ellərin,
Sülhün keşiyində duran ellərin
Düşməyə nifrəti sənətimdədir.*

Aşıq elin haqqı deyən dilidir. Onun ağzından çıxan sözlər haqqa qulluq etməli, haqqın ifadəsi olmalıdır. Bundan dolayı Aşıq Pənah da daim zülmün zəncirini qıran ellərin, xoşbəxtlik dünyası quran ellərin, sülhün keşiyində duran ellərin yanındadır və öz sənəti ilə şərə, haqsızlığa qarşı durur.

*İgid Koroğlunun dəli nəyəsi,
Nəbinin hünəri, Babəkin səsi,
Qəhrəman Həzinin zəfər nəğməsi,
Mehdinin cürəti sənətimdədir.*

Bu bənddə Pənahın coşan milli ruhunun ifadəsini görürük. Çünki igid Koroğlunun dəli nəyəsi, Nəbinin hünəri, Babəkin səsi, qəhrəman Həzinin zəfər nəğməsi, Mehdinin cürəti adı obrazlar yox, Azərbaycan xalqının milli ruhunun, etnik-mental düşüncəsinin enerji qaynaqlarıdır. Azərbaycan xalqı həmişə qəhrəmanlıq tələb olunanda Koroğlunu, Babəki, Nəbini, Mehdini yada salır. Müasir dövrümüzdə bu adların sırasına Mübariz İbrahimovun da adı bir simvol kimi qoşulmuşdur.

*Atmışam daşını qüssənin, qəmin,
Təzə aşığıyam təzə aləmin.
Dağçapan Fərhadın, aşıq Kərəmin
Təmiz məhəbbəti sənətimdədir.*

Bu bənddə Aşıq Pənahın sənətkar kimliyi ənənə fonunda şərh olunmuşdur. O, “Atmışam daşını qüssənin, qəmin, // Təzə aşığıyam təzə aləmin” desə də, bütün sənəti, sözü, poetik nidası, melodik zəngülesi ilə əsil Azərbaycan aşığı olub, milli aşıq sənəti ənənələrinə bağlıdır. Belə olmasaydı, “Dağçapan Fərhadın, aşıq Kərəmin təmiz məhəbbəti” Pənahın sənətində əbədi yaşamazdı.

Aşıq Pənah bütün ömrü boyu sənətinə, sözünə sadıq qaldı. Aşıqlıq adlanan ulu yolun müqəddəs dəyərlərini heç nəyə dəyişmədi. Bütün varlığı ilə sənəti, sözü yaşatdı. Ona görə də sənət də, söz də bu gün Pənahı yaşadır:

*Məni düşündürmür dünyanın mali,
Nəğmədir Pənahın eşqi, amalı.
Övladı olduğum xalqın kamalı,
Onun söz sənəti sənətimdədir!*

Резюме

В статье дается информация об одном из многочисленных мастеров Ширванской ашугской среды Ашуг Панахе. Здесь также систематизируются темы творческой деятельности Ашуг Панаха и анализируются поэтические свойства индивидуальности мастера.

Ключевые слова: творческая особенность, ашугская среда, поэтика Ашуг Панаха, мухеммес (средневековое восточной стихотворение из пяти линий)

Resume

The article gives information about one of the masters Shirvan ashug environment Ashiq Panah. There is also the theme of creative activity systematized Ashiq Panah and analyze special poetic properties wizard of this master.

Key words: creative features, Ashiq Panah poetic's, muhemmes (Middle Eastern poem of five lines)

ƏDƏBİYYAT

1. Azad Nəbiyev, Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, II c, Bakı, 200
2. Araslı Həmid, Aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1960.
3. Azərbaycan aşıqları və el şairləri, II c. Bakı, 1984.
4. Aşıqlar (tərtib edən S.Axundov)ş Bakı, 1966.
5. Əfəndiyev P., Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı. Bakı, 1995.
6. Aşıq Pənah, Mənim sazım. Bakı, 1977.
7. Qəniyev S., Şirvan folklor mühiti. Bakı 1997.
8. Qəniyev S., Şirvan aşıqları. Bakı 2007.
9. Sazım, sözüm (Tərtib edən M.Şükür). Bakı, 1978.

Nailə ƏSKƏR
AMEA Folklor İnstitutu
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
qaracantali@live.com

ULULARIN AYAQ TOZU, ƏDNALARIN BAŞI MƏNƏM

Aşıqlıq ənənəsi türk mədəniyyət tarixində əhəmiyyətli yerə sahibdir. Bu ənənə əsrlərlə davam edən sənət sınaqlarından keçərək cilalanmış, özünəməxsus ifa tərzinə, yaradıcılığa malik, öz qayda-qanunları olan bir sənət sahəsi kimi inkişaf etmişdir.

Aşıq ədəbiyyatı, ozan-baxşı ənənəsinin dəyişməsi və tamamilə ortadan qalxması ilə XV-XVI əsrlərdən sonra Azərbaycanda və Anadoluda çiçəklənmişdir. XVII əsrin sonlarından başlayaraq Qafqazda, İran və Şərqi Anadoluda aşıq mühitlərinin çiçəklənmə prosesi davam edirdi. Bu ərazilərdəki mühitlər aşıq sənətinin yerləşdiyi coğrafiyaya, havcatlarına, fərqli və ortaq xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən kifayət qədər fərqlənirdi.

Həyat və yaradıcılığından bəhs edəcəyimiz, şeirlərindən nümunələr verəcəyimiz ozanımızın mənsub olduğu aşıq mühiti haqqında qismən təsəvvür yaratmaq üçün bir necə cümləylə bu mühiti şəhr etməyə ehtiyac olduğunu düşünürük.

Şimal-şərqi Anadolu və ya yazılı mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, qərbi Qafqaz ərazisində yerləşən Axıska, Ağbaba-Çıldır, Qars-Gümrü aşıq ənənəsi

XVII əsrin sonlarından üzü bu yana məhsuldar bir şəkildə türk aşığı sənətinə xidmət etmiş, bir-birindən gözəl ustad sənətkarlar yetişdirmiş, aşığı ədəbiyyatı fonduna dəyərli poeziya və dastan nümunələri bəxş etmişdir. XIX əsrin əvvəllərinə qədər tək bir üsul-idarənin – Osmanlı dövlətinin hüduqları içərisində yaşamış bu aşığı sahəsi təəssüf ki, siyasi və milli zəmində olan çəkişmələr, sərhədlərin yenidən çizilməsi və millətlərin köçlərlə yerdəyişməsi nəticəsində bu gün yalnız Qars və Çıldır bölgəsində öz qədim ənənəsini davam etdirir.

Axıska, Ağbaba-Çıldır, Qars-Gümrü ərazisini əhatə edən bu aşığı mühitinin vahidliyi pozulduqdan sonra istədiyi əraziyə maneəsiz gedib-gələ bilmiş aşığılar üçün bu vəziyyət yaradıcılıq və sənətkarlıq cəhətdən böyük çətinliklər yaradırdı. Bunun nəticəsində də vahid aşığı məktəbi arasında qopmalar və əlaqəsizliklər yaranmağa başladı.

Gürcüstana verilmiş Axıska bölgəsində 1944-cü ilə qədər öz fəaliyyətini davam etdirmiş aşığı ənənəsi təəssüf ki, bu gün mövcud deyil. Tarixi türk torpaqları üzərində rus dəstəyi ilə qurulmuş Ermənistan adlanan ölkə ərazisində qalmış Ağbaba hissəsində isə türk mədəniyyətinin daşıyıcıları və təbliğatçıları olan aşığılara təzyiqlər göstərilirdi və mümkün olduğu qədər ictimai həyatdan sıxışdırılıb çıxarmaq prosesi gedirdi, nəhayət 1988-ci ildə Qarabağ savaşı başladıqı vaxt bütün türk əhalisinin Ermənistandan qovulması ilə bu aşığı məktəbinin çox məhsuldar hissəsi hesab edilən Ağbaba qolu da tamamilə süqut etdi. Günümüzə qədim türk aşığı ənənəsinin tərkib hissəsi olmuş, amma çox az bir qismilə yaşamağa məcbur qalmış bu aşığı mühitinin əlimizdəki hissəsinin həyatda qalması üçün Qars-Çıldır bölgəsinin aşığılarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Bu gün klassik aşığı ənənələrindən uzaqlaşmış kimi görünsə də, aşığı-şairlər, müasir ozanlar Qars və Çıldırda, ümumiyyətlə, şərqə Anadoluda yaşayırlar və ifadə tərzilə, qədimdən bəri aşığı şeirində istifadə olunan tanış rədiflərlə, poetik məzmun və ahənglə lirik və ictimai-siyasi şeirlər yaradırlar. Bu ozanlardan biri də şimal-şərqə Anadolu aşığı mühitinə yaşayan və yaradan aşığılarından olan Sadıq Miskindir.

Əsl adı Sait Küçük olan Miskini 1964-cü ildə Qarsın Qağızman bölgəsində dünyaya göz açdı, o, şimal-şərqə Anadolu aşığı ənənəsi və poeziyası ilə böyüdü, şeir yazmağa və saz çalmağa orta məktəb illərində başladı. Yaradıcılığa sərbəst şeirlə başlayan Miskini zamanla saz çalmağa başlamış və heca vəzninə yönəlmişdir. Axıca bir dili və üslubu olan şair heca və qafiyəni ustalıqla istifadə edə bilmiş, aşığı şeiri janrlarında al-əlvan mövzularda yüzlərcə şeir yaratmışdır.

Öz yazdığı şeirləri klassik aşığı havalarında və özünəməxsus orjinal havalarda çalib-oxuyan ozanımız, həm də başqa sənətkarlara ilham mənbəyi olmuşdur. Bu gün Sadıq Miskini şeirlərinə müxtəlif sənətkarların bəstələdiyi mahnıları

Türkiyənin məşhur müğənnilərindən olan Arif Sağ, Songül Karlı, Seher Dilovan, İsmail Özden və s. tərəfindən oxunaraq geniş əks-səda doğurur.

Türkiyə mətbuatında şair-aşığın sənəti və yaradıcılığı haqqında kifayət qədər məlumata rast gəlmək olar. Onun əsərləri tədqiq olunmuş, yaradıcılığı haqqında məqalələr və kitablar yazılmışdır. Bölgəyə hakim olan Azərbaycan dilinin yerli şivəsiylə yazıb yaradan aşığın adı Azərbaycan oxucusu üçün isə yenidir.

Türk aşiq poeziyasına və klassik ədəbiyyata dərinədən vəqif olan aşiq Miskininin əruz vəzniiylə də yazdığı məlumdur. O eyni zamanda klassik ədəbiyyatın bütün ölçülərinə cavab verən qəzəlləri ilə də şöhrət qazanmışdır:

*Gündüz Qaf dağı ardında, çox yaxın canan gecələr,
Röyalarda anı mənə hey eylər ehsan gecələr.*

*Gecələr ki fürsəti-dəm, yarım ilə vüslatı-dəm
Hal beləyən necə deyim, qəm ilə hicran gecələr.*

Şərqi Anadolu aşılıq ənənələri ilə yoğrulmuş şair xalqının bağlı olduğu adət-ənənələrindən, yüksək əxlaqından və incə zəkasından məharətlə bəhrələ-nərək yaradıcılığında istifadə etmişdir. Şairin həyata baxışının, estetik idealının ünsürləri olan etibar, sədaqət, dostluq kimi bəşəri məziyyətlər şeirlərinin aparıcı qayəsini təşkil etməkdədir:

*Sevənlərə könül verdim,
Yola çevirdilər məni,
Damla belə deyil idim,
Gölə çevirdilər məni.*

*...Miskinini öyüddülər,
Dənə-dənə üyüddülər,
Dil bilməzdim, öyrətdilər,
Dilə çevirdilər məni.*

Sadiq Miskini şeirlərini qəzəl, qəsidə, divani, qoşma, gəraylı, tənqis, cığalı tənqis, divani, bayatı və s. vəznilərdə yaratmışdır. Yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə biganə qala bilməyən ozanımız “taşlama” adlana xüsusi həcv üslubundan da məharətlə istifadə etmiş, dövrünün, siyasi həyatın, qloballaşmanın, insanların və s. neqativ hallarını çəkinmədən sazıyla və sözüylə tənqid atəşinə tutmuşdur:

*Ərbabi cəhalət ordu misalı,
Varır bir hücumla elmin üstünə.
Qələm, nə durursan, qeyd et bu halı,
Palçıq çəkənlər var günün üstünə.*

*Dövrü-zəmanədə bax, noldu işlər,
Ayaqdan dönmədir indiki başlar,
Cahil fürsət tapdı kamili daşlar,
Bilməm nə deyim mən bunun üstünə.*

*Hiyləgər qazancı haramda gördü,
Oyunlar çevirdi, vurğunlar vurdu,
Sərvətlər topladı, varlığa ərdi,
Siyasət yapanlar dinin üstünə.*

Sadiq Miskininin şeirləri xalq yaradıcılığından bəhrələnmiş; bayatılardan, nəğmələrdən, laylalardan, hikmətli sözlərdən və s. qidalanmışdır. Elə buna görədir ki, onun yaradıcılığı xalqın ruhunu təmsil və tərənnüm edir, xalqına sıx bağlıdır. Fikri lirik şəkildə vermək, hər hansı konkret hadisəyə və yaxud gözəlliyə öz mövqeyini bildirərək onu qələmə almaq aşiq Miskini yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindəndir:

*Dur hələ, dur hələ, getmə,
Gözəl, bir əylən, bir əylən.
Gedib könlümü incitmə,
Gözəl, bir əylən, bir əylən.*

*...Miskini gözələ talib,
Vardır mı bu yolda qalib?
Nə olar, insafa gəlib,
Gözəl, bir əylən, bir əylən.*

Sadiq Miskini yaradıcılığında geniş yer tutan təbiət və insan gözəlliyi aşığın ilham qaynağıdır. Aşiq gözəlləmələrin diliylə al-əlvan boyalarla söz çələngi quraraq həm təbiət gözəlliklərini, həm də insan gözəlliklərini tərənnüm edir. O, insanı təbiətdən ayırmır, əksinə onları bər vədhət kimi görür, duyur və tərənnüm edir:

*Coş, ey dəli könül, bahar zamanı,
Açıldı çiçəyi, gülü baharın.*

*Ötər cümlə quşlar, qılar fəğanı,
Çözüldü dəhani, dili baharın.*

*Bənövşə tütüya yayıldı düzə,
Qovuşduq papatya, lalə, nərgizə,
Yarın qoxusunu gətirər bizə,
Əsəndə dağlardan yeli baharın.*

Klassik aşiq poeziyasının qəlibləşmiş məhəbbət şeirlərində olduğu kimi, aşiq Miskini yaradıcılığında da “Gözəllik ondur-doqquzu dondur” hikmətinə əməl olunmuş, onun gözəlləmələrində incəlik, gözəllik, saflıq kimi duyğular tərənnüm edilməklə yanaşı gözəlin xarici görkəmi, geyimi, bər-bəzəyi də xüsusi bir zövqlə təsvir edilmişdir:

*Gözəl, gözəl olar on beş yaşında,
Günəş çalar, ay parlayar qaşında,
Qolçaq qolda, ipək yaylıq başında,
İrəng-irəng şalları var gözəlin.*

*Dəli könül gözəllərin məstində,
Əğyar insan olmaz gözəl dostunda,
Ağ gərdanda, büllur buxaq üstündə
Sıra-sıra xalları var gözəlin.*

Sadiq Miskini böyük tarixi keçmişə və sənət ənənələrinə malik Axıska, Ağbaba-Çıldır, Qars-Gümrü aşiq sahəsini əhatə edən şimal-şərqi Anadolu aşiq mühitinin yetirməsidir. O, hər hansı bir ustadın yanında şagirdlik etməsə də, peşədən yetişmə bir aşiqdir. O, fitri istedadı və zəhmətkeşliyi sahəsində həmişə öz üzərində çalışmış, yaşatdığı sənətin məsuliyyətini çiyinlərində daşımışdır. Bu mühitin original saz havalarına, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə və aşıqlıq sənətinin sirlərinə dərinləndən bələd olan aşiq-şairimiz həm də yaşadığı coğrafiya-da böyük nüfuz sahibidir. O, insanların mənəvi-psixoloji aləminin, dünya-görüşünün formalaşmasına şeirləri və örnək həyat tərzilə böyük təsir göstərir.

Müasir siyasi sərhədlərimizdən kənarında yaranmış milli mədəniyyət nümunələri Azərbaycan etno-mədəni sisteminin tərkib hissələridir. Bu gün qədim və zəngin bir aşiq mühitinin əlimizdə qalmış hissəsində bir sənətkar kimi bu mühitin saz-söz sənətinin tərəqqisi üçün yorulmadan çalışan Sadiq Miskini sənətinin tədqiqi həm folklorumuzun, həm də aşiq ədəbiyyatı tarixinin real elmi mənzərəsini yaratmaq baxımından vacibdir.

Sadıq MİSKİNİ

AYRILIQ

Ötən bülbül idim gülün dalında,
Yaxşı yerdə yaman vurdu ayrılıq...
Gülər, sevinərdim kəndi elimdə,
Yabandan yabana sürdü ayrılıq...

Ələm, kədər əksik deyil başımdan,
Seçilmir heç bahar, yazım qışımdan,
Ayrı qaldım dostumdan, yoldaşımdan,
Qolum, qanadımı qırdı ayrılıq...

Qan ağlayır Miskininin ürəyi,
Ölümdürmə ayrılığın gərəyi?
Fələyin əlində əcəl kürəyi,
Üzərimə torpaq verdi ayrılıq...

DE, O ZALIM YARA

Badi-səba, get de, o zalım yara,
Xəbəri vardırımı məstanəsindən?
Açdı ürəyimdə min cürə yara,
Daha nə istəyir divanəsindən?

Məni tərək eyləyən gözləri xumar,
Bağladı belimə həsrətdən kəmər,
Doğmadı baxtıma ol şəmsi-qəmər,
Ziyasın gizlədi pərvanəsindən.

Ellərin sürdüüyü zövq ilə səfa,
Mənim də çəkdiyim cövr ilə cəfa,
Miskiniyə fərman yazar bivəfa,
Asar kəkilinin hər danəsindən.

ƏFƏNDİM

Əsla bel bağlama yalan dünyaya,
Gün gələr, ayrılar yolun, əfəndim.
Uçar gedər əməklərin havaya,
Varislər bölüşər malın, əfəndim.

Damarın quruyar, qanın çəkilər,
İkiqat olarsan, belin bükülər,
Yarpaqların xəzəl olar tökülər,
Budanaş şitilin, dalın, əfəndim.

Dərin-dərin xətlər artar üzündə,
Yaxın yerlər uzaqlaşar gözündə,
Yeriməyə fər tapılmaz dizində,
Kəsilər taqətin, halın, əfəndim.

Varıb gözəllərlə əyləşə bilməz,
Daha cahallarla uzlaşa bilməz,
Tayınla, tuşunla söyləşə bilməz,
Lal olar ağzında dilin, əfəndim.

Açılar bağında dərin yaralar,
Nə məlhəm kar edər, nə də çaralar.
Matəm tutar, geyinərsən qaralar,
İnciyər yaşılın, alın, əfəndim.

Miskini, yeyərsən əcəl aşını,
Yoran olmaz xəyalını, düşünü.
Bir məzara endirərlər nəşini,
Çürüyər ayağın, qolun, əfəndim.

GÖZƏL, GÖZƏL

Sənin aşiqinəm əzəldən bəri,
Mənimlə murada ər, gözəl, gözəl.
Yoluna qurban dedim canıla səri,
Necə pərişanam gör, gözəl, gözəl.

Bir gözəlin özü gözəl olmalı,
Suyu şirin, üzü gözəl olmalı,
Könlü geniş, sözü gözəl olmalı,
Gözəl sayılarmı hər, gözəl, gözəl.

Gözəllik dünyada ən böyük sərvət,
İbadət sayılar gözələ hörmət,
Bir yol Miskiniyə göstər xoş sifət,
Məhəbbətdən qaçmaq ar, gözəl, gözəl.

GÖZLƏRİNDƏN

Könül sarayımda saqi bildiyim,
Doldur eşq şərəbini, ver gözlərindən.
Hər bir cəfasına razı olduğum,
Məsti bi-riyayam sirr gözlərindən.

Vücudum sevdanın narına düşdü,
Dilim gülüstanın zərinə düşdü,
Azdı yaralarım, dərinə düşdü,
Yarama məlhəmi vur gözlərindən.

Mən bir meypərəstəm, sən bir saqiyyə,
Qaraldı gül bənzim, döndü xakiyyə,
Əlimi açaraq gəldim səkiyyə,
Nolar, bir işıq saç nur gözlərindən.

Ariflər qiymətli sözün aşiqi,
Kamalat sahibi özün aşiqi,
Miskini də gülən gözün aşiqi,
Məhrum etmə məni, yar, gözlərindən.

Aynur QƏZƏNFƏRQIZI
AMEA Folklor İnstitutu
Aynurqezzenferqizi@yahoo.com

AŞIQ CAMAL VƏ ONUN YARADICILIĞI

Özət: 17-ci əsrin sonu və 18-ci əsrdən başlayaraq əruz vəzni öz yerini heca vəzninə vermişdir. Hətta mədrəsə təhsili almış istedadlı şairlər belə xalqın daha yaxşı başa düşməsi və anlaması üçün şeirlərini heca vəznində yazırdılar. Bunlardan biri də Aşiq Camal kimi tanınan Zəyəmli İsadır. İsa 1830-cu ildə Zəyəm kəndində anadan olmuş, 1908-ci ildə elə həmin kənddə də vəfat etmişdir. İsa mədrəsə təhsili aldığına görə ona Molla İsa deyiblər. Ancaq aşıqlıq etdiyinə görə xalq arasında ona Aşiq Camal təxəllüsü veriblər. Yazdığı ictimai siyasi məzmunlu şeirlərə görə hökumət məmurları Aşiq Camalı nəzarətdə saxlayırdılar. Təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün o, Türküstanə getmiş, Buxara və Səmərqənd mədrəsələrində dini təhsilini davam etdirmişdir. Sonrakı illərdə ictimai siyasi şeirlərinə, rüşvətxor məmurlara həcv yazdığına görə Ağstafaya sürgün edilmişdir. Onun aşıq şeirinin müxtəlif janrlarında, gəraylı, qoşma, müxəmməs və s. şeirləri vardır. Aşiq Cumanın ustadı olduğu iddia edilir. Molla Cuma həftədə iki dəfə Zəyəm kəndinə gəlmiş və Aşiq Camaldan dərslər almışdır. Onu da xatırladaq ki, Molla Cuma özünün “İbrahim” adlı şeirində Zəyəmə gəldiyini və burda saz çalıb oxuduğunu bildirir. Aşiq Camal Varxiyanlı Aşiq Məhəmmədlə dost olmuşdur. Ancaq təəssüf olsun ki, Aşiq Camalın şeirləri Varxiyanlı Aşiq Məhəmmədin adı ilə nəşr olunmuş, onun adı ilə yayılmışdır.

Açar sözlər: Aşiq Camal, Varxiyanlı Aşiq Məhəmməd, Molla Cuma, Zəyəm kəndi, “bədi terror”, aşıq yaradıcılığı.

Giriş

Yaradıcılığı az öyrənilmiş el şairləri və aşıqlarından biri də Aşiq Camaldır. Onun yaradıcılığı zəngin olsa da, nədənsə, bu günə kimi tədqiqatçıların nəzərindən yayınmış, layiqincə araşdırılmamışdır. Hələlik bizim bildiyimiz qədər ilə Bədi Səfər qızının “Təhsil uğrunda” qəzetində yayımlanmış “Aşiq Camal Molla Cumanın ustadıdır” adlı məqaləsi və Əziz Ələkbərlinin “Qax: folklor və etnoqrafik etüdlər” kitabında bir başlıq Molla Cumaya həsr olunub. Yaradıcılığı tədqiqatdan kənar qalsa da, xoşbəxtlikdən Zəyəm kəndinin sakinləri hələ də aşıqı unutmamış, onun şeirlərinin bir qismini hafizələrində saxlaya bilmişlər. Sadəcə kəndli ailəsində anadan olan aşıqın əsl adı İsadır. Zamanla ağıllı davranışı, iti cavablarına görə Camal təxəllüsünü almışdır. Saz çalıb oxuduğu üçün el arasında Aşiq Camal kimi tanınmışdır.

Aşıq haqqında rəvayətlər

Dezilənə görə, aşıq Molla Cumamn ustadı olmuşdur (Ələkbərli: 162, 2005). Elə Molla Cuma da özünün İbrahim adlı şeirində Zəyəm kəndinə gəldiyini, burda saz çaldığını və s. yazır. (Molla Cumə: 423,2006)

Şeirdə çox açıq şəkildə ifadə edilməsə də, hər halda Molla Cumanın Zəyəm kəndi ilə əlaqəsinin olduğunu görə bilərik. Aşıq Camal ustad aşıqlardan olub. Onun haqqında dolaşan rəvayətlərdən biri də Varxiyanlı Aşıq Məhəmmədlə dostluğudur. Dezilənə görə, Varxiyanlı Aşıq Məhəmməd Aşıq Camalın sorağını eşidir və gəlir onunla deyişməyə. Lakin qapını qızı açır. Varxiyanlı Aşıq Məhəmməd qızı görüb öz-özünə deyir ki, qoy bir bu qızı imtahan edim. Odur ki, soruşur:

- Qızım, mənə köz gətirə bilərsənmi?

Qız deyir:

- Əmi, sənə yastı köz gətirim, ya yumru köz?

Varxiyanlı Aşıq Məhəmməd deyir:

- Qızım, nə fərqi var? Necə olur olsun, köz olsun.

Qız deyir:

- Yox, əmi, əgər qəlyan çəkirsənsə, sənə yastı köz gətirim, yox əgər siqaret çəkirsənsə, onda sənə yumru köz lazımdır.

Varxiyanlı Aşıq Məhəmməd öz-özünə düşünür ki, bunun qızı belə hazırcavab və ağıllıdırsa, gör özü necədir. Odur ki, fikrindən vaz keçir və çıxıb gedir.

Aşığın yaradıcılığında deyişmə

Aşıq Camalın bir neçə deyişməsini toplamışıq. Bunlardan biri naməlum bir qadınla, digəri Məryəm xanımla deyişmə, başqa biri də İbrahimlə deyişmədir. Çox böyük ehtimalla bu, Molla Cumanın şeir yazdığı İbrahimdır. İbrahmlə deyişməsi belədir:

Aşıq Camal içdi kövsər şərabi,
Yer üzündə çəkdim min cür əzabı.
Sevərsən .....
Bu yol ilə şah şahbaz ötdümü.

İbrahim cavabında deyir:

İbrahim də yanar sizing oduna,
Qurban olum haqqın min bir adına.
Ol Tanrı yetişsin sizing dadına
Ağlaya-ağlaya dad çəkə getdi.

Aşığın deyişmələri çoxdur. Xüsusən anası Məryəm xanımla deyişmələri həm Aşıq Camalın həyat tarixçəsi, həm də bədii təxəyyülü haqda gözəl bilgilər verir. Məryəm xanımın Şahnəzərlə deyişməsindən örnək:

Muştuluq Məryəm xanıma,
Xan Camalın gəldi sənin.
Vilayəti zəcv eliyən
Xan Camalın gəldi sənin.

Anası deyir:

Muştuluğa yeddi xəznə,
Xan Camalım gəlsə mənəm.
Dörd gümüş, üç qızıl
Xan Camalım gəlsə mənəm.

Deyişmənin ilk bəndindən olduğu kimi, son bəndindən də görünür ki, Aşıq Camal uzaq səfərdən qayıdır. Fikrimizcə, bu böyük ehtimal ilə Camalın sürgün olunduğu zamana işarədir:

Camal düşmüşdü düzlərə,
Baxmaq olmurdu gözlərə.
İnanginən Şahnəzərə,
Xan Camalın gəldi sənin.

Məryəm xanım cavabında:

Məryəməm çəkdim ahi-zar,
Ağlardım hər səhər-səhər.
Vilayət deyər bəxtəvər,
Xan Camalım gəlsə mənəm.

Aşığın lirik şeirləri

Aşıq Camalın 40-dan çox şeirini toplamışıq. Məlum olub ki, aşıq gəraylı, qoşma, müxəmməs, təcnis, cığalı təcnis janrlarında şeirlər yazmışdır. Gəraylılarının əsas mövzusu gözəlin tərənnümü və sevgidir.

Ala gözlü nazlı dilbər,
Nur yağıbdı qabağından.
Məni tamarzı eyləmə,
Bir busə ver yanağından.

Və yaxud:

Sallanaraq yüz nazinən,
Dilbər-dilbər qızlar gəlir.
Məhəbbəti var bizinən
Qarşımızda yazdır gəlir.

Aşıq Camalın ən çox müraciət etdiyi şeir janrı qoşmadır. Qoşmalarında haqsızlığa üsyan, fələkdən şikayət, sevgi, həsrət, nisgil, qürbət, vətən sevgisi, gözəlin, gözəlliyyənin tərənnümü motivləri yer almışdır.

Aşıq Camal gül-gülə gələndən,
At üstündə təkçə, yalqız qalanda.
Sevibən göyçək arvad alanda,
Əzəlinnən onun zatına baxın. (Şəxsi arxiv)

Bəddua çıxaraq ərşə dayandı,
Bəlalar üstünə enəcək oldu.
Pıryad qıllam, dadım çatmaz bir yana,
Allınan çıraqlar sönəcək oldu.

Qoşmaları arasında diqqətimizi cəlb edən başqa biri də “Gəlsin” qoşmasıdır. ”Bildiyimiz kimi, el şairlərindən Seyid Əbülqasim Nəbatinin və Qasım bəy Zakirin bu məzmunlu qoşmaları vardır. Üstəlik, hər üç şairin yaşadığı zaman dilimi təxminən eynidir. Aşığın qoşması belədir:

Gedin deyin, mənim mələk yarım,
Bir zahmat çakıban buraya gəlsin.
Bulut təllər götürsün qabağından,
Hilal qaşlar çıxub araya gəlsin (Şəxsi arxiv).

Şairin həmçinin əlimizdə olan üç “Pəri” qoşması mövcuddur. Bunlardan ikisi Əziz Ələkbərlinin kitabında, digəri bizim arxivimizdədir. Hər üç şeiri də diqqətlə incələdikdə eyni xanıma yazıldığı aydın olur.

Aşıq Camalın sürgün həyatı

Biz artıq qeyd etmişik ki, Aşıq Camal iki dəfə sürgün həyatı yaşayıb. Onlardan biri Sibirdə, digəri Ağstafada olub. Aşığın sürgündə olduğu zamanlar da qoşmalarında öz əksini tapmışdır.

Sibirə sürgün olunmasının səbəbi kəndxudaya həcv yazması olmuşdur. Aşıq Sibirdə olduğu zaman çəkdiyi vətən həsrəti, əziyyəti, əzabı belə ifadə edir:

Mən Camalam Sibirdə olarkən
Sevdiyim Şahbaz yar yadıma düşdü.

Və yaxud:

Mən Camalam qürbat əlda,
Məlil muşkul qalmışam,
Göran diyar bu xastadi,
Sarıliban solmuşam. (Şəxsi arxiv)

Aşığın Ağstafaya sürgün edilməsinin səbəbi yaxın qohumunun suçunu öz üzərinə alması olmuşdur. O, Ağstafada qohumunun əvəzinə həm də dustaq həyatı yaşamışdır. Aşıq dustaqlıq həyatının ağırlığı haqqında öz şeirində belə deyir:

Çərxi-fələk, sənə qıllam ziyarət,
Dönübdür çilləyə, yayı dustağın.
Ah çəkib, ah çəkib qan ağlamaqdan
Quruyubdur, çeşmi çayı dustağın.

Ətrafıma nizam qoşun düzülür,
Leysan tək gözdən yaşlar süzülür.
Hər saatda bir cür təbil vurulur,
Deyəsən tutulur toyu dustağın. (Şəxsi Arxiv)

Şairin müxəmməsləri dövrdən, zəmanədən, taledən şikayət üzərində köklənmişdir. Məsələn:

Ey yarım, sür dövrünün, həmişə kim qalacaq,
Kef elə, söhbət elə, həmişə kim qalacaq,
Dəymə bir kimsənin konluna, həmişə kim qalacaq.

Şeir bir az çətin anlaşılır, çünki zamanında toplanmadığı üçün, təhrif olunmuşdur.

Aşığın yazdığı təcnislərə örnək verək:

Şad gəzəndə aşıq Camal yüz alxış,
Şahmarın belina dəgər yüz alxış.

Şahmərdaya qıllam yaz alxış,
Şərab içib geca gördüm düşa duş.

Aşiq Camalın sürgün və dustaq həyatı çox ağır keçmişdir, bu da onun şeirlərində öz əksini tapmışdır.

Aşiq Camal yaradıcılığında 13 hecalı şeir

Maraqlıdır ki, aşığın şeirləri arasında 13 hecalı şeir şəklinə rast gəldik. Şeirin mətnindən bir parça örnək verək:

Konqul qalx ayağa, məclisi şingan əyla,
Səfəni sıruban əşqindən fuğan əyla.
Əşitannar məyila olsun guftarına,
Bilbiltek səda sal, aləmi heyran əyla.

Bildirək ki, məqalədə örnək verdiyimiz bu şeir 13 hecadan ibarətdir. Şeir in diqqətimizi çəkməsinə əsas səbəblərdən biri o oldu ki, folklorşünaslığımızın nəzəri məsələləri günün tələbləri səviyyəsində işlənməyib. Bunu aşiq yaradıcılığında şeir formasında aydın görmək olur. Aşiq yaradıcılığında şeirlər əsasən musiqi təsiri altında, musiqi ilə bağlı şəkildə yaranır. Lakin nəzəriyyəçilər tərəfindən yazılı ədəbiyyatın janrları aşiq şeir formalarına tətbiq edilir. Bu da heç də hər zaman özünü doğrultmur. Məsələn: Aşiq Camalın yaradıcılığında 13 hecalı şeirlərinə rast gəlinir ki, bu şeirin folklorşünaslığımızda janrı haqqında söhbət açılmayıb. Unutmayaq ki, bu 13 hecalı şeiri ədəbiyyatımıza yeni gətirməyib. Qaynaqlar onu göstərir ki, keçmişdə də 12, 13 hecalı şeir olub, zaman keçdikcə unudulmuşdu. Əmin Abid də bu haqda araşdırma aparmışdır. Qədim şeirimizi “vəznli şeir” adlandıran Əmin Abid həmin dövrə aid qaynaqların az olduğuna təssüflənsə də, fikirlərini şərh etmək üçün Drezdən kitabxanasında saxlanan “Kitabi-Dədə Qorqud”dan nümunələr göstərir. O, dastanı müstəqil bir əsər kimi deyil, “Oğuznamə”nin hissəsi kimi öyrənir. Əmin Abidə görə, vəznli şeirdən yavaş-yavaş heca vəznli yaranmışdır. Bunun da ilk nümunələri Kaşqarlı Mahmudun “Divan-i lüğət-i it-türk”də qorunub saxlanmış atalar sözləridir.

“Divan”dan götürdüyü 13 və 15 hecalı şeirlərin durğuları üzərində dayanır. Birincidə yeddinci hecadan sonra bir durğu olduğu halda, ikincidə dörd durğu olduğunu, bu durğuların üçünün dörd hecalı, sonuncunun isə üç hecalı olduğu söyləyir.

Ə.Abid “Divan”dakı 6-dan 15 hecayədək olan şeir parçalarını araşdıraraq aşağıdakı qənaətə gəlir: “Bu gün çox inkişaf edən on bir hecalıya heç bir nümunə yoxdur. Demək, on bir vəzn bu zamanlarda hələ çox tətbiq

edilməmişdir” (Abid:44, 1927) Əmin Abidin qədim dövr heca vəznli şeir şəkillərini araşdırarkən gəldiyi qənaət odur ki, 13 hecalı şeir şəkli qədim dövrə aid edilir və bu şeir şəkli müasir dövrdə işlənməyir.

Bu haqda özünün “Folklorçu Əmin Abid” məqaləsində geniş yer verən Əli Şamil müəllifin fikri ilə razılaşmır (Şamil:74, 1999).

Əlimizdəki 13 hecalı şeir şəkli ilə biz də Əli Şamilin fikirlərini dəstəkləyərək bu şeir şəklinin ciddi tədqiqata ehtiyacı olduğunu düşünürük.

Nəticə

Yuxarıda sadaladığımız şeirlərdən də göründüyü kimi, Aşıq Camal ustad aşıqdır. Onun müxəmməs, təcnis, gəraylı qoşmaları vardır. Əlimizdə olan şeirlərinin məzmunu əsasən ictimai və sevgi məzmunlu şeirlərdir. Təəssüf ki, aşığın yaradıcılığı uzun müddət nəzərdən qaçmış, yaradıcılığı lazımınca toplanıb araşdırılıb öyrənilməmişdir.

QAYNAQLAR:

1. Abid Əmin. (1927). “Heca vəzninin tarixi (ədəbiyyat tərrosiya haqqında)”, “Maarif işçisi” dərgisi, N3, 6-7 s. 50-55 s. 58-61.
2. Cümə Molla. (2006). Bakı “Şərq-Qərb” nəşriyyat.
3. Əziz Ələkbərli. (2005). Qax: folklor-etnoqrafik etüdlər. Bakı, “Ağrıdağ nəşriyyatı”.
4. Qəzənfər qızı Aynur. Şəxsi arxiv.
5. Səfər qızı Bəsdil. Aşıq Camal Molla Cumanın ustadıdırımı? “Təhsil uğrunda” qəzeti, Mart, N3.
6. Şamil Əli. (1999). Folklorçu Əmin Abid. Milli Folklor dərgisi (Ankara), sayı 42, səh.75-82, sayı 43, səh. 70-77.

Aynur Gazanfərgizi

ASHUG JAMAL AND HIS CREATIVITY

Summary: Starting from the end of XVII century and beginning of XVIII century aruz meter gave its place to syllabic verse. Even talented poets who had madrasah education wrote their poems in syllabic verse for people to understand them. One of them was Zeyemli Isa who was known as Ashug Jamal. Isa was born in the village Zeyem in 1830 and died in the same village in 1908. Since Isa got madrasah education he was called Mullah Isa. But since he was playing saz and singing people gave him pseudonym Ashug Jamal. Because of the poems he wrote which had social and political content state officials kept Ashug Jamal under observation. In order to escape persecution he went to Turkistan and continued his religious education in madrasahs in Bukhara and Samarkand. He was later exiled to Aghstafa because of the satire he wrote to corrupted officials and his socio-political poems. He had written his poems in various genres of ashug poetry among them being gerayli, goshma, mukhemmes and others. He

is claimed to be the teacher of Ashug Juma. Mullah Juma came to the village Zeyem two times a week and took lessons from Ashug Jamal. It should be noted that in his poem Ibrahim Mullah Juma wrote that he had come to the village Zeyem and played saz and sung. Ashug Jamal was friends with Ashug Mehemmed. However unfortunately Ashug Jamal's poems were published and spread under the name of Varkhiyanli Ashug Mehemmed. The paper will cast a deep look at Ashug Jamal's creativity and analyze his poems which were spread under Varkhiyanli Ashug Mehemmed's name.

Key words: Ashug Jamal, Varkhiyanli Ashug Mehemmed, Mullah Juma, Zeyem village, "literary terror", ashug creativity.

Айнур Газанфаргъзы

АШЫГ ДЖАМАЛ И ЕГО ТВОРЧЕСТВО

Резюме: В конце 17-го в начале 18-го века мера аруз сменилась слоговой мерой. Даже талантливые поэты, которые учились в медресах писали свои стихотворения на слоговой мере, чтобы они были понятны для народа. Одним из них был Иса из Заяма, известный как Ашыг Джамал. Иса родился в Заяме в 1830 году, а умер в 1908-ом году в том же селе. Так как, Иса получил образование в медресе, его стали называть Муллоу. Так же он известен под именем Ашыг Джамал, из за того, что он играл на сазе и писал стихи. Его стихи были социально-политического содержания поэтому он был под наблюдением чиновников. Для того, чтобы избежать преследования он уехал в Туркестан в Бухару и Самарканд, чтобы усовершенствовать своё религиозное образование. В последующие годы из-за своих стихов социально-политического содержания и сатиры был депортирован в Акстафа. У него были стихи разных жанров ашыгского творчества - герайлы, гошма, мюхаммес и т.д. Претендуют, что Ашыг Джамал был учителем известного Ашыга - Молла Джумы. Он приезжал в Заям два раза в неделю и учился играть на сазе у Ашыг Джамала. Хотелось бы ответить, что Молла Джума в своем стихотворении «Ибрагим» упоминает о том, что был в Заяме и играл там на сазе. Ашыг Джамал и Вархиянлы Ашыг Мухаммед были друзьями. К сожалению стихотворения Ашыга Джамала были опубликованы от имени Вархиянлы Ашыга Мухаммеда.

Ключевые слова: Ашыг Джамал, Вархиянлы Ашыг Мухаммед, Молла Джума, село Заям, художественный террор, ашыгское творчество

“NƏFS TOX OLARSA, ÜRƏK DAR OLMAZ...”

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Göyçə mahalında Dədə Ələsgərin saz-söz süfrəsindən ilham alanlardan biri də aşıq Nəcəf Bayramov olub. On il böyük ustada şəyirdlik edən Nəcəf aşıq sənətinin sirlərinə dərinlən yiyələnib, el məclislərinin başında dayanıb.

Nəcəf Allahverdi oğlu Bayramov 1876-cı ildə Göyçə mahalının Daşkənd kəndində dünyaya göz açıb. Ailənin tək övladı olduğu üçün atası ona yaxşı təhsil vermək istəyirdi. Nəcəf molla məktəbində təhsil almağa başlayır, az vaxt ərzində ərəb-fars dillərində yazıb-oxumağı öyrənir. Ancaq maddi çətinlik üzündən təhsilini yarımcıq qoyur, atasına köməklik edir.

Araşdırmalardan məlum olur ki, o, erkən vaxtlardan şeirə, musiqiyə böyük maraq göstərir. Qoyun sürüsü arxasınca yaylaqlara qalxanda güllü-çiçəkli yamaclarda çomağa söykənib “Çoban bayatı”nı oxuyur. Şirin avazı, zil səsi çoban yoldaşlarını heyran edir. Çox keçmir, Nəcəf saz çalmağı da öyrənir. Bir gün Dədə Ələsgər onların kəndinə el şənliyinə dəvət olunur. Toyun ikinci günü ustad kəndin ağsaqqalları ilə çay süfrəsi arxasında oturubmuş. Nəcəfin atası Nağı bəydən xahiş edir ki, aşıqdan rüsxət alsın, Nəcəf də bir ağız oxusun. Nağı bəy aşıq Ələsgərdən icazə alır, Nəcəf ilk dəfə camaatın qarşısına çıxır və sazı sinəsinə basıb məlahətli bir səslə oxuyur:

*Nəfs tox olarsa, ürək dar olmaz,
Zəhmət çəkilməsə, süfrə var olmaz.
Sənət meydanında şəyird xar olmaz,
Nəcəfəm, ustadı pir ustad olsa.*

Nəcəfin ifası Dədə Ələsgərin xoşuna gəldiyi üçün onu özünə şəyird götürür. Nəcəf on il ustada şəyirdlik edir, onun böyük hörmətini qazanır. Nəcəfin toyunu da aşıq Ələsgərlə aşıq Əsəd edir. Mənbələrdə qeyd olunur ki, toy günü gəlini – Gülüstani ata evindən çıxararkən bəyin əmisi

Həzrətqulu qapını kəsir. Bildirir ki, aşiq Ələsgər Gülüstana bir tərif deməsə, qızı verməyəcək. Ustad aşiq Gülüstana tərif deyir:

*Eşitmişdim, görməmişdim üzünü,
Canlar yaxır süzdürəndə gözünü.
Aşiq Ələsgərəm, deyim düzünü
Doğrudan, Nəcəfə taydı Gülüstan.*

Bir gün Dəli Alının bacısı oğlu Zeynalabdinin toyu imiş. Uzaq-yaxın kənddən toya gələnlər olur. Həmin vaxt kənd yolunda bir karvan görünür. Baxırlar ki, sarbanı dəvənin üstündə yuxu aparıb. Karvandan da bir dəvə ayrılıb arxada qalıb. Həmin dəvəyə bir canavar yaxınlaşır. Camaat nə qədər hay-həşir salırsa, sarban yuxudan ayılmır. Qurd az qalır ki, dəvəni haqlasın. Bu vaxt Nəcəf bir zil şikəstə oxuyur:

*Xabi qəflətdə yatıbsan,
Oyan sarban, dayan sarban!
Karvanı qurda atıbsan,
Oyan sarban, dayan sarban!*

Aşığın zil səsi sarbanı diksindirib yuxudan ayıldır. Əvvəlcə səs gələn tərəfə, sonra da karvana baxır. Qurd artıq dəvənin üstünə atılıbmış. Bu zaman güllə səsi eşidilir. Qandal Nağı uzaqdan nişan alıb qurdu vurur. Beləcə, Nəcəfin səsi ilə qaçağın gülləsi dəvəni xilas edir.

Nəcəf ustad aşiq olmaqla bərabər, həm də ətrafında baş verən ictimai-siyasi proseslərdən kənar qalmayıb. Ötən əsrin əvvəllərində mənfur ermənilərin torpaqlarımıza göz dikib, xalqımıza qarşı soyqırımları törəyəndə o, oğlanları Şəmiddin və Şəmistanla birlikdə mübarizəyə qatılır, qanlı döyüşlərin birində qolundan yaralanır.

Deyilənə görə, aşiq Nəcəfdə öncəgörmə qabiliyyəti də olub. Aşiq Ələsgərin evində şeyird olduğu günlərdə gecəyarısı qəflətən yuxudan ayılır. Bir ah çəkib ağlayır. Soruşurlar ki, ay Nəcəf, nə olub? Niyə ağlayırsan? Nəcəf yuxusunu belə söyləyir:

*Aman Allah, nə yuxudu görürəm,
Açılacaq nə bəlalər başıma.
Görən, kimsəm köç eylədi dünyadan,
Töhmət qoydu el-obalar başıma.*

Araz Yaquboğlunun “Daşkənd aşiq və şairləri” kitabında göstərilir ki, Nəcəf Bayramovun məlahətli səsi, şeirlərinin təsir gücü onu bütün mahalda məşhur edir. Çox keçmir, Nəcəfin sənətinin səs-sorağı Göyçənin hüdudlarını aşır. O, ustad bir aşiq kimi Qarabağın, Şirvanın və Borçalının böyük el şənliklərinə dəvətlər alır. Qüdrətli aşiq-şairlərlə dostluq edir, tanınmış sənətkar aşiq Hüseyn Bozalqanlı ilə qohum olur.

1910-cu ildə aşiq Əsədlə birlikdə Cənubi Azərbaycanda səfərdə olur. Təbrizdə onlara sənətlərinə hörmət və ehtiram əlaməti olaraq Xətai sazı bağışlayırlar.

Araşdırıcı Sərraf Şiruyə yazır ki, erməni quldurları bir gün qəflətən Aşiq Nəcəfi tuturlar. Ona olmazın əzabını verirlər. Erməni komandirinin arvadı ərindən xahiş edir ki, aşığı öldürməsin. O, naqanını çıxarıb arvadını da güllələyir. Deyir niyə türk aşığının xahişini edirsən? Nəcəf görür ki, artıq xilas yolu yoxdur. Üzünü vətənə tutaraq bir bayatı oxuyur:

*El gəlsin, an üstəyəm,
Gedirəm, kan üstəyəm.
Nə çəkilməz dərdi bu –
Yaram yox, can üstəyəm.*

Erməni quldurları aşığın sazını əlindən alıb sındırır və yanan samovara doldururlar. Sonra da qaynar samovarı onun kürəyinə bağlayırlar. Beləcə, görkəmli sənətkar 5 fevral 1919-cu ildə “Küllü təpə” deyilən yerdə xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilir.

CƏNUBDAN SƏSLƏR

Əkbər Səməd oğlu Əlyar, 1973-cü ildə Cənubi Azərbaycanda – Qaradağın Əlyar kəndində anadan olub, ibtidai təhsilini doğma kəndində alıb, orta məktəbi isə 1992-ci ildə Urmiya şəhərində riyaziyyat və fizika üzrə bitirib. Sonra Təbrizdə elektrik mühəndisliyi üzrə ali təhsil alıb (1995) və Tehrana köçüb. Burada ixtisası üzrə mühəndis işləməyə başlayıb.

Şeirlərini Həmid və Əlyar təxəllüsü ilə yazan Əkbər ƏLYAR bədii yaradıcılığa 16 yaşında qəzəl yazmaqla başlamış, elə o vaxtlardan da Urmiya ədəbi əncüməninin üzvü olub. Onun ilk şeirləri Azərbaycan respublikası istiqlali ilə əlaqədar İranda nəşr olunan “İslami Birlik” qəzeti və “Yol” dərgisində çap edilib. O, hazırda Tehranda fəaliyyət göstərən Həkim Nəbati dərnəyinin idarə heyətinin üzvlərindəndir və bir neçə kitabın redaktoru, önsöz yazanı və müəllifidir. Onun bir neçə şeiri İran və Naxçıvan şairlərinin Naxçıvanda çap olunmuş “Dostlar töhfəsi” adlı orta q şeir antologiyasında çap edilmişdir.

O, 1999-cu ildə Bəxtiyar Vahabzadənin “Payız düşüncələri” kitabını ərəb əlifbasıyla Tehranda nəşr etdirib. Hüseyn Cavidin “Peyqəməbər” əsərini farscaya tərcüməedərək nəşr etdirib. Onun təbrizli şairə Susən Rəzi ilə orta q əsəri olan “Arzuların yeni gülşən bağı” İranda öz təşəbbüsü ilə çap olunub və “Gülşən bağı” adıyla Bakıda “Nurlan” nəşriyyatında çapa hazırlanır. Eyni zamanda uşaq şeirlərindən ibarət bir toplusu da yenə Bakıda “Qanun” nəşriyyatında çap ərafəsindədir.

Şairin bir neçə şeirini “Ozan dünyası”nın oxucularına təqdim edirik.

Əkbər Həmid ƏLYAR**MƏNİ**

Məmməd Araza

Bəlkə bu yerlərə birdə gəldim mən,
Bulud, gözlə məni, yağ, gözlə məni.
Bəlkə, səndə bir də səcdə qıldım mən,
Torpaq, gözlə məni, dağ, gözlə məni.

Gəlmişdim min arzu, min dilək ilə,
Gedirəm tutulmuş bir ürək ilə.
Doldur qucağımı gül-çiçək ilə,
Bostan, gözlə məni, bağ, gözlə məni.

Bu uca dağların öz oğluyam mən,
Şeir oğluyam mən, saz oğluyam mən,

Yamyaşıl yağmurlu yaz oğluyam mən,
Şimşək, gözlə məni, çax gözlə məni.

Əlyarın gəzəli, kövrəldin niyə?
Qoyma ayrılıqdan qəlbin inciyə.
Yollara, sevgilim dönəcək, deyə
Boylan, gözlə məni, bax, gözlə məni.

SAZIM MƏNİM

Aşıqların dünyasısan,
Dillən sazım, dinlən sazım.
Sən incilər dəryasısan,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

Keçmişimin izi səndə,
Dədələrin sözü səndə,
Ellərimin gözü səndə,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

Quçaqların yarağısan,
Sevənlərin marağısan,
Söz telinin darağısan,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

Sehirkarsan, füsunkarsan,
Gül-çiçəkli bir baharsan,
Ölməz-itməz etibarsan,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

Sənsən sənət meydangahı,
Qızıl barmaq cövlangahı,
İpək xəyal seyrangahı,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

Əlyarın da könlünü al,
Dərdin, eşqin dillərə sal.
Öləndə də döşündə qal,
Dillən, sazım, dinlən, sazım.

DARIXMIŞAM

Yalqız, qərib bir ney kimi
Yenə yaman darıxmışam.
Köksü nəmlı quzey kimi
Günə yaman darıxmışam.

Bir diləyi görəsiyəm,
Uzun yollar gedəsiyəm,
Sanki çillə gecəsiyəm,
Dana yaman darıxmışam.

Ruzgardır..
Bircətəhər,
Yaxşı-pisdən
ötüb gedər.
Doğrusunu desəm əyər,
Sənə yaman darıxmışam.

DASTANLARIMIZ

TAHİR VƏ ZÖHRƏ¹⁸

ÜSTADNAMƏ

Gəlin sizə mən ərzimi eyləyim,
Aqıl olan, bu dünyada var nədi?
Dünya bir bostandı, pozular gedər,
Çiçək nədi, yemiş nədi, bar nədi?

Bu dünyada çox-çox şirin mal olur,
Tamahkarın halı müşkül hal olur.
Qol burulur, qulaq batır, lal olur,
Qohum nədi, qardaş nədi, yar nədi?

Dəllək Murad, bu yollarda sürünnəm,
İndi gedişimdi, nə vaxt görünnəm?
Altım torpaq, üstüm də daş, hörünnəm,
İsti nədi, soyuq nədi, qar nədi?

Ustadlar ustadnaməni bir deməz, iki deyər, biz də deyək iki olsun,
düşmənlərin gözü oyulsun.

Fürsət əldə ikən yaxşılıq eylə,
Həmişə əlində ixtiyar olmaz.
Gəl güvənmə dövlətinə, malına,
Mala, mülkə, ömrə etibar olmaz.

Dörd yanımız bağça ola, bağ ola,
Sinəm üstü düyün ola, dağ ola,
Bir kiçik ki, böyüyünə ağ ola,
Düşər el gözündən, bəxtiyar olmaz.

Ululu Kərimi axtaran tapar,
Bir könülü tikən min Kəbə yapar,
Sən çalış işini haqq ilə apar,
Haqdan qeyri kimsə sənə yar olmaz.

---

¹⁸ Azərbaycan dastanları. Beş cildə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyatı", 2005.

Ustadlar ustadnaməni iki deməz, üç deyər, biz də deyək üç olsun,
düşmən ömrü puç olsun.

Əzəl başdan sənə sevda eylədim,
Çox da verdim sənə nəsihət, könül!
Əcəl meydanından, can bazarından,
Qurtarmaq lazımdı salamat, könül!

Hər məclisdə sən hərcayi söyləmə!
Xançal alıb bağrım başın teyləmə!
Daldalarda lafi-kəzaf eyləmə!
Saxla hərzə dilin amanat, könül!

Bir gün olar xeyir-şərlər seçilər,
Boya görə yaxşı xələt biçilər,
Bu dünyadan o dünyaya köçülər,
Abbas onda eylər şikayət, könül!

Ustad belə rəvayət edir ki, Qaraman şəhərində iki qardaş var idi. Böyüyünün adı Hatəm Soltan, kiçiyinin adı Əhməd vəzir idi. Hatəm Soltan Qaraman şəhərinin padşahı, Əhməd onun vəziri idi. Mal-dövlətləri bihədd, cah-calalları bihesab idi. Ancaq heç birinin züryəti yox idi ki, öləndə yerlərində qalsın. Əhməd vəzir adil, rəiyyətpərvər idi. Amma Hatəm Soltan zalım, xunxarın biri idi. Əhməd vəzir fəqirə, füqəraya həmişə əl tutardı. Ancaq övladı olmadığından həmişə bikef, qəmgin olardı. Günlərin bir günündə Əhməd vəzir yenə də oturub övlad dərdi çəkirdi, bu zaman nurani dərviş daxil olub, salam verdi. Əhməd vəzir salamın cavabını rədd edəndən sonra, qalxıb dərvişin kəşkülünü aldı, içinə bir çəngə əşrəfi qoyub, dərvişə qayıtdı. Dərviş qoltuğundan bir alma çıxarıb, Əhməd vəzirə dedi:

- Al, muradın hasil olar, - deyib çıxıb getdi.

Əhməd vəzir almanı o tərəfə-bu tərəfə çevirdi, baxdı ki, ömründə bu gözəllikdə alma görməyib. Heç dünya almasına bənzəmir. Əhməd vəzir axşama kimi almaya tamaşa elədi.

Axşam rəxt-xabə girib yatdı. Gecənin bir aləmində gördü ki, evin bir tərəfindən divar yarıldı, həmin alma verən nurani dərviş içəri girdi. Dərviş üzünü Əhməd vəzirə tutub dedi:

- Ay Əhməd vəzir, dünən sana verdiyim almanı götürüb, gedərsən Hatəm Soltanın hüzuruna. Almanı tən ortasından iki yerə bölərsən. Bir parçasını sən yeyərsən öz arvadın ilə, bir parçasını da Hatəm Soltan öz arvadı ilə yeyər. İnşallah hər ikinizin övladı olar.

Dərviş sözünü qurtarıb qeyb oldu, divar da ağız-ağıza gəlib, bitişdi. O saat Əhməd vəzir hövlnak yuxudan ayıldı. Gördü heç kəs yoxdu, ancaq otaq

ətir, ənbər qoxusu verir. Anladı ki, yuxu görüb imiş. Bir qədər fikrə getdi. Aranı dağa apardı, dağı arana gətirdi. Elə fikirdə idi ki, arvadı otağa daxil oldu. Arvad bir o tərəfi iylədi, bir bu tərəfi iylədi, acıqlı-acıqlı dedi:

- Ey Əhməd vəzir, bu nə ətir, ənbərdi? Deyəsən günüz ibadət eləyib, gecələr lotu-potularınan bir yerdə olursan?

Əhməd vəzir cavab verdi ki:

- Arvad, hövsələni yığ! Günah eləmə! Dünən bir nurani dərviş mənə bir alma verdi ki, qardaşımınla yeyək övladımız olsun. Bu ətir haman almanın ətridi.

Arvad şad olub, hərəmxanaya getdi, Əhməd vəzir də qardaşının hüzuruna gəlib, əhvalatı ona nağıl etdi. Almanı ikiyə bölüb, birini qardaşının bərabərinə qoydu, birini də özündə saxlayıb dedi:

- Ey qardaş, gəl bir şərt qoyaq, ondan sonra almanı yeyək.

Hatəm Soltan cavab verdi:

- Çox gözəl, nə şərtin var, söyləyə bilərsən.

Əhməd vəzir dedi:

- Qardaş, atanın üstündə övladın üç haqqı var. Birinci tərbiyə, ikinci təlim, üçüncü evləndirmək. Bu üç məsələni vacibdi ata yerinə yetirsin. Burda şərt qoyaq ki, əgər mənim oğlum, sən qızın olarsa, sən qızını mənim oğluma verərsən, yox, mənim qızım, sən oğlun olarsa, mən qızımı sən oğluna verərəm.

Hatəm Soltan vəzirin fikrini bəyəndi, əl-ələ verib, əhd elədilər. Almanı yedilər. Bir müddət gəlib keçdi, hər ikisinin arvadı hamilə qaldı. Əhməd vəzir başladı yetim-yesirə, fəqir-füqəraya ehsan verməyə. Ta ki, doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqə, doqquz saniyə tamam oldu. Hər ikisinin arvadı bəri-həmlı yerə qoydu. Əhməd vəzirin bir oğlu, Hatəm Soltanın bir qızı oldu. Bu uşaqlar hər ikisi bir-birinə o qədər bənzəyirdilər ki, guya bir alma yarı bölünmüşdü. Məclis qurdular, şadlıq keçirdilər, oğlanın adını Tahir, qızın da adını Zöhrə qoydular. Uşaqların hər ikisini kamil dayələrə tapşırdılar.

Nağıl dili yüyrek olar. Vaxt dolandı, il keçdi, oğlanla qız yeddi yaşa doldular. Bunlar elə gözəldilər, gözəllikdə bərabərləri yox idi. Əhməd vəzir Hatəm Soltana xəbər göndərdi ki, uşaqların məktəb vaxtıdır. Hər ikisi də həmrəy olub, uşaqları kamil bir mollaya tapşırdılar.

Uşaqlar bir yerdə məktəbə gedib-gəlirdilər. Bir oturub, bir dururdular. Oyun vaxtı da uşaqlara qatışmayıb, bir küncdə söhbət elərdilər. Məktəbin həyətidə bir sərvi ağacı var idi. Hansı tez gəlsə, onun dibində oturub, o birini gözlərdi.

Deyirlər ki, bu məktəbdə bir də bir keçəl var idi. Bir könüldən min könülə aşıq olmuşdu Zöhrəyə. Amma nə qədər əlləşirdisə, Zöhrə ona səmt getmirdi. Bir gün yenə də onları bir yerdə görüb, tez özünü verdi molların yanına ki:

- Molla, mənə de görüm, bura məktəbxanadı, yoxsa lotuxana? Tahir ilə Zöhrə öpüşün səkkizini bir qara pul eləyiblər, onu da alıb-satan yoxdu.

Molla bunu eşidən kimi ayağa qalxdı, daban alıb düz Hatəm Soltanın yanına getməkdə olsun, sizə xəbəri Tahir ilə Zöhrədən verim. Tahir ilə Zöhrə vədə yerində şirin-şirin söhbət eləyirdilər. Molla özünü Hatəm Soltanın yanına salıb, Tahir ilə Zöhrənin sevişdiyini ona xəbər verdi, üstəlik də dedi ki:

- Qızınız yekəlib, həddi-bülüğa çatıbdı. Onu bir də məktəbə buraxmayın. Mən gəlib evdə ona dərs deyərəm.

Hatəm Soltan mollanın sözüne inandı. Elə ki Tahir ilə Zöhrə evə qayıtdılar, Hatəm Soltan qızını qulluğuna çağıraraq dedi:

- Qızım, bir də sən məktəbə getməzsən. Molla gəlib evdə sənə dərs deyəcək.

Zöhrə atasına heç bir söz demədi, amma batında ürəyinə qan damdı. Elə ki mənzilinə getdi, dizini qucaqlayıb oturdu fikir eləməyə. Anası evə gəlib, gördü qızı fikir dəryasına cumub, soruşdu:

- Qızım, niyə bikefsən?

Zöhrə cavab verdi ki:

- Ana, xəstələnmişəm, başım ağrıyır.

Anası Zöhrəyə təsəlli verməkdə olsun, sizə kimdən xəbər verim, Tahir-dən. Sabah açıldı. Tahir Zöhrənin eşqilə yerindən qalxıb, əl-üzünü təmiz-təmiz yudu, heybəsini alıb məktəbə tərəf yönəldi. Elə ki, vədə yerinə gəldi, Zöhrəni görmədi, dizlərini qucaqlayıb, sərv ağacının dibində oturdu, Zöhrənin yolunu gözləməyə başladı. Nə qədər gözlədisə, Zöhrə gəlmədi. Tahirin xəyalına gəldi ki, bəlkə əmim qızı məni sınamaq üçün özü qəsdən tək məktəbə gedib. Durub məktəbə gəldi. Gördü Zöhrə məktəbdə də yoxdu. Tahir Mirzənin bir qardaşlığı varıdı, adı Xanlar xan idi. Özün yetirib onun yanına, saz yerinə sinəsinə bir ağac basdı, aldı, görək Zöhrəni ondan nə cür soruşur:

Başına döndüyüm Xanların xanı,
Nədən hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi?
Haqq götürsün ortalıqdan yamanı,
Nədən hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi?

Axşam oldu, biz də keçdik adalar,
Könül dost yolunda salmış cidalar,
Məktəb uşaqları, mollazadalar,
Nədən hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi?

Başına örtübdü gülnaz şalını,
Tərk eyləyib məktəbxana yolunu,
Xudam lal eyləsin molla dilini,
Nədən hamı gəldi, Zöhrəm gəlmədi?

Bu zaman molla içəridə idi, səsi eşidib ürəyində dedi: “Yaxşı, oxu, bu saat gəlib atana od vuracağam”. Molla tez gəlib soruşdu:

- Kim idi oxuyan?

Keçəl tez ayağa qalxdı, mollaya göz basdı, barmağı ilə Tahiri göstərdi. Özünü bildirməmək üçün zahirən dedi:

- Mən idim.

Molla əmr elədi, falaqqa-çubuğu hazır elədilər. Amma keçəl nə qədər şüghul idisə, molla da o qədər küt idi. Keçəlin işarəsini başa düşməyibmiş. Elə bildi ki, doğrudan da oxuyan keçəl imiş. Keçəlin ayağını falaqqaya salmaq istəyəndə Tahir dedi:

- Molla əmi, falaqqanı qoy dñrsun. Oxuyan mən idim. Pis oxudumsa, izn ver birini də oxuyun.

Mollalar mollası, alimlər xası,
Bir ala gözlüyə aşiq olmuşam.
Silinibən getməz könlümün pası,
Bir ala gözlüyə aşiq olmuşam.

Tiği-qəmələrin qəsd etdi cana,
Nola rəhm eyləsən məni tiflana.
Adı Zöhrə, özü yaşılbaş sona,
Bir ala gözlüyə aşiq olmuşam.

Tahir Mirzə, yerin olubdu gülşan,
Bad əsdi, züflərin oldu Pərişan.
Ağ üzündə tamam xallar xoşnişan,
Bir ala gözlüyə aşiq olmuşam.

Molla əmr elədi, Tahirin ayağını qoydular falaqqaya. Molla dedi:

- Kim istəyir vursun?

Keçəl dedi:

- Mən.

Keçəl falaqqa-çubuğuyun Tahirin ayağına o qədər vurdu ki, ayağının altı qabıqdan çıxdı. Keçəl əlini dayandırıb dedi:

- Tahir, bir də keçəlin yarının adını tutmazsan.

Tahir Mirzə yenə özünü sərv ağacının dibinə saldı. Əlini alnına verib, fikir eləməyə başladı. Elə bir az oturmuşdu, Zöhrə özünü ona çətdirdi. Yeddi hörük saçından bir tel ayırdı, sinəsinin üstünə basıb, görək nə dedi:

Mollamız getdi xavara,
Nə deyərsən, əmim oğlu?!

Atam çəkər bizi dara,
Nə duyarsan, əmim oğlu?!

Xəbərin yoxdu xəbərdən,
Getdi işləri dəbərdən,
Nə əmirsən ləb-şəkərdən,
Nə qanarsan, əmim oğlu?!

Başımdakı tirmə şaldan,
Uzümdəki qoşa xaldan,
Nə əmirsən ləbi-baldan,
Nə qanarsan, əmim oğlu?!

Səni məndən ayırdılar,
Dərdü qəmə doyurdular,
Səni sürgün buyurdular,
Sən gedərsən, əmim oğlu!

Hicran kotanın əkərsən,
Biçib xirmənə tökərsən,
Ah çəkərsən, yaş tökərsən,
Qəm çəkərsən, əmim oğlu!

Mən Zöhrəyəm, qələm qaşlı,
Gərdənim də qarğı saşlı,
Mən yazığı gözü yaşlı
Sən qoyarsan, əmim oğlu.

Zöhrə sözünü tamama yetirib dedi:

- Əmi oğlu, qəm yemə, inşallah kama çatarıq.

Bəli, bunlar ayrıldılar. Tahir ayağa qalxıb, axsaya-axsaya özün yetirdi evlərinə. Qonaq otağının açarı cibində idi. Otağı açıb, daxil oldu otağa, üzüqoylu yıxılıb, ağlamağa başladı, ta ki, axşam oldu. O biri tərəfdən atası, anası gördülər ki, Tahir gəlmədi. Başladılar onu axtarmağa. Hər nə qədər axtardılarsa, Tahirdən bir nişana tapa bilmədilər. Axırda anasının yadına xaraba qonaq otağı düşdü. O saat otağa girdi, nə gördü: Tahir ağlayır. Anası sual elədi:

- Oğul, nə üçün ağlayırsan?

Tahir dedi:

- Ana, sazımı mana ver. Dərdimi sana dil ilə desəm, dilim od tutub yanar, saz ilə deyim. Aldı Tahir, görək anasına nə deyir:

Canım ana, gözüm ana,
Ana, mən qanlar ağlaram!
Südün əmdim qana-qana,
Ana, mən qanlar ağlaram!

Onunla keçirdi dəmim,
Artırdı dərd ilə qəmim;
Gedibdi Zöhrə həmdəmənim,
Ana, mən qanlar ağlaram!

Tahir ağlar yana-yana,
Yana-yana yetdim cana;
Ahım çıxıb asimana,
Ana mən qanlar ağlaram!

Bu vaxt Əhməd vəzir gəlib çıxdı. Oğlunun ağlamağının səbəbini bilib dedi:

- Oğul, nə fikir eyləyirsən? Qız elə sənindi. Sabah gedərəm, başına bir yaylıq örtərəm, barmağına da bir üzük salaram, qurtarar gedər.

Tahir sakitləşib, sabahın intizarını çəkməyə başladı. Elə ki, sabah açıldı, Əhməd vəzir yerindən qalxıb, üz qoydu qardaşının yanına getməyə. Gəlib gördü qardaşı hələ yerindən durmayıb. Onun yanında əyləşdi.

Hatəm Soltan soruşdu:

- Qardaş, belə tezdən gəlməkdə məqsədin nədi?

Əhməd vəzir cavab verdi:

- Qardaş, özünə məlumdu ki, bizim uşaqlarımız barədə üç şərtimiz var idi. Şərtə də vəfa etmək vəzifəmizdi. İndi oğlan da, qız da yetişiblər. Qızını ver oğluma, əhdimiz yerin alsın.

Bu sözü eşitcək Hatəm Soltan qəzəblənib dedi:

- Qardaş, elə xam xəyallara düşmə! Yeddi it küçüyüm olsa, birini də Tahir Mirzəyə vermərəm.

Elə ki, Əhməd vəzir bunu eşitdi, heç bir söz danışmayıb, bikef otaqdan çıxdı. Fikir eləyə-eləyə evinə gəldi. Tahir atasının bikefliyini görüb, özünü saldı mənzilinə, hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Bunu ağlamaqda qoyaq, bir neçə kəlmə Hatəm Soltandan danışaq.

Hatəm Soltan Əhməd vəzir gedəndən sonra fikir elədi ki, Əhməd vəzirin hörməti xalq arasında məndən çoxdu. Tədbir ilə görülən iş güc ilə görülə bilməz. Mən onu incitdim, gedib xalqı başına toplar, qızımı da, səltənətimi də əlimdən alar. Ona görə, gərək hiylə ilə Əhməd vəziri də, Tahiri də öldürəm, ondan sonra rahatca hökmdarlığımı eləyəm. O saat qapıçını çağırıb, əmr elədi:

- Get, qardaşım Əhməd vəziri bura çağır!

Qapıçı gedəndən sonra cəllad Qasımı çağırır dedi:

- Qapının dalında durarsan. Əhməd vəzir içəri girəndə boynunu elə vurarsan ki, bir qətrə qanı da yerə düşməz.

Cəllad Qasım qılıncı alıb, qapının dalında durdu. Amma çox keçmədi ki, cəllad Qasımın ürəyinə dağdağa düşdü. Özü-özünə fikir elədi ki: “Qasım, sən dəlisən, nəsen? Bəlkə padşahın bu gün acığı tutub, sabah da acığı soyuyacaq. Onda deyər ki, mənə acıqım tutmuşdu dedim, sən niyə qardaşımı öldürdün? Onda şaha nə cavab verərəm? Yaxşısı budu, mən Əhməd vəziri öldürməyim, qoy özü öldürsün”. Bu vaxt Əhməd vəzir özü gəldi, sağ-salamat keçdi Hatəm Soltanın otağına. Hatəm Soltan qardaşını sağ-salamat görəndə az qaldı od tutub yansın. Paltarı geymək bəhanəsi ilə göydən xəncəri aldı, özün Əhməd vəzirə yetirib onu fürsətdən salmaq üçün dedi:

- Qardaş, qız alanın ya gərək bir çuval zəri ola, ya da zoru. Mən bir söz deməklə sən nə üçün küsdün? Get şərbət ehtiyatı gör, qızımı verəcəyəm sənə oğluna.

Belə deyib, lap yaxına getdi, Əhməd vəzirin ürəyinin başından qılıncı elə sancdı ki, qılınc iki barmaq kürəyinin ortasından çıxdı. Əhməd vəzir o saat canını tapşırdı, Hatəm Soltan cəllad Qasımı çağırır dedi:

- Apar, bunun leşini at dənizə! Sonra da Tahir ilə anasını öldür, başını mənə yanına gətir.

Cəllad Qasım Əhməd vəzirin leşini aparıb dənizə atdı, özünü yetirdi Tahir Mirzənin qulluğuna. Əl atıb onun yaxasından yapışdı, istədi boynunu vursun. Tahir dedi:

- Ey cəllad, cəlladda da bir rəhm olar. Atamın çörəyin unudursan, barı mənə cavan, nakamlığıma qıyma. Aldı görək nə dedi:

Aman cəllad, gəl rəhm elə,
Dərd məni alacaq oldu.
Malım, mülküm, külli varım
Kimlərə qalacaq oldu?!

Qardaşım yox deyə sözüüm,
Anam yoxdu çəkə nazım,
Bu üstü sədəfli sazım
Bə kimlər çalacaq oldu?!

Mən Tahirəm, budu sözüüm,
Belə dərdə necə dözüüm?
Zöhrə xanım iki gözüüm,
Bə kimlər alacaq oldu?!

Cəllad Qasımın Tahir Mirzəyə rəhmi gəlib, onu öldürmədi, buraxdı. Gəlib şaha dedi:

- Tahir Mirzə eşidib ki, atasını öldürməsən, qaçıb gizlənib.

Padşah car çəkirdi ki:

- Hər kəs Tahir Mirzənin başını mənə gətirsə, onu dünya malından qəni eləyəcəyəm.

Bunlar Tahiri axtarmaqda olsun, görək Tahir başına nə çarə qıldı.

Tahir qaçıb atasının xanə bağçasında gizləndi. Bir neçə gündən sonra gördü ki, acından ölür. Durub bağçanın kənarına gəldi ki, görsün bir qədər çörək ələ gətirə biləmi? Nə qədər baxdısa, ağılı kəsən bir adama urcah olmadı. Bir də gördü bir neçə adam yolla gedir. Adamlar Tahir Mirzəni tanıdılar. Bir qocanın ona rəhmi gəlib dedi:

- Oğlum, Tahir, sən gəl Zöhrədən əl çək, bir başqasını al. Əgər əl çəkməsən, padşah səni öldürəcəkdir. Tahir aldı, görək ona nə cavab verdi:

Əlləri hənalı bayram günündə,
Dostum bir nayranlıq verdi, hazarat!
Yardan ayrılmağı nəsihət etdi,
Bizə nə bayramlıq verdi hazarat?!

Məni şəddə kimi belə dolasan,
Ayrılmaram tikə-tikə doğrasan,
Yarıma qurbanam, əgər sorasan,
Ağ günü toranlıq verdi hazarat!

Dedim: Zöhrə, bax nə qara qaşın var...
Dedi: Tahir, bax nə müşkül işin var...
Dedim: mən xəstəyə nə yemişin var?
Bir cüt nar dərmanlıq verdi hazarat!

Gördülər Tahir haqq aşığıdı, dedilər:

- Allah səni sevgilinə çatdırsın!

Bunlar Tahirdən ayrılıb getdilər. Az keçdi, çox keçdi, bir də baxdı ki, budu, atasının xərkanı bir neçə ulax yük aparır. Sevinib xərkanı səslədi. Xərkan ona yavuq gəldi. Tahir Mirzə atasının duz-çörəyinə and verib dedi:

- Məni gördüyünü bir yerdə demə. Bir də mənə bir qədər çörək tap.

Bunu deyib xərkanə bir ovuc da əşrəfi verdi. Xərkan şad olub, çörək dağarcığını Tahirə verdi. Xərkan çox cuğul adam idi. Tahirdən ayrılan kimi düz padşahın qulluğuna gəlib dedi:

- Qibleyi-aləm, nə verərsən Tahirin yerini sənə deyim?

Padşahın əmri ilə xərkanın dağarcığını qırmızı qızıl ilə doldurdular. Xərkan çox şad olub macəranı şaha bəyan elədi. Şah o saat cəllad Qasıma

əmr elədi ki, gedib Tahirin başını kəsib gətirsin. Cəllad Qasım özünü yetirdi xanabağçaya. Baxdı ki, Tahir sağında Məhəmməd, solunda Əhməd adlı qulamları ilə oturub çarhovuzun başında, quru çörəyi suda isladib yeyir. Cəllad Əhmədlə Məhəmmədin yaxasından yapışdı, hər ikisinin başını toyuq başı kimi kəsdi. Ondan sonra istədi Tahir Mirzəni də öldürsün, Tahir dedi:

- Ey cəllad, sən mənim atamın çörəyini yemisən, mənim nahaq qanıma girmə! Məni apar Hatəm Soltan özü öldürsün.

Cəllad Qasım Tahirin yaxasından əl çəkdi, hər iki qolunu qısqıvraq arxasında bağlayıb, qatdı qabağına, düz Hatəm Soltanın hüzuruna gətirdi. Hatəm Soltan Tahiri görcək, əmr elədi ki:

- Tez bunu dara çəkin, ta ki, gözüm Tahir adlı insanı görməsin.

Tahir ağlaya-ağlaya dedi:

- Əmi, izn ver, bir neçə söz deyim, ondan sonra məni öldürsünlər.

Padşah dedi:

- Tez ol de görüm, nə deyirsən?

Aldı Tahir:

Zalım cəllad qollarımı bağladı,
Aman, Allah, imdad elə bu işə!
Xun cigərim çalın-çarpaz dağladı,
Aman, Allah, imdad elə bu işə!

Dörd tərəfim qara qanlar alıbdı,
Üstümüzdə şahlar şahı durubdu,
İndi bildim Əhməd vəzir ölübdü,
Aman, Allah, imdad elə bu işə!

Mən Tahirəm, viran oldu küllərim,
Dostum yoxdu, sora halımı mənim.
Sağımda, solumda öldü qullarım,
Aman, Allah, imdad elə bu işə!

Tahir baxıb gördü camaat yığışıb, məktəb uşaqları da, Zöhrə də gəlib, bir tərəfdə dayanıb. Amma bir gilə yaş da axıb, Zöhrənin gül yanağında durubdu. O saat aldı sazı, görək nə dedi:

Tayım, tuşum yığılıbdı yanıma,
Taqşırım yox, beygünaham, xan əmi!
Zalım cəllad nə susayıb qanıma,
Qəhrdən bükülüb belim, xan əmi!

Bu meydanda zülm həddən aşıbdı,
Atasız oğulun bağı bışıbdı,
Qızılgül üstünə şəbnəm düşübdü,
Mürğzar olubdu yollar, xan əmi!

Genə bizə zülm olundu xudadan,
Fəryadıma yetişmədi Yaradan.
Tahir ağlar: nakam getdim dünyadan,
Yaman olub indi hallar, xan əmi!

Hatəm Soltan qışqırdı:

- Artıq bunu söylətməyin! Tez işini görün!

Məktəb uşaqları və camaat qül-qülə eləyib dedilər:

- Ey padşah, ədalətinə güc eləmə! Bu nahaq qanı bizim üstümüzə tökmə!
Nahaq qan tökülən yerdə ot bitməz, su axmaz. Qızını vermirsən vermə.
Atasını öldürdün, ta özünü öldürmə! Yox, istəmirsən burda qala, qılıncın
işləyən yerdən kənar elə! Daha bu nahaq qanı bizim üstümüzə tökmə!

Hatəm Soltan gördü ki, camaat qoymayacaq Tahiri öldürsün, naəlac qalıb dedi:

- Çox gözəl, sizin xatiriniz üçün onun qanından keçdim. Ancaq mənim
hökmüm cari olan torpaqda gərək durmasın. Çağırıb cəllad Qasıma tapşırıldı:

- Tahir Mirzəni aparıb mənim qılıncım işləyən yerdən çıxardarsan.

Xəlvətcə də bərk-bərk tapşırıldı:

- Öldürüb, qanına köynəyin bulayıb, mənə gətirərsən.

O tərəfdən Zöhrə xanım bir kisə əşrəfi cəllad Qasıma göndərüb, sifariş
elədi ki: Tahir Mirzəni aparanda mənim otağımın qabağından keçir, bir
boyuna doyunca baxım, ondan sonra hara istəyirsən apar.

Cəllad Qasım yapışıb Tahirin əlindən, başladı Zöhrə xanımın imarətinin
yanından keçən yol ilə aparmağa. Elə ki Zöhrə xanımın otağının bərabərinə
yetişdilər, nə gördülər? Zöhrə xanım yaralı ahu kimi külafirəngidə boynunu
büküb, Tahirin yolunu gözləyir. Zöhrə dedi:

- Cəllad, səni and verirəm Allaha, bir qədər Tahir Mirzəni saxla, bir neçə
sözüm var, deyim, ta ki, ürəyimdə niskil qalmasın.

Bir qədər əşrəfi cəllad Qasıma tərəf atdı. Dünya tamah dünyasıdı. Cəllad
Qasım başladı qızılı yığmağa. Zöhrə xanım qara saçlarından iki tel ayırub,
şəkər məmələrinin üstünə basdı, öz dərdi-dilini görək nə cür izhar elədi.

Aldı Zöhrə:

Zalım atam ol atamı öldürdü,
Ala gözlü xan Tahirim, yar, yeri!
Səni bu ölkədən sürgün buyurdu,
Qoy çəksin Zöhrə xan ah-zar, yeri!

Tahir Zöhrəni görən kimi ürəyi qana döndü. Sazı sinəsinə basıb, cavabında dedi:

Atam öldü, bir iş gəlməz əlimdən,
Heç ağaclar gətirməsin bar, yeri!
Mən bülbülü ayırdılar gülündən,
Qoyma gəlsin gül yerinə xar, yeri!

Aldı Zöhrə:

Dolansın, dolansın, peymana dolsun!
Saralıb heyva tək gül rəngim solsun!
Atam özü zalım əlində qalsın!
Görüm olsun taxtı tanımar, yeri!

Bu vaxt yel vurdu Zöhrənin ənbərçəsini tərətədi, Tahirin gözü Zöhrənin ağ sinəsinə sataşdı. Dərdi çuşa gəldi, aldı, görək bu münasibətlə nə dedi:

Anadan olalı gülməyib üzüm,
Qürbət ölkələrdə mən necə dözüüm?
Ənbərçin altından sataşdı gözüüm,
Sinən ağdı, Savalanda qar, yeri!

Zöhrə xanımın fikrinə gəldi ki, bəlkə Tahir Mirzə ənbərçini nişan istəyir. Aldı cavabında dedi:

Gedər oldun, ənbərçəni apar sən,
Elə bil ki, Kəbə evin yaparsan.
Ölkələrdə gözəl çoxdu, taparsan,
Qoy çəkər Zöhrə xan ahü-zar, yeri!

Aldı Tahir:

Ağlaram, gözümdən tökərəm qanı,
Fəryadıma yetsin xanların xanı,
Tahir seçib Zöhrə kimi tərlandı,
Qorxum budu: qucaqlıya sar, yeri!

Zöhrə ənbərçəsini çıxardıb, Tahirə uzatdı:

- Al, bu ənbərçəni yadigar saxla!

Tahir ənbərçəni ondan aldı, görək Zöhrə ilə nə cür halallaşdı:

Mən gedirəm, Allah səni saxlasın,
Ağlaya-ağlaya qal innən belə!
Əmanətin neçə-neçə məndədi,
Saxlaya bilmənəm, al innən belə!

Didərginəm, gəlməm mən buralara,
Axıb didəm yaşı, dönüb sulara,
Canım düçar olub çox bəlalara,
Hərdən-hərdən yada sal innən belə!

Tahir deyər: işim ahü-zar oldu.
Qaralandı gözüm yaşı, car oldu,
Dağıldı dövlətim tarımar oldu,
Atanı duzəxə sal innən belə!

Cəllad Qasım istədi Tahir Mirzəni aparsın, Zöhrə xanım ona dedi: Sən Allah, Tahiri incitmə. Qoy bir bura çıxsın, sonra apararsan.

Cəllad Qasım Tahirin qollarını açıb, Zöhrənin yanına çıxartdı. Tahir özünü Zöhrəyə yetirdi. Hər ikisi baş qoyub bir-birinin çiyinə, bir-birinin gözlərinə baxıb ağlaşdılar. Cəllad Qasımın bunlara rəhmi gəlib dedi:

- Xanım, atan əmr eləyib ki, Tahiri öldür, köynəyini qanına bulaşdır, mənə gətir. Bəs mən nə eləyim?

Zöhrə xanım bu sözü eşitək içkəmiş maral kimi səksənib, özünü saldı cəllad Qasımın ayağının altına. Əl atıb ətəyindən tutdu, yalvarmağa başlayıb dedi:

- Aşiqin göz yaşına rəhm elə! Bizə zülm eləmə! Mən Tahirə bir dəst təzə libas verim, bir qədər də sənə pul verim, sən bir qoyun al başın kəs, Tahirin köhnə libasını qoyunun qanına bulaşdır, atama gətir. Tahiri də başqa bir məmləkətə burax.

Cəllad Qasım bu tədbirdən şad olub, bir dəst libas, bir kisə də qızıl götürüb, yola düşdülər. Gecə-gündüz yol gedib, Hatəm Soltanın qılını işləyən yerdən çıxıb, başqa bir vilayətə yetişdilər. Bir meşənin kənarı ilə gedirdilər, bir sürü qoyuna urcah oldular. Tahir Mirzə dedi:

- Bərəkətli olsun, ay çoban! Bizə bir qoyun satarsanmı?

Çoban baxdı, gördü bunlar bir abırlı adamdılar. Cavab verdi:

- Mənim qoyunum hamısı sizə peşkəşdi.

Çobandan bir qoyun aldılar, girdilər meşənin içərisinə. Bir çala qazdılar, qoyunu kəsib, qanını çalaya tökdülər. Ondan sonra cəllad Tahir Mirzənin köhnə libasını çıxarıb xəncərin ucu ilə parça-parça elədi. Qoyunun qanına bulaşdırıb götürdü. Qoyunun ətinə də kabab çəkib yədilər. Sonra Tahir Mirzə

ilə öpüşüb, vidalaşıb, ağlaya-ağlaya üz qoydu Qaramana, Hatəm Soltanın qulluğuna.

Tahir üz qoydu qürbət elə. Bir müddət dolandıqdan sonra gəlib bir xanabaxçaya çıxdı. Çox yorulmuşdu. Daxil olub xanabaxçaya, əyləşdi çarhovuzun başında. Bu xanabaxça kimin olsun, Xanverdi sövdəgərin. Xanverdi sövdəgər o Xanverdi sövdəgər idi ki, qırx tacirin başı olub, malı, dövləti həddən ziyad idi. Özünün də gözünün ağı-qarası Nərgiz xanım adlı bir qızı var idi.

Nərgiz xanımın on səkkiz yaşı var idi. Sövdəgər öz evində, başını qızı Nərgiz xanımın dizi üstə qoyub yatmışdı. Tahir Mirzə xanabağçaya girib, bağçanı seyr eləyəndən sonra Zöhrə xanımın keçirdiyi günlər bir-bir yadma düşdü, dərdi tüğyan elədi, sazını sinəsinə basıb dedi:

Cida düşdüm vətənimdən,
Qan ağlar ellərim mənim.
Bülbülüm yox dallar üstə,
Boş qalıb güllərim mənim.

Ağır ellərim çəkildi,
Cavankən belim büküldü,
Nişansız üzə töküldü,
Pərişan tellərim mənim...

Tahir Mirzənin bu naləsi Nərgiz xanımın qulağına yetişəndə başladı ağlamağa. Nərgiz xanım özünü unutdu, birdən onun bir gilə göz yaşı atasının üzünə düşdü. Xanverdi sövdəgər diksinib, yuxudan ayıldı. Gördü qızı Nərgiz xanım ağlayır. Qızından soruşdu:

- Qızım, nə üçün ağlayırsan?

Nərgiz xanım cavab verdi:

- Ata, çarhovuz tərəfdə kimsə yanıqlı-yanıqlı oxuyur. Onun üçün ürəyim durmur, ağlayıram.

Xanverdi sövdəgər də qulaq asıb, gördü ki, qızı doğru deyir, oxumaq səsi gəlir:

Fələk, mana sitəm oldu,
Saralıb, gül rəngim soldu.
Sağımda, solumda öldü
Nocavan qullarım mənim.

Xanverdi sövdəgər qızı Nərgiz xanımın götürüb, çarhovuza tərəf gəldi. Nə gördü, on dörd gecəlik ay kimi bir oğlandı, əyləşib çarhovuzun başında oxuyur:

Tahir Mirzə bu çağında,
Sinəsi Zöhrə dağında,
Qaldı hovuz ayağında
Sonalı göllərim mənim...

Tahir Mirzə bunları görəndə kimi ayağa qalxdı. Üz tutub, Xanverdi sövdəgərə dedi:

- Əmi, məni bağışla! Yorğun idim, bağçanıza iznsiz girdim.

Nərgiz xanım Tahirin qəddi-qamətinə, gül camalına nəzər yetirib, aşiqi-divanə oldu. Xanverdi Tahirdən soruşdu:

- Oğlan, de görüm sən nəçisən, kimsən ki, mənim bağçama giribsen, gecənin bu vaxtında belə yanıqlı-yanıqlı oxuyursan?

Tahir Mirzə öz şərhi-halım buna belə bəyan etdi:

Hatəm Soltan əvvəl atam öldürdü,
Viran oldu taxti-taracım mənim...
Məni o ölkədən sürgün buyurdu,
Sizlərə qalıbdı əlacım mənim...

Xanverdi sövdəgər dedi:

- Cavan, gedərsənsə, mən səni öz atanın ölkəsinə apararam!

Tahir Mirzə başını bulayıb, belə cavab verdi:

Gedə bilməm, bir iqrara bağlıyam,
Çar tərəfdən düğünüm var, dağlıyam.
Qaramanlı Əhməd vəzir oğluyam,
Yeddi eldən gəlir xəracım mənim.

Xanverdi sual elədi: Sürgün olmağına səbəb nə oldu?

Tahir Mirzə bütün əhvalatı Xanverdi sövdəgərə bəyan elədi. Xanverdi sövdəgər Tahir Mirzəyə təsəlli verib dedi:

- Səni mənə Allah yetirib. Mənim oğlum yoxdu. Bircə qızım var, Zöhrədən min dəfə gözəl. Onu alarsan, özün də mənə oğul olarsan.

Nərgiz xanım öz könlündə yeddi qurban nəzir elədi. Görək Tahir Mirzə ona nə cavab verir:

Tahir Mirzə vəsmə yetirdi sözün,
Anadan olalı gülməyib üzüm.
Bu qarşımda duran vəfalı qızın,
Şahlar şahı bilir, o bacım mənim!

Nərgiz xanım bu sözü eşitcək qiyamət başına qopdu. Genə özünü sındırmamaq üçün ayağından başmağı çıxarıb atdı, dedi:

- Çox fikir eləmə. Mənim ayağım çirk olsa, yenə də sənün üstünə sürtməyəm.

Xanverdi Tahir Mirzəyə dedi:

- Oğul, indi ki, mənim qızımı özünə bacı elədin, sən oldun mənim həqiqi oğlum. Gedək evimizə, kimi istəyirsən, sənə alacağam.

Elə həmin günün sabahı Xanverdi Tahiri götürüb bağa getdi. Tahirin əlinə bir bel verib dedi:

- Mən suyu bərədən buraxım, sən ağacların dibini kəs.

Tahir birinci dəfə idi əlinə bel alırdı. Təbi cusa gəldi, aldı, halına münasib gərək nə dedi:

Ay ağalar, gəlin sizə söyləyim,
Gör necə yad oldu ellər mənimlə.
Beli də veribsən mənim dəstimə,
Xub oynar dəstimdə bellər mənimlə.

Bağı gördüm, ağrı qalxdı başımdan,
Üzüm bar bağladı gözüüm yaşımdan.
Qohum, qardaş, el dağıldı başımdan,
Gör necə yad oldu ellər mənimlə.

Mən Tahirəm, düynlüyəm, dağlıyam,
Qürbətdə dərdimi kimə ağlıyam?
Aləm bilir, Əhməd vəzir oğluyam,
Tüğyan olub gedir sellər mənimlə.

Xanverdi sövdəgər Tahir Mirzəni də götürüb evinə gəldi. Nə qədər açarkilidi vardı, Tahir Mirzəyə tapşırırdı. Belə ki, Tahir Mirzə evin oğlu, sahibixtiyarı oldu. Bir neçə gün keçdi. Bir gün Xanverdi sövdəgərin yoldaşları onun yanına gəlib dedilər:

- Ayə, Xanverdi, biz malımızı yeyib, mayaya da əl atmışıq. Daha durmağın yeri deyil. Bir tərəfə gedib, bir qədər sövdə eləməliyik. Tay nə qəmin var, Allah sənə oğul da yetirdi.

Xanverdi vaxtı təyin elədi. Tacirlər getdilər öz işlərinə. Xanverdi səfər tədarükünü qurtardıqdan sonra qızı Nərgiz xanımı çağıraraq dedi:

- Qızım, mən yeddi ayın vədəsinə səfərə gedirəm. Bütün açarları tapşırımsam Tahir Mirzəyə. Al, bu bahar bağının açarını. Bunu özün saxla. Nəbadə Tahir Mirzənin əlinə düşə. Ehtiyatlı ol! Əgər Tahir Mirzənin əlinə düşsə, bir də bu diyarda durmaz.

Sonra bütün qulamlarla, kənizlərlə, Tahir Mirzə ilə vidalaşib, yeddi ayın səfərinə çıxdı. Atası gedəndən sonra Nərgiz xamm fikir elədi ki, indi yaxşı girəvə yeridir. Tahir Mirzəni ələ gətirib, buna getməliyəm.

Nərgiz xanım yeri gəldikcə Tahir Mirzəyə qaş-göz atmaqdan, işarələr vurmaqdan geri durmurdu. Ancaq Tahir Mirzə özünü anlamamazlığa vururdu. Xülasə, Nərgiz xanım nə fənd qurdusa, Tahir Mirzə əl vermədi. Nərgiz xanım Tahir Mirzənin bu kəməltifətlindən bezar oldu; dərd-qəmini dağıtmaq üçün hər gün kənizlərin birini evdə qoyurdu, özü qırx incə qıznan seyrə çıxırdı.

Genə günlərin bir günündə Nərgiz xanımı seyrə çıxmışdı. Bahar bağçasının açarını da bir kənizə verib, evdə qoymuşdu ki, evin işlərini düzəltsin. Kəniz evdə dolananda açar yaxasından yerə düşdü. Tahir Mirzə gəlib keçəndə açarı yerdən götürdü. Baxıb gördü ki, işlək açardı. Kənizi çağırıb soruşdu:

- Bu necə açardı məndən gizləyirsiniz? Məgər məndə nə əyrilik görmüsünüz?

Kəniz fikir elədi ki, Tahir Mirzəni aldatmaq lazımdı. Bir qah-qah ilə gülüb dedi:

- O köhnə, sınıq açardı. Özümüz qəsdən bura atmışdıq.

Tahir Mirzə əl atdı kənizin yaxasından yapışdı dedi:

- Çəpəl, düzünü deyinən, yoxsa əlimdən salamat qurtarmazsan.

Kəniz qorxusundan əhvalatı Tahir Mirzəyə nağıl elədi. Tahir dedi:

- Bu saat bahar bağını mana nişan ver!

Kəniz naəlac qalıb, Tahir Mirzəni götürdü, bahar bağının qapısına gəldi. Tahir qapını açıb içəri daxil oldu. Nə gördü? Bura bir bağdı ki, deyirsən behiştin bir, guşəsidi, gülüstani-bağı-irəmdən nişan verir. Bülbüllər cəh-cəh, güllər bəh-bəh deyir, hər kəs öz dilincə, öz məhbubu ilə razi-niyaz edir. Tahir Mirzə bağı dolanırdı, gördü bir bülbül gülün yarpağını üzüb çəkir göyə, ordan buraxır; bülbül şığıyıb yarpaq göydə ikən yenə tutur. Tahir tamaşa eləyirdi, bülbül yarpağı bir də çəkib buraxdı. Gül yarpağı bir qaratikan kolunun üstünə düşdü. Bülbül daldan şığıyıb onu götürmək istəyəndə ürəyindən sancıldı qaratikan qələməsinə. Gedib, başını sürünə-sürünə gülün yarpağının üstə qoydu, can verməyə başladı. Tahir bir ah çəkib, özünü yetirdi bülbülün başı üstünə. Onu o tərəfə, bu tərəfə aşırıb gördü ki, başı yarpağın üstündə, canını gülə tapşırıb. Tahir kədərlənib dedi:

- Heyhat!.. Bir bülbülcən də olmayasan?! Vəfalı bülbül öz canını məhbubu yolunda fəda elədi! Sən diyarbadıyar gəzirsən. Yox olsun o baş ki, məhbubu yolunda kəsilməyə.

Tahir bülbülün yanında diz çöküb, gözlərinin yaşını tökdü. Qəmi cuşa gəldi, sazı sinəsinə basıb, görək nə deyir:

Yaz olanda bağçalarda
Sən çalırsan tarı, bülbül!
Oxudun, dərdim artırdın,
Oldun mənnən yarı, bülbül!

Bülbül, sənin işin qandı,
Aşıqlar oduna yandı;
Nədən hər yerin əlvandı,
Köksün altı sarı, bülbül?!

Bülbül, sən dala səkərsən,
Göz yaşın gülə tökərsən,
On bir ay həsrət çəkərsən,
Bir ayı da zarı, bülbül.

Bülbül, geyinmişən yaşıl,
Qolların boynumdan aşır;
Ağlamaq mənə yaraşır,
Qoy ağlayım barı, bülbül!

Bülbül, sən məni qandırdın,
Gülşən bağı dolandırdın,
Axır oduna yandırdın,
Yazıq xan Tahiri, bülbül!

Tahir Mirzə sözünü bitirib öz-özünə dedi: “Ey dadi-bidad! Bir bülbülcən də olmayasan? O öz məhbubu yolunda mərd-mərdana canını fəda elədi, sən canını qorumaq üçün diyarbadiyar gəzirsən”.

Ayağa qalxıb, üz qoydu öz vilayətlərinə tərəf getməyə. Bu vaxt Nərgiz xanım seyrdən qayıdırdı. Tahir Mirzəyə rast oldu. Tahir Mirzənin vilayətlərinə getmək qəsdində olduğunu bildi. Nə qədər yalvardı, göz yaş töküüb, qoymaq istəmədisə də, mümkün eləyə bilmədi. Naəlac qalıb, iki yeyib yatmış kənizə əmr verdi ki, onu götürüb, evə aparsınlar. Kənizlər Tahir Mirzəni evə apardılar.

Ancaq Tahirin könlü açılmadı, üzü gülmədi. Bülbül onun gözünün qabağında idi. Aldı, öz halına münasib görək nə dedi:

Fələk, səndə nə adətdi,
Ayırmaq yarı yarından?
Göz ilə görməmiş həmin,
Könül yox ola varından!

Rəqib, evin bərbad olsun!
Saralıb güllərin solsun!
Ayrılan necə şad olsun,
Belə sərxoş nigarından!

Eylərəm yüz min xəyalı,
Pərişandı könül halı.
Gecə-gündüz yar camalı,
Getmir gözüm kənarından!

Mən Tahirəm, baxt itirdim,
Dərdimi həddən ötürdüm,
Cəfa çəkdim, bağ bitirdim,
Dərmədim bircə barından!

Nərgiz onun üstünə acıqlanıb dedi:

- Heç dara-bara eləmə. Səni mən heç yerə buraxmayacağam. Nə
Zöhrəbazlıqdı?

Tahir Mirzə bir ah çəkib, görək Nərgizə nə dedi:

Budu, gəldi bahar fəslı,
Açılıbdı lala, nərgiz!
Ağız süddü, dodaq qaymaq,
Dilin batıb bala, Nərgiz!

Gedərsən Çinə, Maçinə,
Müşk, ənbər səpdin saçına;
Bənzəyirsən ağ laçına,
Hey cumursan gölə, Nərgiz!

Alayıbsan, alayıbsan,
El-obanı talayıbsan,
İpək şəddə dolayıbsan,
Şal üstündən belə, Nərgiz!

Ha deyərəm: xanım, xanım,
Od tutdu cəsədim, canım;
Töhmət altda çıxdı canım,
Rəhmin gəlsin mənə, Nərgiz!

Kəsibsən aşığın yolun,
Qırıbsan qanadın, qolun,

Tuti kimi oxur dilin,
Dönübsən bülbülə, Nərgiz!

Uca-uca dağlar qaldı,
Gülü solmuş bağlar qaldı,
Zöhrə yarım ağlar qaldı,
Dur sal məni yola, Nərgiz!

Sən Tahiri küsdürürsən,
Qorxudub, qan qusdurursan,
Dar quruban asdırırsan,
Zülüm olmaz belə, Nərgiz!

Nərgiz gördü ki, Tahir Mirzəni saxlaya bilməyəcək, dedi:

- Oğlan, get, Allah səni sevgilinə çatdırsın! Ancaq məni yaddan çıxartma!

Nərgiz ona bir kisə cavahir, bir xurcun çörək verdi. Tahir Mirzə Nərgizlə görüşüb, yola düşdü. Bu, getməkdə olsun, eşit Xanverdi sövdəgərdən.

Xanverdi sövdəgər evə gəlib gördü nə, Tahir Mirzə yoxdu. Nərgizdən soruşdu. Nərgiz bütün əhvalatı ona nağıl elədi. Xanverdi atını minib, Tahirin dalınca getdi. Tahirə çatıb dedi:

- Nəməkbəharam, haraya qaçırsan?

Tahirin rəngi saraldı, gözləri yaşla doldu. Əli titrəyə-titrəyə sazını bağrına basıb, görək Xanverdiyə nə dedi:

Könül qalxdı vətən sarı yeridi,
Bir sözüm var sənə, Xanverdi, deyim.
Duz-çörəyi halal elə, gedirəm,
Düxtər öz əlindən nan verdi yeyim.

Mən qanmışam o maralın sözündən,
Almamışam busasını üzündən,
Ya el tənəsindən, ya öz-özündən,
Zöhrə bəlkə məndən yan verdi, deyim.

Tahir Mirzə, sözün şana düzüldü,
Xumarlanıb ala gözlər süzüldü.
Zağ vurdu, gül yarpağı üzüldü,
Bülbül gül yolunda can verdi, deyim.

Xanverdi gördü Tahir haqq aşığıdı, onu geri döndərə bilməyəcək, halal-hümmət eləyib, geri qayıtdı.

Tahir Mirzə üz qoydu yarı olan diyara tərəf, ta ki, gəlib çıxdı Hatəm Soltanın vilayətinə. Gördü bir çoban qoyun otarır, özü də başdan ayağa qara geyinib. Salam verib dedi:

- Çoban qardaş, niyə qara geyinibsən? Aldı çoban, görək ona nə cavab verdi:

Başına döndüyüm, a cavan oğlan,
Ağam üçün mən qaranı geymişəm.
Dolanım başına, mən alım qadan,
Ağam üçün mən qaranı geymişəm.

Düşmən bizə düşmənlüyün bildirdi,
Ağlayıban didəm yaşın sildirdi.
Hatəm Soltan Əhməd vəziri öldürdü,
Onun üçün mən qaranı geymişəm.

Səhər-səhər doğan dan ulduzudu,
Aşıqların söhbətidi, sazıdı,
Adı bəlli - Hatəm Soltan qızıdı,
Zöhrə qara geyib, mən də geymişəm.

Çobanın adı Şahqulu idi. Şahqulu Tahir Mirzəni tanıyıb, əl-ayağına düşdü, onu evlərinə apardı. Anasını çağırıb dedi:

- Mən qoyunu arxaca yığıb gələnə kimi xörəyi hazır elədin, canın qurtardı, əgər eləmədin, and olsun Allaha, bu ağac ilə səni öldürəcəyəm.

Arvad canının qorxusundan o saat xörəyi bişirib, dəmə vurdu. Şahqulu da qoyunu arxaca yığandan sonra qayıdıb gəldi. Qarı qalxıb əlüstü süfrə saldı, xörəyi qablara çəkdi, gətirib ortaya qoydu. Şahqulu anasına dedi:

- Ana, bir bax gör bu oğlan kimə oxşayır?

Qarı diqqətlə baxıb dedi:

- Ay bala, rəhmətlik Tahir Mirzəyə oxşayır.

Şahqulu dedi:

- Arvad, rəhmətlik niyə? Diqqətlə bax, Tahir Mirzə özüdü.

Qarı o saat özünü Tahir Mirzənin üstünə atdı, boynunu qucaqlayıb, başladı şadlığından ağlamağa.

Tahir Mirzə bütün başına gələnləri onlara nağıl elədi. Şahqulu işdən halı olandan sonra anasına dedi:

- İndi, ana, mən gedirəm qoyunu yaylıma aparam. And olsun Allaha, gələm görəəm Tahir Mirzəni Zöhrəyə yetirməyibsən, bu ağacla belini qıracağam.

Arvadın canına titrəmə düşüb dedi:

- Ay balam, mən necə görüşdürüm?

Tahir Mirzə dedi:

- Ana, qəm çəkmə. Al bu pulu, get iki dəst arvad paltarını al, gətir geyinək. Tut mənim əlimdən apar Zöhrənin qapısına. Dəginən bu mənim qızımdı, əri ölüb, neçə vaxtdan bəri bütün olan mal-dövlətini yeyib qurtarıb, indi bunu sənə qulluqçu vermək istəyirəm. Ondan sonrası ilə işin yoxdu.

Arvad o saat bazara getdi. Tahir Mirzə dediyi kimi, iki dost arvad paltarını aldı, evə gətirdi. Birini özü geydi, birini də Tahir Mirzəyə geydirdi. Tutub onun əlindən Zöhrənin qapısına yetirdi. Gördü dayə başında məcməyi deyinə-deyinə Zöhrəyə xörək aparır. Qarı dayəni çağırır dedi:

- Bu mənim qızımdı. Hər işdən başı çıxır. Sən Allah, Zöhrə xanıma de, gör bunu qulluqçu saxlaya bilərmə?

Dayə şadlığından bilmədi nə eləsin. Çünki ümid eləyirdi ki, özünə köməkçi olacaq, dedi:

- Al, sən bu məcməyini götür, mən də qəndabı götürüb gəlmişəm, Zöhrə xanımın qulluğuna gedək.

Dayə getcək Tahir Mirzə çobanın anasına dedi:

- Ana, sən daha işini qurtardın, gedə bilərsən.

Qarı geri qayıtdı. Tahir Mirzə Zöhrənin otağına girdi, sandığın dalında gizləndi. İndi bunlar burada qalsınlar, sizə Zöhrə xanımdan xəbər verim.

Həmin gün Zöhrə xanımın əhvalı çox pərişan idi. Tahir ilə keçirdiyi vaxtları yadına salmışdı. Gözlərinin yaşını tökə-tökə aldı, görək halına münasib nə dedi:

Qızlar, gəlin sizə halım söylüyüm,
O keçən günlərim yadıma düşdü.
Tahirin yanında məktəbxanada
Yarla oxuduğum yadıma düşdü.

Səhər-səhər Tahir evə gələrdi,
Şirin-şirin söhbət açıb gülərdi,
Ürəyimi alıb, eynim silərdi,
Gülüb danışdığı yadıma düşdü.

Mən Zöhrəyəm, beli incə, boy bəstə,
Zülfüm dal gərdəndə çin, dəstə-dəstə;
Yerin salardım mən bu sinəm üstə,
Zarafatlaşdığım yadıma düşdü.

Sözü tamama yetirib, öz xas kənizi Mələksümə dedi:

- Ay Mələksümə, aşxana aş yeməkdən cana gəlmişəm. Dur, bir qədər yağ, düyü gətir, özüm bişirib, özüm yeyəcəyəm.

Yağ, düyü hazır oldu. Zöhrə xanım biləklərini çirmədi, özü aşı bişirib siniyə çəkdi. Mələksumanı çağırıb dedi:

- Sən Allah, sən də otur, mənimlə çörək ye.

Mələksuma dedi:

- Təsəddüqün olum, mənim nə həddim var ki, səninlə çörək yeyəm?

Zöhrə dedi:

- Mən sana deyirəm otur, otur...

Mələksuma oturub, əlini xörəyə uzadanda dedi:

- Xanım, Allahın altında indi Tahir Mirzə özü gəlib bura çıxı.

Söz Mələksumanın ağzından qurtarmamış, Zöhrə xanımın halı dəyişdi.

Abi-leysan kimi göz yaşı axıda-axıda dedi:

- Tay bu çörək mana haram oldu, yığışdır!

Zöhrə ağlaya-ağlaya yerinə girib yatdı. Mələksuma da dediyinə çox peşman oldu, götürüb xörəyi yığışdırdı. Bu əsnada Tahir o biri otaqda arvad paltarını çıxarıb, öz paltarını geyindi, içəri daxil oldu. Mələksuma Tahir Mirzəni görcək, özünü saldı onun üstünə, üzündən, gözündən öpəndən sonra and verib dedi:

- Tahir Mirzə, qoy Zöhrə xanımı mən oyadım, tainki bir müjdə alım.

Tahir dedi:

- Oyat!

Mələksuma gəldi Zöhrənin yanına, saçlarından iki tel ayıraraq basdı sinəsinə, görək Zöhrə xanımı necə oyatmağa başladı:

Xab içində yatan Zöhrə,
Oyan, Zöhrə, yarın gəldi!
Qəm-qüssəyə batan Zöhrə,
Oyan, Zöhrə, yarın gəldi!

Əlyetməz sazı yendirim,
Sinəmin üstə mindirim.
Qorxuram səni dindirirəm,
Oyan, Zöhrə, yarın gəldi!

Qaşa, gözə düşdü həmə,
Mən dərdimi deyim kimə?
Sana qurban Mələksuma,
Oyan, Zöhrə, yarın gəldi!

Tahir Mirzə səbr edə bilməyib dedi:

- Sən Allah, qoy müjdəni mən verim, yarımı özüm oyadım.

Sazı mindirdi sinə sandığına, görək nə dedi:

Dan yerinə yenə düşdü nişana,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!
Uçdu şeyda bülbül, qondu gülşana,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Kəsdirmişəm nazbalışın yanını,
Tuta idim kirpiklərin sanını,
Nə tapıbsan bu yuxunun kanını?
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Bağrım başı bar götürməz xəzəldən,
Göz kəsmərəm sənin təkə gözəldən.
İkimiz də həmdərs idik əzəldən,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Nə vaxtdandı gözün yolda qalıbdı,
Sarılıbdı gül irəngin, solubdu,
Oyan, Zöhrə, xan Tahirin gəlibdi,
Oyan, gözlərinə qurban olduğum!

Tahir dedi:

- Ay qız, qolbağını, üzündən ənbərçəsini aç, bəlkə oyana. Mələksuma onun qolbağını və üzünün ənbərçəsini açdı, Zöhrə yenə oyanmadı.

Aldı Tahir, görək nə dedi:

Nə vaxtdan gəldik otağa,
Yatıb, oyanmaz, oyanmaz!
Canım yolunda sadağa,
Yatıb, oyanmaz, oyanmaz!

Yığın otağın xalısın,
Neynirəm dünya malısın.
Ağ qolundan qolbağısın
Açıb, oyanmaz, oyanmaz!

Tahirəm, neçə-neçəsin,
Sevmədim türkmən beçəsin.
Ağ üzündən ənbərçəsin
Atıb, oyanmaz, oyanmaz!

Zöhrə qurcalanıb dedi:

- Ağız burdan saz səsi gəlir, deyəsən oxuyan var. O kimdi?

Mələksuma cavab verdi:

- Xanım, əynindəki paltar mənim muştuluğum, gözlərini aç gör kimi görürsən?

Tahir o saat sazını divara söykəyib, özü daldada gizləndi. Zöhrə gözlərini açanda, sazı gördü, aldı, görək nə dedi:

Yarım gəlib bu otağa,
Saz sahibi yar necoldu?
Canım yolunda sadağa,
Saz sahibi yar necoldu?

Hər nə oldu mənə oldu,
Saralıb bənizim soldu.
Bağ pozuldu, bülbül öldü,
Saz sahibi yar necoldu?

Beqafildən çıxdı xəbər,
Yaralarım qabar-qabar;
Xan Zöhrəyə doğru xəbər,
Saz sahibi yar necoldu?

Mələksuma danışmaq istəyəndə Zöhrə dedi:

- Ay qız, Mələksuma, qoy birini də deyim, sonra.

Aldı Zöhrə:

Yatmışdım, guşuma gəldi bir səda,
Ala gözlərinə qurban olduğum!
Bir dərdə düşmüşəm, olunmaz çara,
Ala gözlərinə qurban olduğum!

Kimdi mənim kimi qara bağlayan,
Sinəm üstün çalın-çarpaz dağlayan,
Gecə-gündüz Tahir deyə ağlayan,
Ala gözlərinə qurban olduğum!

Bayram ayı demək olmaz hər aya.
Yazıq məzlum kimə getsin haraya?
Deyən, ay qız, Tahir gəlib buraya,
Ala gözlərinə qurban olduğum!

Tahir gizləndən çıxdı. Bir-birinin boynuna sarıldılar. Tahir onu bağrına basıb, ipək saçlarını tumarlaya-tumarlaya dedi:

Mən səni ədalət bildim,
Yar, qapına dada gəldim.
Yolunda çox cəfa çəkdim,
Ömrü verdim bada, gəldim.

Aşıqlərdə budu adət,
Cavan ömrüm oldu qarət.
Xaki-payını ziyarət
Elədim, murada gəldim.

Mən Tahirəm, yana-yana,
Naləm çıxdı asimana.
Necə qoç-quzu qurbana,
Mən sənə qurbana gəldim.

Zöhrə on iki hürükdən bir tel ayırıb sinəsinə basdı, görək onun cavabında nə dedi:

Xoş gəlibsən, gözüm üstə,
Sana peşkəş elim, oğlan!
Gəl üzün qoy üzüm üstə,
Əm dodağım, dilim, oğlan!

Nə baxırsan yana-yana,
Əm ləbimdən qana-qana,
Çəkilek başqa bir yana,
Sarmaşaq, quc belim, oğlan!

Zöhrənin baxtı açıldı,
Boyuna xələt biçildi.
Bağlı dükanım açıldı,
Gəl, ol dükandarım, oğlan!

Aldı Tahir, görək nə dedi:

Bahar gələr, yaz açılar, bülüllər
Cəh-cəh vurub oxuyarlar, əmqızı!
Gəl ikimiz bülül olaq, gül olaq,
Biz də edək o xəyallar, əmqızı!

Sən bir gül ol, mən də bülülü-şeyda,
İlqar qoyaq hər ikimiz arada;

Biz də yetək gül fəslində murada,
Canım alır qoşa xallar, əmqızı!

Mən Tahirəm, sirrim sana əyandı,
Sevgi sevgisindən doymaq yamandı.
Ürək sözüm sən Zöhrəyə bəyandı,
Dərman mana düşdü narlar, əmqızı!

Zöhrə saçlarından üç tel ayırıb, sinəsinə basdı, aldı cavabında görək nə dedi:

Əmim oğlu, o nə sözdü deyirsən?
Canımı canına heyran eylərəm.
Hər dəqiqə sən ki, mənim yarımсан,
Gecə-gündüz səni mehman eylərəm.

Bağça sənin, bağban sənin, bar sənin,
Bağda olan alma, heyva, nar sənin,
Peşkəşindi qoşa xallar, yar, sənin,
Bir söz var ki, onu pünhan eylərəm.

Zöhrənin də budu sana son sözü,
Qurban sana dil-dodağı, qaş-gözü;
Mən də sənin kimi aşiqəm, düzü,
Dərya kimi mən də ümman eylərəm.

Zöhrə xanım sözü tamam eyləyib, Mələksumaya dedi:

- O xörəyi gətir bura, indi üçümüz bir yerdə yeyək.

Mələksuma xörəyi gətirib qoydu qabağa, dedi:

- Xanım, gördünmü mənim niyyətimi?!

Hər üçü başladılar xörəyi yeməyə. Xörəkdən sonra Mələksumanı qapıda qarovulçu qoydu, özü Tahir ilə qol-boyun olub yatdı. Bir qədər oturduqdan sonra Mələksumanın yuxusu gəldi, dirsəyinə dayanıb, ordaca yatdı. Bu biri tərəfdən dayə xidmət üçün içəri girib gördü ki, paho, Tahir ilə Zöhrə qol-boyun olub yatıblar. İstədi qayıtsın, Zöhrə oyanıb dayəni geri çağırtdı, dedi:

- Dayə nənə, sirr kimin olar, saxlayanın. Al bu bir ovuc əşrəfini, bu sirrimi heç yerdə açma.

Dayə əşrəfləri alıb dedi:

- Çox yaxşı. Ancaq pilləkəndən yenə-yenə öz-özünə mırtdanıb dedi:

- Heç yerdə açmayacağam. Bir toyda deyəcəyəm, bir bayramda. Gözümüz aydın, indiyə qədər birinə qulluq eləyə bilmirdik, indi iki oldu.

Dayə üz qoyub Hatəm Soltana tərəf getdi. Zöhrə xanım dayənin qımırını başa düşüb, başladı Tahir Mirzəni oyatmağa.

Aldı Zöhrə:

Beiman getdi xəbərə,
Nə yatıbsan, Tahir Mirzə?!
Çəkəcəklər səni dara,
Nə yatıbsan, Tahir Mirzə?!

Danışırıq biz qeybdən,
Xəbərin yoxdu eyibdən.
Qorxuram mən səyrəğibdən,
Nə yatıbsan, Tahir Mirzə?!

Xəyal toxumun əkərsən,
Bica əzablar çəkərsən,
Ağlarsan, qan-yaş tökərsən,
Nə yatıbsan, Tahir Mirzə?!

Mən Zöhrəyəm, qələm qaşlı,
Ala gözlü, siyah saçlı.
Qoyma məni gözü yaşlı!
Nə yatıbsan, Tahir Mirzə?!

Tahir oyanıb gördü Zöhrə xanım ağlayır. Boynunu qucaqlayıb, ala gözlərindən bir busə alıb dedi:

- Nə üçün ağlayırsan?

Zöhrə xanım əhvalatı ona söylədi. Tahir dedi:

- Qorxma, səni məndən ayıra bilməzlər. Bizi bir-birimizə qismət eyləyən var.

İndi eşit Hatəm Soltandan. Hatəm Soltan əhvalatı eşidib, bərk qəzəbləndi, Tahiri hüzuruna apardı. O saat cəllada əmr edib dedi:

- Gözümün qabağında bunun boynunu vur, ürəyim sakit olsun.

Cəllad Tahiri yaxalayanda camaat Hatəm Soltanın əl-ayağına tökülüb dedi:

- Bu nahaq qanı bizim ölkəyə tökmə!

Hatəm Soltan camaatın töhmətindən, narazılığından qorxub, əmr elədi ki, onu bir böyük sandığa qoyub dəryaya atınsınlar. Bəli, bir böyük sandıq qayırdılar. Tahiri sandığın yanına gətirdilər. Tahir baxıb gördü Zöhrə kənarında durub, gözünün yaşını abi-leysan kimi tökür. Tahir sevgilisinin ahüzarını görüb, sazı sinəsinə basdı, görək nə dedi:

Başına döndüyüm alagöz xanım,
Qoy aparsın görüm, sel mənə neylər?!

Sana qurban olsun bu şirin canım,
Qoy aparsın görüm, sel mənə neylər?!

Əmib-əmib ləblərindən qandığım,
Pərvanətək şam oduna yandığım,
Müşənbələ, at dəryaya sandığım,
Qoy aparsın görüm, sel mənə neylər?!

Tahir deyir; nə edirsən əndişi,
Əlbət belə imiş qəzanın işi,
Yusif quyudan çıxardan kişi
Saxlasa sandığı, sel mənə neylər?!

Tahir Mirzə sözünü qurtaran kimi onu sandığa saldılar, sandığın ağzını bərk-bərk müşənbələyib, dəryaya atdılar.

Dərya sandığı apardı, hərləyib, Zöhrə xanımın otağının qabağına vurdu. Zöhrə xanım bunu görüb, aldı, görək dəryaya necə yalvardı:

Qanlı dərya, nə axarsan selavda,
Axıb-axıb nə məkana gedərsən?
Qoymagilən sandıq qala girdabda,
Götür apar, hər bir yana gedərsən!

Ağlaram, gözümdən tökərəm qanı,
Fəryadıma yetiş, xanların xanı!
Göz yaşım kaş qurudaydı dəryanı,
Götür apar, Həştərxana gedərsən!

Mən Zöhrəyəm, Tahir Mirzə qəmində,
Heç olmadım söhbətində, dəmində,
Nə çalxalanırsan Gilanzəmində?
Bağışlarsan Süleymana, gedərsən.

Elə ki, Zöhrə xanım sözünü bitirdi, dərya sandığı götürüb başladı aparmağa. Tainki sandıq gözdən qeyb oldu, Zöhrə xanımın ürəyi qana döndü, göz yaşını tökə-tökə görək nə dedi:

Nə axarsan, qanlı dərya?!
Getdi mənim yarım səndə.
Əlim çatmaz, ünüm yetməz,
Bir ahilən zarım səndə.

Onunla keçirdi dəmim,
Artırdın dərd ilə qəmim;
Bad əsdi, döndərdi dəmim,
Getdi külli varım səndə.

Başıma qara bağlaram,
Sinəmi çarpaz dağlaram,
Zöhrəyəm, qanlar ağılaram,
Getdi mənim yarım səndə!

Zöhrə davam gətirmədi, gözlərinin yaşını axıda-axıda yenə dedi:

Tahiri apardı dərya,
Getdi, xan Tahirim getdi...
Xıdır çıxarsın quruya,
Getdi, xan Tahirim getdi...

Tahiri atdılar suya,
Qolunda bazubənd dura,
Kimlər tapa, kimlər yuya,
Getdi, xan Tahirim getdi...

Tahir getdi axa-axa,
Zöhrə qaldı baxa-baxa,
Qabaqda ildırım çaxa,
Getdi, xan Tahirim getdi...

Zöhrə xanımı Tahir Mirzənin dalınca ağlar qoyaq, görək Tahir Mirzənin başına nə gəldi.

Tahir Mirzə qırx gün dəryada üzəndən sonra çıxdı Həştərxan vilayətinə. Dəryadan paşalıq bağçasına bir böyük sərdəhnə axırdı. Sandıq bu dəhnə ilə buruldu bağa tərəf.

Qəzara o gün paşanın qızı Sona xanım qırx incə qızınan bağa səyahətə çıxmışdı. Gördülər bir şey su ilə qarala-qarala gəlir. Paşanın qızı dedi:

- Qızlar, bəlkə bu gələn sandıq oldu? Gəlin onun içindəkinə şərt qoyaq. Hər kim deyən olsa, onun olsun. Hamısı buna razı oldu. Vəzirin qızı dedi:

- Əgər pul olsa, mənim.

Vəkilin qızı dedi:

- Əgər mal olsa, mənim.

Padşahın qızı dedi:

- Əgər oğlan olsa, mənim.

Sandıq gəlib yetişdi. Sandığı tutub çıxartdılar qırağa. Ağzın açıb gördülər bir oğlandı ki, on dörd gecəlik aya bənzəyir. Bir tərəfində saz, bir tərəfində də bir qədər çörək var. Amma özü bihuşdu. Sona xanım dedi:

- Allah mənimkin yetirdi. Özü də nəcibzadəyə oxşayır. Əldən qoyası deyiləm.

Vəkilin, vəzirin qızları dedilər:

- Bu olmaz. Dövlət də sizdə, sağlınq da sizdə, gözəllik də sizdə, daha bu oğlanı qoymanıq aparasan.

Sona xanım gördü ki, xeyr, qızlar iqrarlarından döndülər, dedi:

- Eybi yoxdu. Gəlin adama bir söz deyək. Hər kimin sözündə oğlan ayılsa, onun olsun. Hamısı razı oldular.

Aldı vəzirin qızı:

Əcəm oğlan, nə yatmısan burada,
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!
Bəs nə yaxşı qərğ olmadın dəryada?
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!

Aldı vəkilin qızı:

Haradan gəlirsən, nə sahmanlısan?
Cavahir ölkəli, dür məkanlısan.
Atıblar dəryaya, məgər qanlısan?
Əcəm oğlu, sandığından dur yeri!

Aldı Sona xanım:

Evdən çıxdın, xarab qoydun xananı,
Yandırdın odlara ata-ananı.
Gəl yandırma paşa qızı Sonanı,
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!

Sona gördü ayılmır, sözün dalısını görək nə cür dedi:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!
Alışb oduna büryan olduğum,
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!

Dərin-dərin dəryalara dalmısan,
Şirin canım eşq oduna salmısan,
Nə müddətdi bu dəryada qalmısan,
Əcəm oğlu, sandığından dur, yeri!

Mən Sonayam, köksüm bəndin açaram,
Canına eşqimin odun saçaram;
Nə edim ki, mən bu işə naçaram,
Əcəm oğlu, sandığından dur yeri!

Oğlan bu sözdən asqırıb, ayağa qalxdı. Vəzir, vəkil qızlarının gözü Tahirin gül camalına sataşanda ixtiyar əllərindən getdi, biri sağ qolundan, biri sol qolundan yapışıb, paşanın qızına dedilər:

- Ola bilməz ki, Allah padşahlığı da sizə versin, hər yetirən göyçək oğlanı da. Biz öləcəyik, bu oğlanı sana verməyəcəyik.

Sona xanım Tahirə dedi:

- Oğlan, indi ixtiyar sənindi. Götür sazını oxu! Hər kəsi ki, könlün tutur, onun adını söylə, onun ol!

Aldı Tahir:

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Tanrı məni sizə qurban eyləsin!
Yanıb odlarına büryan olduğum,
Tarın məni sizə qurban eyləsin!

Eşq əhlinin dərdin bilib anarlar,
Əmib-əmib ləblərindən qanarlar;
Boyu uzun, beli mina kəmərler,
Tanrı məni sizə qurban eyləsin!

Qulaq asın Tahir Mirzə sözünə,
Gecə-gündüz yuxu getməz gözünə.
Mən aşiqəm Hatəm Soltan qızına,
Tanrı məni sizə qurban eyləsin!

Qızlar başladılar bir-biriylə dava eləməyə. Hər biri başladı ki, mənə işarə edir. Bağban bunların bu davasını görüb, yaxına gəldi, əhvalatdan xəbərdar olub dedi:

- Oğlan, Allah səni mana yetirib. Al bu beli, ağacların dibini boşalt.

Tahir sazı döşünə basıb, görək nə dedi:

Allah, mən nə yaman sevdaya düşdüm,
Mən getdikcə gedər yollar mənimlə.
Bilmədim yolumu, bu çaya düşdüm,
Axa-axa gedər sellər mənimlə.

Mənim sevdiyimin qaradı qaş,ı,
Deyirlər bülbüldü, gülün sirdaşı.
Gözlərimin axar hey qanlı yaşı,
Çalxanar çeşmələr, göllər mənimlə.

Tahir Zöhrə sevdi, cana yetişdi,
Gəldi işi ah-fəğanə yetişdi.
Axır ömrü bir bağmana yetişdi,
Dəstimdə oynuyur bellər mənimlə.

Sona xanım gördü nə qədər oxuyur, bunların birinin də adına işarət eləmir, hamısında elə Zöhrə deyib, ağlayır. Götürüb Tahiri apardılar paşanın yanına, əhvalatı ona söylədilər. Paşa Tahirə dedi:

- Ey oğlan, səni nə üçün dəryaya atıblar? Başına gələn qəzavü qədəri bəyan elə.

Tahir Mirzə başına gələn paşaya nağıl elədi. Əhvalatı eşidəndə paşanın ciyəri yandı dedi:

- Tahir, indi fikrin nədi?
Aldı Tahir, görək nə deyir?

Paşa, mən qapına dada gəlmişəm,
Nola, yetirəsən canana məni?!
Hatəmin qızına aşiq olmuşam,
O atdı dəryayi-ümmana məni.

Bir ala gözlünün oduna düşdüm,
Oxuyub könlümün dəftərin açdım.
Hər zaman ki nəzərinə sataşdım,
Buyurdu cəllada, fərmana məni.

Uşaq ikən beşiyini yırgadım,
Çörəyimi zəhərlərə doğradım.
Hatəm Soltan qəzəbinə uğradım,
Atdı seldən-selə, ümməməməni.

Tahir ərzi-halın şaha bildirir,
Ağlayıban göz yaşımı sildirir.
Zöhrə dərdi xan Tahiri öldürür,
Təbibim ol, yetir dərmana məni

Paşa bir qədər fikir eləyəndən sonra Tahirə sual elədi:

- Tahir, sən o qıza aşiq olan kimi, o qız da sana aşiqdimi?

Tahir cavab verdi:

- Bəli, qibleyi-aləm!

Paşa əmr elədi, böyük qoşun cəm oldu. Gecə öz qızı Sona xanımı, vəzir, vəkilin qızlarını, Tahiri də bərabər yanına alıb, yola rəvan oldu. Günə bir mənzil, teyyi-mənazil, ta ki, yetişdi Qaraman vilayətinə. Şəhəri dörd tərəfdən əhatə elədilər. Paşa qızı Sona xanımı, vəzirin, vəkilin qızını çağırıb dedi:

- Gedərsiniz, Zöhrədən əhval bilərsiniz. Əgər onun Tahirə könlü varsa, onu Tahirə alıb, Hatəm Soltanın da başını kəsdirəcəyəm, yoxsa bu məsələni açmayıb, geri qayıdacağam. Sona xanım Tahiri çağırıb dedi:

- Mən gedirəm Zöhrənin yanına. Əgər məndən gözəl olsa, sən mənim qardaşımsan, Zöhrə yarın. Yox, gözəl deyilsə, sən ilə özüm hesablaşaram.

Tahir cavab verdi:

- Razıyam. Ancaq alın bu sazı, aparın, bəlkə Zöhrə sizə inanmadı.

Sona xanım sazı alıb, vəzirin, vəkilin qızı ilə bərabər üz qoydular Zöhrə xanımın yanına. Zöhrə xanım əhvalatdan xəbərdar oldu, o saat evi düzəldib, qonaqlarını qəbul elədi. Sona xanım gözünün altınca Zöhrəyə baxıb gördü həqiqətən gözəllikdə tayı yoxdu. Öz könlünə dedi: “Əhsən Tahir Mirzəyə”. Zöhrə xanım baxdı ki, Tahirin sazı bu qızın əlindədi. Saçından bir tel ayırıb, bağına basdı, dedi:

Deyin, qurban olum sizə,
Saz yiyəsi yar necə oldu?
Qızılgüllər üzə-üzə,
Saz yiyəsi yar necə oldu?

Aldı Sona xanım:

Zöhrə, xəbər verim sizə:
Saz yiyəsi yarın gəldi.
Qızıl güllər üzə-üzə,
Saz yiyəsi yarın gəldi.

Aldı Zöhrə xanım:

Dağlar başı qar olubdu,
İşim ah-zar olubdu,
Hansınıza yar olubdu?
Saz yiyəsi yar necə oldu?

Aldı Sona xanım:

Dağlar başı qış olubdu,
Qaşın gözə tuş olubdu,
O bizə qardaş olubdu,
Saz yiyəsi yarın gəldi.

Aldı Zöhrə xanım:

Başıma qara bağlaram,
Sinəmi çarpaz dağlaram.
Zöhrəyəm, qanlar ağılaram,
Saz yiyəsi yar necə oldu?

Aldı Sona xanım:

Başına qara bağlama!
Sinəni çarpaz dağlama!
Sona deyir: qan ağılama!
Saz yiyəsi yarın gəldi.

Söz tamam oldu. Sona xanım əhvalatı Zöhrəyə nağıl elədi. Üstəlik atasının sifarişini də deyib, nə üçün buraya gəldiklərini danışdı. Bu barədə onun fikrini soruşdu. Zöhrə xanım Tahirin sazını bağrına basıb dedi:

Xoş gəldiz, əziz qonaqlar,
Cəbr eylədi atam mənə.
Axar gözümdən irmaqlar,
Cəbr eylədi atam mənə.

Aldı Sona xanım:

Gözəllikdə tayın yoxdur,
İllah, sənın qaşın, Zöhrə.
Tahir kimi yarın vardır,
Bəxtəvərdir başın, Zöhrə.

Aldı Zöhrə xanım:

Gəlmisiz, ağır oturun,
Paşaya xəbər yetirin;
Ölürəm Tahirdən ötrün,
Cəbr eylədi atam mənə.

Aldı Sona xanım:

Dolanırdım sola-sağa,
Məcnun kimi düşdüm dağa.
Sandıq çıxdı bizim bağa,
Uvand oldu işin, Zöhrə!

Aldı Zöhrə xanım:

Başıma qara bağlaram,
Sinəmi çarpaz dağlaram.
Zöhrəyəm, qanlar ağılaram,
Cəbr eylədi atam mənə.

Aldı Sona xanım:

Sona deyir: gəl bəsləşək,
Görək kimdi kimdən qəşəng;
Arxayın ol, Zöhrə, bişək,
Gətirmişəm qoşun, Zöhrə.

Sona xanım Zöhrəni arxayın eləyəndən sonra vəzirin, vəkilin qızını da götürüb, atasının qulluğuna gəldi. Salam verib, ərz elədi:

Ata, Zöhrə də, Tahir də hər ikisi haqq aşiqidirlər. Paşa bu xəbərdən şad olub, Hatəm Soltanın yanına elçilər göndərdi, sifariş elədi ki, ya qızı Tahir Mirzəyə versin, ya da davaya hazırlaşsın. Hatəm Soltan cavab verdi:

- Paşa qızını özgəyə istəsə verərəm, ancaq yeddi it küçüyüm olsa, birini də Tahir Mirzəyə vermərəm.

Paşa bu sözdən qəzəbnak olub, əmr elədi, qoşun atlanıb meydana səf çəkdi. O biri tərəfdən Hatəm Soltanın qoşunu könülsüz-könülsüz bunların qarşısında səf çəkib durdular. Tahir Mirzə bu halı görüb, özünü paşanın qulluğuna yetirdi. Yeddi yerdə gərnuş eləyib dedi:

- Paşam, bu camaat mana bir şey eləməyib. Mana nə eləyibsə əmim eləyib. Nahaq qana girmə! İzn ver, mən meydana girim, əmimi dəvət eləyim. Ya o məni öldürər, ya da mən onu öldürüb, atamın qanını özüm almış olaram.

Paşa istədi Tahiri qoymasın, amma Tahir əl götürmədi. Axır izn hasil edib, girdi meydana. O vaxt adət belə idi: iki padşah müharibə edəndə ya iki aşıq çıxardardılar, deyişərdi, yaxud iki pəhləvan gürş tutardı. Hansı tərəfin

adamı qalib gəlsə, o tərəf qalib gəlmiş hesab olardı. Tahir meydanın ortasında durub, uca səslə əmisinə dedi:

- Ey Hatəm Soltan, nahaq qan tökmək lazım deyil. Bu dava sənə mənim üstümdür. Ona görə gir meydana. Hansımız hansımızı öldürsə, o tərəf qalib gəlmiş hesab olunar.

Hatəm Soltan bu sözdən qəzəbləndi, at istəyib, meydana atıldı. Başladılar bir-birinə hücum etməyə. Qızgın vuruşduqları halda Tahirin gözü Zöhrənin yaşlı gözlərinə düşdü. Gördü Zöhrə əl duaya qalxıb deyir:

- Allah, sən əmim oğlunun cavanlığına qıyıb, bu kafirin əlində aciz qoyma!

Tahir bunu gördükdə qan gözünü bürüdü, atı Hatəm Soltanın üstə saldı. Bərk nərə çəkdi:

- Al məlun, atamın intiqam günüdür!

Hatəm Soltan Tahirin hücumunu gördükdə ölümünü yəqin edib, karıxdı. Qalxanı nizənin qabağına verə bilmədi. Tahir Mirzə nizəsini onun sinəsinə elə vurdu ki, ucu arxadan bir çərək kənara çıxdı. Tahir nizəyə təkən verib, əmisinin bədəninə atın belindən alıb, meydanın ortasında yerə çaldı. Yerdə qan nəqşə bağladı. "Afərin!" hər iki qoşundan ucaldı. Şadlıq nağarasını hər iki qoşun nəvazişə gətirdi. Paşa əmr elədi, şəhəri çırağban elədilər. Qırx gün, qırx gecə toy eləyib, Zöhrəni Tahirə verdilər. Hər iki həsərət aşıqları bir-birinə qovuşdurdular. Paşa Tahiri orada padşah eləyib, özü ona qırx gün qonaq qalandan sonra Tahir ilə vidalaşdı öz vilayətinə qayıtdı. Tahir təzədən özünə toy elədi. Onun toyuna çoxlu aşıq yığılmışdı. Aşıq o aşıq-məşuqun əllərini bir-birinə verdi, mübarəkbadlıq elədi. Sonra ustad aşıq sazı döşünə basıb, bu duvaqqapma ilə onun toyunu başa verdi:

Həzərat, bircə baxın,
Canlar alandı bu gələn,
Gözləri cəlladə dönüb,
İsmi Qayıtdı bu gələn.
Özü bir səxa kanı,
Adıdivandı bu gələn.
Özü gül, saç sünbül,
Yaqut-yəməndi bu gələn.
Yaquta bənzər yanaq,
Mərmərə bənzər buxaq,
Bir aya bənzər qabaq,
Kovsərə bənzər dodaq,
Ağ gül bənzər ayaq,
Qoy bassın gözüm üstə,
Qucmalı candı bu gələn.
Bağlayıb gümüş kəmər,

Üstü tamam danənişan.
Geyinib qəddi dala,
Tər libası tər yaraşan.
Ağ əndamı başdan-başa,
Ətirli gül, müşk-fəşan.
Al yanaq, ayna qabaq,
Siyah zülfü ənbərəfşan.
Həm didarı şirindi,
Göftarı şirindi,
Bağça-barı şirindi,
Qoşa narı şirindi,
Bir belə bəşər olmaz,
Huri, qılmandı bu gələn.
Axşam, sabah mən dolanım
Belə gözəlin başına!
Vəsməni çəkib gözünə,
Sürməni yaxıb qaşına.
Keçirib qızıl tananı
Nazik əliynən guşuna.
Canını qurban edəsən
Bir belə cənnət quşuna.
Götürüb setarəni,
Basıb mərməri döşünə.
Döşündə məməsi var,
Qızıldan düyməsi var.
Nə şirin həvəsi var,
Kəklük kimi səsi var.
Bir ağır ölkəsi var,
Ölkəsinə qurban olum,
Misrə sultandı bu gələn.

Gecə-gündüz əməsən
Ləblərindən misli-gülab,
Eşqinə düşənlərin
Canında qalmayıb tab.
Nə yatım, nə dincəlim,
Gözlərimdə olmayır xab,
Bir miskin gədəsi ola,
Mənim kimi xanəxərab.
Zəhər versən içərəm,
Nə ki, əllərinlə şərəb.
Nazik əlinə qurban,

Qara telinə qurban,
İncə belinə qurban,
Danış, dilinə qurban,
Gələn yoluna qurban.
Bu gəlişdə insan olmaz,
Nuşirəvandı bu gələn.

Biçarə Aşıq Hüseyn,
Bax, yar nə nazınan gəlir.
Geyinib qəddi-dala,
Küləcə xəzinən gəlir.
Yığıbdı gözəlləri,
Qırx incə qızınan gəlir.
Götürüb setarəni,
Söhbəti sazınan gəlir.
Deyəsən şeyda bülbüldü,
Baharı yazınan gəlir.
İçməmişəm, ayılam,
Ağıl gedib, zayılam;
Camalına mayılam,
Hər nə desən qayılam,
Qapınızda sayılam.
Mənə inayət eləsin,
Dərdə dərmandı bu gələn.

MÜNDƏRİCAT

M.Qasımlı. “Aşıq” və Haqq aşığı” sənətkar ad-titulu kimi	3
S.Qəniyev. El çıxarmaz səni yaddan	12
N.Əskər. Uluların ayaq tozu, ədnaların başı mənəm.....	34
S.Miskini. Şeirlər.....	39
A.Qəzənfərqızı. Aşıq Camal və onun yaradıcılığı	42
S.Fərəcov. “Nəfs tox olarsa, ürək dar olmaz”	50
Ə.H.Əlyar. Şeirlər	53
“Tahir və Zöhrə” dastanı	56

*Yığılmağa verilmiş 04.08.2014
apa imzalanmış 04.09.2014
Şərti çap vərəqi 6. Sifariş № 382.
Kağız formatı 70x100 1/16. Tiraj 1000*

---

*Jurnal «Nurlan» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*